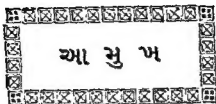

મુદ્રક :

શા. રમગિરજીવ પીતાગ્યરજસ કેદારી
ધી વીર વિજય પ્રીન્સિંગ પ્રેસ
રતનપોળ, સાગરની ખડકી-અમદાવાદ.

પ્રાચીન યુગથી માંડીને આજ સુધીના ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં જૈનધર્મના અનેક જ્યોતિર્ધરોએ સાહિત્યની સેવા અને રક્ષા કરવામાં ખૂબ ફાળો આપ્યો છે, તે વાત તો જૈનસાહિત્યદ્વારા સાક્ષરોમાં અને જનતામાં ખૂબ સુપ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. પરંતુ ભારતવર્ષની કાન્તિમાં ખજુ તેમનો ફાળો વિશેષ છે તે વાતથી ભારતવર્ષની પ્રજાનો મોટો ભાગ લગભગ અજાણ છે.

જૈનધર્મના કાન્તિકારોમાં ધર્મપ્રાણી લોકાચાર્યો રચાવેલ બહુ માનવંતું છે. ધર્મક્ષેત્રમાં તેણે મચાવેલી કાન્તિનું સદૃશ દષ્ટિએ અવલોકન કરતાં એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેમનું આખું જીવન ધર્મકાન્તિનાં મધન અને વિકાસમાં જ સમાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું.

સમસ્ત ભારતવર્ષમાં તેની કાન્તિનાં આદિબનો પ્રસરી ચૂક્યાં હતાં.

જો કાળમાં કુરુદિઓ, વહેમો, ધર્મઝનુન અને સત્તાચાહીથી જનતા પીડાઈ રહી હતી તે સમયે જૈનધર્મનો માર્ગિન લ્યુથર પંદરમી શતાબ્દીની આખરે જન્મ્યો અને સોળમી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં તેની સામે મોરચા માંડી પ્રજાને પરત્રતાની બેડીથી છૂટકારાનો દમ ખેંચાવ્યો. અને વાસ્તવિક સત્યના ડોઝીંગ-નાટ્યી ધોળા કરીને સુખમ જનતાને ગમગૂન કરી. તે પોતે જ કાન્તિકાર લોકાચાર્ય.

લોકાચાર્ય માટે ભારતવર્ષની બહારની એક અંગ્રેજ લેખિકા દહે છે કે,

About A.D. 1452* the Lonka sect arose and was followed by the Sthanakvasi sect, dates which coincide strikingly with the Lutheran and Puritan movements in Europe.”

[Heart of Jainism]

ભાવાર્થ:—ખ્રીસ્તીધર્મમાં માનસિક દાસત્વ દૂર કરવા યુરોપમાં જેવું કાર્ય માર્ટિન લ્યુથરે કર્યું તેવું કાર્ય શ્રીમાન લોંકાશાહે શ્વેતાંબર જૈનધર્મમાં દિયોદ્ધાર માટે કર્યું છે. ’

એક ક્રાન્તિકારને પ્રગ્નમાં જન્મ થાલી એટલી વિકૃતિને હટાવવા માટે કેટલો ભગીરથ પ્રયત્ન કરવો પડે છે અને કેટલા સંકેટોના કુંગરાઓ ઉઠાવવા પડે છે તેની કલ્પના યુરોપના માર્ટિન લ્યુથરનેના જીવન ઇતિહાસ વાંચવાથી કંઈક અંશે આવી શકે તેમ છે.

પરંતુ માર્ટિન લ્યુથરના જીવનથી યુરોપ જેટલું પરિચિત છે તેટલું ભારત લોંકાશાહના જીવનથી ભાગ્યે જ પરિચિત હશે. ખીજની વાત તો દૂર રહી પણ જે ધર્મને નામે તેઓએ ક્રાન્તિ મચાવી છે અને જે ધર્મના સંસ્થાપક બની પરમ સત્યોનું શોધન કરી તેમણે પ્રકાશ દેકયો છે તે જૈનધર્મના અનુયાયીઓ પણ તેમના જીવન વિષે બહુ

*સંવત ૧૪૮૨માં લોંકાશાહનો જન્મ, અને સં. ૧૫૩૧ માં તેમના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર. આ બંને મુદ્દાઓ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મળે છે, અને તે બંધબેસતા લાગે છે. અહીં ઈ. સ. ૧૪૫૨ આપેલ છે તે અપેક્ષાએ તો તેમાં ૫૭ ઉમેરતાં ૧૫૦૯ વિ. સં. નો સમય થાય. અને આ વખતે તો શ્રીમાન લોંકાશાહ માત્ર ૨૭ વર્ષના હોઈ, તેમનાં જીવનકાર્ય જોતાં એટલી નાની વયમાં તેમણે આ ભગીરથ કાર્ય હાથ લીધું હોય તે બંધબેસતું લાગતું નથી. કારણ કે તેમના આયુષ્યનો મોટો ભાગ વ્યાવહારિક કાર્યમાં ગયો છે. ધાર્મિકક્ષેત્રમાં તટ્કર સ્પષ્ટ રીતે તો મોટી વયે તે દાખલ થયા છે.

પ્રો. ક્વિતિમોહન સેન જૈનધર્મની પ્રાણશક્તિ નામના લેખમાં એમ સિદ્ધ કરે છે કે “શ્રીમાન લોંકાશાહ ઇ. સ. ૧૪૨૯ પછી જ થયા.”

ચોડું જાણે છે. અને જોયો તેમના નિર્ગે ચોડું પાણું જાણે છે નેઓ
પણુ તેમને માત્ર એક મૂર્તિપૂજના વિરોધક તરીકે જોવાયે છે. આ
એકાંત દષ્ટિએ તેમને જોવાખનારાઓ અરેઅર તે મદાન પુરવના
ધ્યેયને સમજી જ શક્યા નથી એમ કહીએ તો જરાય ખોટું નથી.

લોકાચાર્ય મૂર્તિપૂજના વિરોધક દના કે કેમ ? અને દના તો
કઈ દષ્ટિથી અને શા માટે ? તેમણે તેમના જીવનમાં કેવળ મૂર્તિપૂજનો
જ નિર્ગેષ કર્યો છે કે બીજું કંઈ કર્યું છે ? જ્યાંસુધી તેમના જીવનમાં
બધાં દષ્ટિબિન્દુઓ ન તપાસાય ત્યાંસુધી તેમનું સત્ય શોધવું એ
દુઃશક્ય માત્ર નહિ બલકે અશક્ય છે. અને આથી જ મને લાગે છે
કે ભારતના એક મહાન ક્રાન્તિકારને આપણે કોઈ પીઠાની સકયા
નથી. અને ઉલટું તેમના જીવનમાં એકાંતવાદ કદીપીતે આપણે એક
થા બીજી રીતે તેમના સમર્થ વ્યક્તિત્વની આજ સુધી અવગણના
કર્તા કરી છે. અને એ અવગણનાના કૃણ સ્વરૂપે સ્થાનકવાસી અને
મૂર્તિપૂજક જેવા પક્ષભેદો પાડી તેમના જીવનને અન્યાય આપ્યો છે
અને આપણા જીવનને કાનિ પહોંચાડી છે અને પહોંચાડી રહ્યા છીએ.

એક લોકાચાર્યને માનનારો પુસ્તક લખવા બેસશે કે મૂર્તિપૂજક
સાથે ચર્ચા કરવા બેસશે ત્યારે મૂર્તિપૂજનું એકાંત ખેડન જ કરશે.
અને તેમાં દલીલને બદલે વિતકાવાદ અને સમજાવને બદલે વિગમ-
ભાવ સ્પષ્ટ તરી આવશે. આજ રીતે મૂર્તિપૂજકનો વારો આવશે ત્યારે
તે પણ તેવુંજ કરશે. આ વાત હું પદરમી કે સોળમી સદીની નથી કહી
રહ્યો. પરંતુ બીસમીસદીની અને તે પણ આજકાલની વાત કહું છું.

તમારામાં વિચારભેદો હોય, માન્યતાભેદ હોય તે અસ્વા-
ભાવિક નથી. એ તો મનુષ્યોની મિજ બિલ મતિઓ હોવાથી રહ્યાં
છે અને રહેવાનાં છે. પરંતુ તે વિચારભેદો ઉદ્ભા માં દોરી જાય
તેવા સ્વરૂપમાં ન થઈ બેસે તે વિવેકજુદિ મનુષ્યે હમેશ રાખવી
જોઈએ. આ વિવેકજુદિ તમારી ચર્ચા, લેખ કે વાર્તામાંથી નીકળી
ન જાય તેનો તમને ખ્યાલ હોવો જ જોઈએ ને !

પરંતુ હુમણી વિષય એ છે કે આજે અંતઃકર્મિણી પાસે જે નિવેશનુદિને રાખી લીધી છે. તેના એક ને નમના 'વિચારના' અને 'કૌન' નામના સામાજિક પત્રોમાં મારી નક્કરે જાણા દત્ત. કોઈપણ એક સામાન્ય જુદિનો માવસા એ આટલું સમજી શકે તેનું હતું કે આ લેખના લેખકોએ કોઈકાવાના જીવનની અનન્યતાથી મદા તદા લખ્યું હતું. તે માટે કોમનુ મિત્ર હુમાવાને ગરબે વિષદ લેખકોની મનોદશા પર વાચનારને દયા આપે એવું એ લેખન હતું. લેખકો જેને કૌન સમાજના માર્ટિન લ્યુથર નરીકે આપ્યો છે. આરત-વર્ષ અને તેની ગદ્યારના અનેક વિદાનો જેને પ્રશ્ન છે. કૌન સમાજનો લગભગ ૧/૩ ભાગ જેને આજે પણ અનુસરી રહ્યો છે અને હુનિયામાં હતુ પણ જેની માન્યતા આપક રૂપે પ્રવર્તે છે.

તેના એક સમર્થ કાન્તિકાર અને કાન્તિના યુગકુટિના જીવન પર અણુજાળતા આદેશો લખી નાખતી વખતે લેખકો પર કઈ જીવનની નૈનિક જગ્યાવારી રહેલી છે એનું જેને જ્ઞાન ન હોય તેવા મહાશયો પરંતુ એક જગ્યાવાર સમાજનું મન્યસ્થ આવ સેવ્યા સિવાય બીજું વર્તન ધોઈ પણ શું શકે? પરંતુ પત્રકારો આવા લેખોને પોતાના પત્રોમાં જ્ઞાન આપી શકે છે તેમ વસ્તુ મને નવાઈ ભરી લાગી હતી. જો કે કૌન સમાજના પ્રસિદ્ધ પત્ર "કૌને" ને જદ્વ દ્વમા માગી પોતાની સન્નતતાનો પરિચય આપ્યો હતો ખરે; પરંતુ મને તો એમજ લાગતું આવ્યું છે કે આ બધું થવામાં કેવળ સાંપ્રદાયિક ઋતુન છે. અને ત્યાંસુધી તે તે સંપ્રદાયોની યથાર્થતા હોડાણથી સમજવાનો પ્રયાસ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી તે એક યા બીજા સ્વરૂપમાં રહેવાનું જ.

આજે ત્યાં આખું વિશ્વ એક થવા મથે છે, અને વિશ્વની સમસ્ત પ્રજાઓનાં હિતદ્રષ્ટિમિન્દુઓ વિચારાય છે, ત્યાં જ્ઞાતિ, જાતિ અને સમાજના ભેદો દૂર કરવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન સેવાય છે તે તે વખતે ધર્મને નામે વાડાશાહી, સંપ્રદાયશાહી કે ગચ્છશાહીના અખાડાઓ હવે લાંબો વખત નહીં શકે તેમ નથી. આવી સાદી અને સરળ વસ્તુ

ફરી ફરીતે સમજાવવી પડે તે જૈનધર્મના અનુયાયીઓને માટે શોભા-
રૂપ નહિ ગણાય.

આથી જેમ મૂર્તિપૂજક બાઈઓને માટે ઉપરની વસ્તુ લાગુ
પડે છે તેમ આ લોંઠાશાહના અનુયાયીઓને પણ તેટલી જ લાગુ પડે
છે; તે વાત રખે તેઓ વિસરી નાંધ!

લોંઠાશાહના અનુયાયીઓ કેવળ મૂર્તિપૂજનો વિરોધ કરવાથી
જે પોતાની ફરજ સમાપ્ત થાય છે એમ માનતા હોય તો તેઓ
એક ગંભીર ભૂલ કરે છે. લોંઠાશાહનો વિરોધ એકલી મૂર્તિપૂજ સામે
જ ન હતો, જૈનધર્મના વિકાર સામે હતો. તેણે જે કંઈ સિદ્ધાંતોનો
પ્રચાર કર્યો છે તે માત્ર તે જ દ્રષ્ટિબિન્દુએ. લોંઠાશાહ જમવાન મહા-
વીર હયિત માંજે ચાલવાનું કહી ગયા છે. દયા અને સત્યને જીવનમાં
ઓતપ્રોત બનાવવા એ જોવાતિ મૂંઝી ગયા છે. તો તે માંજે જ ચાલ-
વામાં તેમનું સાચું અનુયાયિત્વ રૂપદ થાય છે. તેથી મનામદ અને
કદામદના પ્રચાર છોડીને તે માંજે પગરણ માંડી દેવાં જોઈએ.

જે લોકો લોંઠાશાહને એક વાકાના માત્ર સંસ્થાપક તરીકે જ
જોજો છે તે એક મદાન ભૂલ કરે છે.

They arose not directly from the Sretam-
bara but as reformers of an older reforming
sect. [History of the Jaina Community]

લોંઠાશાહની જીવનસમીક્ષાના આ શબ્દો રૂપદ બતાવે છે કે
તેમને કોઈ નવો પથ ગ્રહાયો ન હતો. અને તેથી તે કોઈપણ મત
કે પથના સંકુચિત વર્તુલમાં પુરાઈ જનારા ન હતા. પણ વિદ્યાગ
દેવમાં વિહરના સાંપ્રદાયિક વિદારી અને નિર્ભય ધર્મસુધારક હતા.

તેમની ધર્મસુધારણામાં મૂર્તિપૂજના વિરોધનું પ્રમુખ આદેશન
હતું. સપ્ત-સાધનાનું સંધિત્વ દર કરવા માટે તેમણે કમ્બાર કરી હતી અને
અધિારવાદને નાણુદ કરવાની નેમણે પદેલ કરી હતી. પરંતુ આ બધું
કરવામાં પોતાનો મત, અર્થ કે સંપાદો સ્થાપવાની તેમને સ્વપ્નમાં

ધર્મજ્ઞ ન હતી, તેમ પૂજન કે પ્રતિષ્ઠા ભોગવવાની લાલચ પણ ન હતી.

જે તેમને પોતાનો મત જ સ્થાપવો હોત તો યૌદ્ધ, વેદ અને જૈનધર્મના ઐતિહાસિક અન્ય પ્રભાવકોની માફક પોતાના નવ સિદ્ધાંતો અને નવું સાહિત્ય ઉત્તું કરત. પરંતુ તેમના જીવનમાં એ વસ્તુ દેખાતી નથી.

સંઘની છિન્નચિન્નતા દૂર કરી તેમાં એકવાક્યતા લાવી એ ભગવાન મહાવીરના અત્યાયાધ સત્યને યથાશક્તિ જે આચરવાની પ્રવૃત્તિ કરે તેજ ભગવાન મહાવીરનો સાચો અનુયાયી પોતાને કહેવડાવી શકે; એ વાત જનતાને ગળે ઉતરાવવાની જ તેમને ઉત્કંઠા હતી.

આથી તેમણે પોતાનો પુણ્યપ્રદાય જૈનશાસનના નિયમ પ્રમાણે કોઈપણ મત, સંપ્રદાય કે વ્યક્તિ પરત્વે બતાવ્યો નથી. તેમણે જે જે વિરોધ કર્યા છે તે માત્ર સમાજના સડા સામે.

કોઈપણ વસ્તુનું ખંડન કે મંડન તેમણે પોતાના કપોલકલ્પિત સિદ્ધાંતથી કર્યું હોય તેમ ક્યાંય દેખાતું નથી. પરંતુ ગણધર ગ્રથિત શાસ્ત્રો કે જેનું પ્રમાણત્વ આજમુઘી સ્વીકારાતું આવ્યું છે તે શાસ્ત્ર વચનથી જ.

આટલી નિર્દોષતા અને નિખાલસતાથી જ બહોળા માનવ-સમુદાયના તે હૃદયવિજેતા બની શક્યા હોય એ સુક્તિસંગત લાગે છે.

પરંતુ ત્યાંમુઘી લોકશાહના જીવનના ગૂઢ પ્રશ્નો તેવા વિશાળ દ્રષ્ટિબિન્દુથી ન ચર્ચાય ત્યાંમુઘી તેમના જીવન માટે ખોટો ભ્રમ રહે તે સ્વાભાવિક જ છે. અને તેથી જ મને ઘણા વખતથી લાગ્યા કરતું હતું કે તેમના જીવનચરિત્રાનું કોઈપણ સાંપ્રદાયિક દષ્ટિ રાખ્યા સિવાય આલેખન કરવું. પરંતુ સાથે સાથે એમ પણ થયા કરતું હતું કે તે એક ભગીરથ કાર્ય છે.

એક સાહિત્યકારના જીવનને આલેખવા માટે જેમ જ્ઞાનશક્તિની આવશ્યકતા છે, કલાકારનું જીવન આલેખવામાં કલાત્મક વિદ્યાસની અપેક્ષા છે તેજ રીતે એક ક્રાન્તિકારના જીવનને આલેખવામાં એક

મહાન ક્રાન્તિકાર હરખની અપેક્ષા છે. લોંઘાચાહ માત્ર વ્યાવહારિક ક્ષેત્રના જ ક્રાન્તિકાર ન હતા; બલકે ધાર્મિક ક્ષેત્રનાજ તે પ્રયત્ન સુધારક હતા અને તત્ત્વશોધક હતા. એવા સમર્થ પુરુષનું જીવન-શોધન કરવા માટે તો અસાધારણ તૈયારી જોઈએ. ઉપરાંત એ પણ એક દુર્ભાગની વાત છે કે મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ સિવાય તેમનો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ થતો નથી.

આવા સંપોગોને લઈને તે ઇચ્છામાત્ર મનોમય ક્ષેત્રમાં દૂબી જતી હતી. એકજ માસ પહેલાં ' નૈન પ્રકાશ 'ના ઉત્સાહી, વિદ્વાન અને કુવાન તંત્રીએ ' શ્રીમાન લોંઘાચાહના જીવન વિવરક દંષકે પણ લખી આપેા ' એવી માગણી કરી. આ વખતે મેં મારા ઉપરના વિચારો નવહેર કર્યા. પરંતુ એક દૂંધી લેખમાળા લખી આપવાના આગ્રહને વશ થવું જ પડ્યું. આ લેખમાળા લખની વખતે બહુ શોધન કરતાં શ્રીમાન લોંઘાચાહ મુંબઈની ઇટલીક ઐતિહાસિક ખીના ઉપલબ્ધ થઈ છે અને હજુ થશે એવી મંત્રાવના રહે છે. પરંતુ અત્યારે તો માત્ર તેમની ક્રાન્તિના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ તારવીને આ ચિત્ર આલેખ્યું છે.

લેખમાળાનો પ્રારંભ કરતી વખતે આ લેખમાળા આટલી દીર્ઘ થશે એવી દરખા ન હતી. પરંતુ સંક્ષિપ્ત છતાં આટલું લંબાણ સહજ રીતે થવા પામ્યું છે. જ્યાંમુખી લોંઘાચાહની પૂર્વકાલીન પરિસ્થિતિ અને તેમના જીવનકાળની પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ ન અપાય ત્યાંમુખી લોંઘાચાહની ક્રાન્તિનું રહસ્ય જરાયે ન સમજાય અને ક્રાન્તિ થવાનો વિશેષ મંત્રવ રહે એમ લાગતું હોવાથી પૂર્વકાલીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન એ ત્રણે કાળની પરિસ્થિતિનું સંક્ષિપ્ત છતાં સ્પષ્ટ ચિત્રણ આપ્યું છે. અને લોંઘાચાહ પછાતી આત્મચુધીની પરિસ્થિતિનો દૂંધે ખ્યાલ પણ અંતમાં આપી દીધો છે.

આવી રીતે ન ધારવા છારિ લેખમાળા દીર્ઘ થઈ જવાથી તેને પુસ્તકરૂપે કરવાની જાવનાને પણ રોડી થાયો નથી. આ રીતે

લોકાશાહના હવન વિશે લાગુ કંઈ જાણનાર પાસનાની ધિક્કાર ન લેવા છતાં લોકાશાહનું હવન જાણનાર પોતે જિ. દુ. પાડે એ માંગણી અર્થે રીતે લોકાશાહના હવનને અર્ચનું આ પ્રયમજ્ઞ પ્રસ્તુત છે.

આ આખી લેખમાળાને મંકળનાવાર ગ્રાહી તેના વિચારક મથાળાં મૂક્યાં દોવાયી વાચકને તે સમજાવવામાં સરળ શાય તેના પ્રવાસ કરવામાં આવ્યો છે આ ઉપરાંત—

લોકાશાહની કાન્તિને સમજાવવામાં સદાયક શાય તે સાક.

ચર્યાનામાં ભગવાન મદાતીરના કાળ [ઈ. સ. પૂર્વ ૫૨૭] થી માંડીને ઠેક લોકાશાહના કાળ મુંચી જૈનધર્મ, બૌદ્ધધર્મ અને હિન્દુ ધર્મમાં જે જે મુખ્ય સાદિત્યક્ષેત્રના જ્યોતિર્વેશ અને ધર્મક્ષેત્રના મુધારક મુખ્ય મુખ્ય કાન્તિકાંદે થઈ ગયા, તેમનાં હવન અને હવન-કાર્ય એ બધાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આવ્યો છે.

તે પછી લોકાશાહનું આખું હવન અને કાન્તિને લગતી વિચારણા સવિસ્તર આપવામાં આવી છે.

અને અંતિમ ભાગમાં લોકાશાહ પછીના તેમના અનુયાયીઓનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આપવામાં આવ્યો છે.

શ્રીમાન લોકાશાહની પૂર્વકાલીન અને પશ્ચાત્કાલીન પરિસ્થિતિનું આટલું સ્પષ્ટ દિગ્દર્શન થવાથી લોકાશાહના હવન વિષયક ઇતિહાસની સુરેખા સ્પષ્ટ થઈ રહેશે.

હવે આ પુસ્તકમાં જે કંઈ લક્ષ્યગિન્દુઓ રાખવામાં આવ્યાં છે તે અહીં ટૂંકમાં જણાવી દઉં.—

[૧] લોકાશાહના હવનને તાત્વિક દૃષ્ટિએ છણવું.

[૨] સાંપ્રદાયિકતા ન ભળવા દેવી.

[૩] તેમની કાન્તિના વિષયોને ખાસ અર્થવા.

આ દ્રષ્ટિનિ-દુષ્ટિને અનુસરીને આ પુસ્તક લખાયેલું છે. સામાન્ય રીતે જેમ જીવનચરિત્રો લખાય છે તેમ આમાં વર્ણનો, અદ્ભુતતાઓ જેવું ન આવે તે સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાં આમાં તેમની ક્રાન્તિની વિચારણાની એક નવી દિશા તો ખૂબ વિચારાર્થ છે.

અવિષ્યમાં સોંકાસાદના જીવન વિષયક એક સમૃદ્ધ ગ્રન્થ તૈયાર ન થાય સંશ્લેષી આ પુસ્તક સોંકાસાદની ક્રાન્તિનું એક માર્ગદર્શક ઘડ પડે એજ આશાએ આ લેખમાળાને પુસ્તકાકારમાં પરિણામથી છે એમ હૃદયે તોયે હર્ષ બોલું નથી.

ક્રાન્તિકારી અને ન્યોનિર્ધારના જીવન ઇતિહાસના પ્રમો સોંકાસાદની ક્રાન્તિ સાથે સંગ્રહ ધરાવતા હોવાથી તે વિષયો આમાં ગચ્યા છે. સોંકાસાદની ક્રાન્તિના મુખ્ય ત્રણ વિષયો જેવા કે: સાધુઓનું રીસિદ્ધ, ચૈત્યવાસને વિકાર અને અધિકારવાદની જૂંબલાની ગંભીર સમાલોચના પણ હરવામાં આવી છે.

આ બધા પ્રમો ગચવામાં કેવળ તટસ્થવૃત્તિનો ઉપયોગ કરવા બનતી કાળજી રાખી છે. અને માટે પોતાનું મંતવ્ય પણ સ્પષ્ટ બહેર હર્ષ છે. આમ કરવા છતાં ફરિપરપરાના સંસ્કારોથી કોઈપણ ચિંતાગર, દિગ્ગર કે સ્થાનકવાસીનું હૃદય દુઝાયું હોય તો હું ક્ષમા ચાચી લઉં છું. અને સાથે સાથે એ પણ હૃદય હૃદય છું કે આમાં જે દર્શ લખવામાં આવ્યું છે તેમાં મયાસદાય ઐતિહાસિક અને સાહીય પ્રમાણો મૂક્યા છે. કેવળ કલ્પનાથી કે કેવળ પરપરાથી જ લખાયું નથી. એટલે શોધકો તેમાંથી સાર જ શોધી લે. એમજ હું ઇચ્છું.

અંતમાં આમાં જે જે મનોનાં પ્રમાણ મૂકવામાં આવ્યા છે તેનો આ પ્રમાણ નામોસ્તેષ છે:—

- ૧ દલિદાગ સર્વત્ર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય.
- ૨ નૈનદર્શન.
- ૩ નૈનધર્મ.

૪ જોન સ વિનયમાં વિચાર ચાલ્યા ગયેલી ન મિ
૫ સરીવર ગમે ગમત.

૬ સગર પર્મામન.

૭ જોન પ્રકાશનો વિચાર ગંધ

૮ જોન પ્રકાશની કાર્પસ.

૯ શ્રી સાથડ મદારાજનું અનન્યરિત.

૧૦ Heart of Jainism

૧૧ જગદ્ ગરિત કલ્યાણ.

૧૨ જીનિયાસિક નોંધ.

૧૩ શંકર દિગ્વિજય.

જોડેલ આ પુસ્તકમાં તે તે અન્યકારના આભાર પ્રદર્શિત કરી
વિરમું છું.

ૐ શાન્તિ.

વરસોવાના સમુદ્ર તટપર

તા. ૨૦-૫-૧૯૩૫

“ સંતબાલ ”

હું મેં

નવું નિવેદન

આ વખતે અગરમી એપ્રિલે એ, અમદાવાદમાં હતા ત્યારે
શાનકવાસી જૈન' પત્રના અધિપતિ શ્રી જીવજીભાઈએ 'ધર્મપ્રાણ
લોકશાહ' ની લેખમાળા પ્રકાશિત કરવાની માગણી કરી. એમની
માટે મેં એક ચરત મૂકી અને મંજૂરી આપી. એ ચરત એ હતી કે
ધર્મપ્રાણ લોકશાહની લેખમાળા લખતી વખતની અને અત્યારની
મારી મનોદશાની એખવટ રજૂ કરતું નિવેદન એમાં અગ્રસ્ત: લખવું
હવું. અને એ ચરતે હું આ નિવેદન લખી રહ્યો છું.

ધર્મપ્રાણ લોકશાહની લેખમાળા લખતી વખતની સ્થિતિ.

મને એ દિવસે જાગર પાદ છે, કે એ લેખમાળા લખતી
વખતે ધર્મશાન્તિકારક વિચારોના પ્રવાહથી મારું મગજ ઘેરાયેલું હતું.
સાધનો કરતાં સિદ્ધાંતો પ્રાપ્તિની મુશ્કેલી જગવાતી હતી પણ આજના
જટલા અનુભવ અને રૂપરૂ દર્શન ન હતાં. ઘાટકોપરમાં મેં એ
લેખમાળા શરૂ કરી અને વરસોવામાં પૂરી કરી. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે
શ્રીમાન દરિદ્રમુચિત અને શ્રીમદ્ દેવમંદાચાર્ય સૂરીશ્વર પદ્મજીના
લખાણના ફકરામાં સંપાદનની સલાહ આપી, પણ એ માન્ય કરવામાં
મારી શુદ્ધિએ મને ના પાડી શાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સનાં પત્રમાં
એ જવાબની હતી એટલે એમના મંત્રીએ એ વાંચી. એમણે પણ
જટલા સંપાદન તો થવું જ જોઈએ, એમ વીનમ્સ, એટલે આખરે
મેં થોડો ધમ્મો અને હમને ફરફાર કર્યો, પણ મુજબન સિદ્ધાંત તો મેં
કાપમ જ રાખ્યો. એ સિદ્ધાંત સ્વચ્છવા જતાં મારે મારા પરમ પૂજ્ય
ગુરુદેવ સાથે જ પ્રથમ તકે તો વિચારવિદોષ કરવો પડ્યો. એ લેખ-
માળા જવાબ પછી મદિરામાં અને આધુમાં જલે સમાજ પર
જુદી જુદી અસર થઈ અને એ રીતે એક વાં મુખી એ લેખમાળાને

અંગે ચર્ચા ચાલી. આજે એ વાતને વંચેક વર્ષોનાં અગાધાં તીની ગયાં છે. આજે મારે આખો હૃદયનકમ અને વિચારબેન વ્યવસ્થા વિચ-
વત્સલતાને માર્ગે છે, એટલે આજે આ લેખમાળા પરત્વે હું છેક જ
ઉદારીન છું. એ પ્રગટ થાય કે ન થાય એમાં મને કંઈ નથી કે એક
નથી; પણ ત્યારે એ ભાઈએ પ્રગટ કરવાની માગણી કરી છે, ત્યારે
મારે માથે પરિસ્થિતિની ચોખવટ કરવાની ફરજ ઉભી થઈ છે. જો
કે મેં એમને સંમતિ સાથે એમ પાત્રુ ચૂચવ્યું હતું કે એ લેખમાળાની
સામે જે સમાલોચના પ્રગટ થઈ છે, તેને એ પુસ્તક સાથે જ જોડવી
કે જેથી મારી તે વખતની મનોદશાનો અને એ લેખમાળાથી થયેલી
તે વખતની જનસમાજની પરિસ્થિતિનો ભાવિ ઇતિહાસમાં ઉલ્લેખ
રહે અને મારે આ નિવેદન આ રીતે લખવાની ખાસ જરૂર ન રહે
પણ એમને એ જોડાણ અનાવશ્યક લાગ્યું એટલે મારે આ બધી
ચોખવટ પહેલેથી જ કરવી રહી!

મેં આ પ્રકાશન માટે ના કેમ ન પાડી ?

તે કાળ કરતાં ય આજની જવાબદારી મારે માટે દૃઢ ગણી
છે, એનું મને ભાન છે. અને એ હોવા છતાંય મેં સમસ્ત જૈન-
સમાજના મુખે ખૂબ ચવાચેલા-આ પ્રકાશનને બહાર ન પાડવાનો
આગ્રહ નથી રાખ્યો એનું કારણ આ છે:-

“જો એ લેખમાળા પાછળના આશયમાં કાંઈપણ પ્રકારની
અશુદ્ધિ છે એમ આજે પણ મને માલમ પડ્યું હોત તો હું એ પ્રગટ
કરવાની સાફ સાફ ના પાડી દેત. પણ એ લેખમાળા પાછળનો
આશય અશુદ્ધ નહોતો, એમ ચોક્કસપણે આજેય ભાસે છે. એમ
છતાં મંદિરમાર્ગી સમાજે જે બિહાપોહ કર્યો હતો, તેય તદ્દન બિન-
પાયાદાર હતો એમ પણ મને નથી લાગતું. એ બિહાપોહમાં આજે
મને મારી જેટલી ભૂલ સમજાય છે અને તે ભૂલ ચવામાં જે પ્રસંગો
મારી સામે તે વખતે પ્રધાન ભાવે કારણભૂત હતા તે અહીં ટાંકું છું.”

શ્રીમાન હરિભદ્રચરિત્ર વિષે.

શ્રીમાન અને બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ વચ્ચે જે ગરમાગરમ ચર્ચાઓ થઈ અને એનું દુઃખદ પરિણામ બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ પર* આપ્યું તે પ્રસંગ પરથી મારા મન પર એવી છાપ પડી કે:—

“ એમનું આ આચરણ તૈનધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતથી તદ્દન પ્રતિદૂળ હતું અને એમાં બદાત્મી અસરોથી દોષક્રાંતથી ભાડી આવેલી વટાગરૂત્તિના સંસ્કારો કાણુમૂળ છે.”

એ છાપ ઉપરથી એમનું ચિત્ર મેં એ દૃષ્ટિએ સાહિત્યકાર (સાહિત્ય ક્ષેત્રના ન્યોતિર્ધર) રૂપે દોર્યું. બૂઝના પચાતાપને પરિણામે એમના જીવનના મુખરેલા ઉત્તરાર્ધ પ્રત્યે તો મને સારું માન ત્યારે પણ હતું. ‘વસુકલે ન મે ચોરે ન દ્વેષઃ કવિઝાલિષુ’ એ ઉક્તિ મારી જાય બહાર નહોતી, પણ સર્વ ધર્મ સમભાવના સક્રિય પ્રસંગો એમના જીવનમાં મને નહોતા મળ્યા એટલે ઉપરનો પ્રસંગ જ મોખરે રહેવાથી એમના જીવનના બીજાં મુંદર તરફો તે વખતે દંકાર્ષ જવા પામ્યાં હતાં.

શ્રીમદ્ ભુમચંદ્રાચાર્ય વિષે.

તથાવારને એરે રાજ્યથી છૂટીને આવેલા સિદ્ધરાજ જમ્પસિંહની પીરતાની તારીફ કરી સાધેલો શ્રીમદનો સિદ્ધરાજ સાથેનો સંબંધ અને રાજ્યને ઈન્ડોને પારખી શ્રી સોમનાથજીના મંદિરમાં સોમનાથની

* દર્શિદાગમ્ય તો ૧૪૪૪) બૌદ્ધ ભિક્ષુની દ્વારે પતિભૂતે, એ કહ્યતા તેકલા જગન કહાયામાં દોભાયાની બને કાલક દોભવાની તૈયારીની વાત છે, પણ મેં બહારી એઈ ને એ પણ બહુ વજન નથી આપ્યું, પરંતુ એટલું તો તથ્ય છે જ કે, શ્રીમાન હરિભદ્રચરિત્રની તે વખતની પરિસ્થિતિ સર્વધર્મસમભાવ પ્રત્યે સંબંધન મર્યાદા નહિ હોય, નહિ તો ચર્ચાનું પરિણામ કલક પસ માટે પ્રેમ-વર્ધક જ બનતું.

[જુઓ : પં. બેચસ્ટાસ ૧૧ ‘સેનદર્શન’ ૫૪ ૨૬-૩૦]

અનિષ્ટ દાહક શાંખોની કાંઠાપૂરણ કરાવે પાનને પાનની પરીણ જેવું
અદામ જે વિશે મને એવો કંઈ નાકામેયો કે...

“ સેવકાંકાશાંખોની પાંદડા મનરસના સ્વરૂપ જેવું પણ કાશાંખો જેવી જે
કેવળ જિજ્ઞાસાકિન્નરો મનઃકાંક્ષિત મનરો મેલિયેલા પાશાંખોની
વિદ્યાર્થિને મારા પાશાંખો જેવું પણ મને મનરૂપ મનરૂપ મનરૂપ મનરૂપ
મેલું મેલું એ કે, મેલું મનરૂપ પાશાર મનરૂપાંખો જેવું પણ મને મનરૂપ
મેલું મનરૂપાંખો અને મનરૂપ રીજાંખોની મને મનરૂપ મનરૂપ, મેલું
પાશો મનરૂપ પાશાંખો મારા મનરૂપાંખો વિશે મનરૂપ મને મનરૂપાંખો
સદમાયનાનો નામ છે” મેલું મેલિયેલું મેલું મનરૂપાંખો.”

ત્યારે મારી નામ માન્યતા મુજબ મને એમના સાચા કરું
અને દાન સામે છે કે જેનું મને પ્રચાર દોષ માન્યતાનું પર,
સંખ્યાત્મક પર કે સ્વૂપ સાધન પર નહિ, પણ અર્થિતાની તાસ્તિક
દોષ ઉપર આધાર રાખે છે. આ માન્યતા આગળ, ઉપરના પ્રસંગો
બરાબર વિરોધાત્મક સામતા મેલું મેલું, એ દૃષ્ટિએ એમનું જીવનગિત
તે વખતે એ રીતે આલેખાયેલું હતું. અને એથી એમના જીવનની
એક વિધેયાત્મક દિશા તે વેળાએ આ કારણે ગૌણ સ્વરૂપે રહી જવા
પામી હતી.

ધર્મપ્રાણુ લોકાંકાશાંખુ વિશે.

એને વિશે મારી માન્યતા એ અંધાર્ધ હતી અને આજે પણ
છે કે એમનો એ આંતર ધ્વનિ હતો કે:—

“ જેનું ધર્મનો પ્રચાર, સંખ્યા વધારવાથી નહિ, પણ અંતર્ગત શુદ્ધિથી થશે
એટલે ધર્મનો મોટો દૂર કરવો. ધર્મ મુધર્યે જગત નદર મુધર્યો. આ
સિદ્ધાંતની વફાદારીથી એમની જીવનચર્યા ફગાયેલી છે.”

❧ “ મવધીજાટુકુરજનના રાગાયાઃ ક્ષયમુપાગતા યત્ય ।

વ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥ ”

ભાવાર્થ:—મંસારની પદંપરાને વધારનારા જેમના રાગ વગેરે દોષો ક્ષીણ
થઈ ગયા છે એવા શ્રદ્ધા હો, વિષ્ણુ હો, મહાદેવ હો કે જિન હો—અમે તે હો
તેમને નમસ્કાર થાઓ.

‘ધર્મપ્રાણ લોકાશાહ’ની જીવનચર્યા માટેની દૂકી ઐતિહાસિક સામગ્રી.

ત્યારે એ લેખમાળા લખતો હતો, ત્યારે અને પછી મને ધર્મ-પ્રાણ વિષે જે હર્ષ ઐતિહાસિક સામગ્રી સાંપડી છે, તે બધું દૂકી છે. ફેટલીક બાળનેમાં જુદા જુદા સંગ્રહકારોનાં મન્ત્ર્યો વિષે મત-ભેદોય છે, પણ જે હું સામગ્રી અશ્વદિગ્ધપણે બધાં મન્ત્ર્યો સાથે બંધબેસતી આવે છે તે આ છે:—

(૧) ધર્મપ્રાણને જૈન ધર્મનો આત્મા દશ વૈકલિકની પ્રથમ ગાથાના અનુધીવનમાંથી મળી આવ્યો, અને એમણે અહિંસાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચવા માટે વૃત્તિસંયમ તથા અંતરંગ તપ એ બે જ સાધનો જોયાં અને જીવનમાં એ અખતરો આદર્યો. ખરું સલા સૂત્રયું અને સિદ્ધિતિની વફાદારી સહેજે રંગરંગે રેકાર્ડ મર્ધ. વૃત્તિસંયમ વિના જ્ઞાનની બાવના સેવરી એ હળાહળ દંશ છે અને આસક્તિના વિગ્ધ વિના માત્ર નિરાહાર સેવવો કે પોષ્ટિકા ઉચ્ચારનું પ્રાયશ્ચિત કરી નાખવું એ હર્ષ પર્વાસ નથી.

(૨) ધર્મપ્રાણના સિદ્ધાંતો; લોકહૃદયમાં ૨૫૪૫વું સંવત ૧૫૩૧ માં રચાત પામ્યા.

(૩) પ્રજાપ્રમદીએ એ સિદ્ધાંતના પ્રચારમાં અમત્પત્તે ભાગ

મટાણે પ્રવિમા નહિ માન, દયા દયા કરી લાજેડ દાન,

પાસદ પડિકમનું નવિ ન્દયે.....

(જુઓ પ્રોદનશાહ દલીવંદ રેગાદીન જૈન સદિત્યનો હિતિદાસ)

જીવન પંદરસો દીસડ કાચે, પ્રમટપા વેરપાસ સમસરે.

મુંબઈ વાગ પ્રકાશી દસી, તેદનું શીષ દુક લખમસી.

ભજતો અને (૪) નવેમને મુનિમેન ગિરિમેન નામ જો એમને
હતી લીધું: ધનપત્ર, સત્તાપત્ર કે સંખ્યા પત્રની નહીં !

બસ, આટલી સામગ્રીમાં આ આખી લેખમળ્યા પાછળનો મોટો
આત્મા શરાર્થ ગળા છે.

આ તો ચર્ચ ને વેળાએ વળાંગેલી લેખમળ્યા ગિરેલી ચોળાવ
પણ આજે શું !

આજે શું ?

આજે પણ ધર્મપ્રાણ લોકસાધનું ગિર મારી સામે એક ધર્મ
ક્રાન્તિકાર તરીકે વધુ ઓજસ અને ઉદ્ઘાસ સહિત ચળકી રહ્યું છે
પરંતુ આજે એની આત્મપ્રતિભા હું આલેખવા જોશું તો તે કા
કરતાં સૌમ્યભાવ તરફ જ મારી કલ્પમનું વક્ષણ સહેજે ઢળે એવ
પ્રતીતિ થાય છે. એજ રીતે શ્રીમાન હરિભદ્રચરિત્ર અને શ્રીમ
હેમચંદ્રાચાર્યજીની જીવનક્રિયાને એમની જીવનજ્યોત સાથે જોડું તે
માત્ર જો એ વેળાએ ગોણુ રૂપે રહી જ્યાં પામી તે વિધેયાત્મ
દિશાને જ મુખ્ય સ્વરૂપ આપી આ રીતે જોડું કે:—

- (૧) શ્રીમાન હરિભદ્રચરિત્રે સર્વધર્મ સન્માનના ભવ્ય વિચારો
દીવેલ આપ્યું.
- (૨) શ્રીમદ હેમચંદ્રાચાર્યે ગૂજરાતની સંસ્કારિતા રૂપ કાયાને સજીવન
રાખવા માટે નિરામિષાહાર અને અમારિપટલ દ્વારા જીવદયાનું
પીયૂષ પાઈ વાટ તૈયાર કરી આપી. અને એજ રીતે બીજા
આચાર્યોએ જુદી જુદી દિશામાં જુદા જુદા પ્રયાસો કર્યા.

✠ગમગી પરિયું સચળું લોગ, પોસાલઈ આવઈ પહિડેક.

[આ બંધી ચોપાઈઓ શ્રી મોહનલાલ દલ્લિચંદ દેસાઈદ્વારા 'જૈન સાહિત્યને
ઇતિહાસ 'માંથી લીધી છે અને તે તેજ કાળનાં વિચારવિરોધી મુનિરાજોન
રચિત છે.]

પરિણામોંતે ધર્મગ્રાણુ લોકાચાહે આત્મજ્યોત જગાડી અને
એના મુકુટ પર ધર્મક્રાન્તિકારની યશઃકલગી ચડી.

એ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે કે વિશ્વમાં પ્રતિષ્ઠાએ ઉચ્ચ પ્રકારનાં
સર્વોદારા જુદે જુદે રૂપે છૂપી રીતે કે જાહેર રીતે વિકાસપંથે
જીવ સમૂહને દોરવાના પ્રયાસો થયે જ નથી. અને કાર્ણ એક
મહાસર્વને ફાળે એ જાધી પ્રતિષ્ઠાનો ફાળો જાય છે; અન્યથા એકી
સાથે એટલું જાગીરથ કાર્ય કરવાની એકલા માનવ પુરુષાર્થમાં શક્તિ
ન હોઈ શકે. એ રીતે ઓમાન હરિભદ્રસુરિ અને શ્રીમદ્ હેમચં-
દ્રાચાર્યની એક બાબુ-સર્વધર્મનો આત્મા સમભાવ છે, એવા વિચારો
અને રમૂળ અદિસાનો પ્રચાર-ધર્મગ્રાણુને કામ લાગ્યાં. બીજી બાબુ
(મૂર્તિપૂજના વિધાનની બાબુ)-એમનાં કાર્યક્ષેત્ર માટે-મૌલિક જીન-
ત્વના વિકાસ માટે છેકજ નકામી અને ઉલટી વિચારોરક દેખાઈ,
એટલે મૂર્તિપૂજનો એમને અખત વિરોધ જ કરવો પડ્યો. એમને
મન સંખ્યાગણ કરતાં સિદ્ધાંતગણ ઊંચું હતું. જો કે મૂર્તિપૂજનો
વિરોધ 'મૂર્તિપૂજ એ જીવધર્મનું અંગ નથી' એ રીતેજ એમણે ક્યો
છે, એ વાત કાર્ણએ જુલવી જોઈતી નથી. એ સાદી વાત જૂલી
જવાબ છે, ત્યાંજ મૂલ્યવાદો ઉભો થાય છે.

મારો નરમ મત.

મૂર્તિપૂજનો આપં સરકુનિના વિકાસમાં મુદ્દસેય ફાળો નથી
એવા ઐકાંતિક મત સાથે હું સમત થઈ શકતો નથી. • પ્રથમ

• એટલું ખર છે કે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ તથાસત્ય એવી મૂર્તિપૂજ
તો જ્યાં હમી વિવેક મુજબ, જાણના પ્રધાન અને જ્ઞાનિગત મર્ષાદામાં રહી
છે ત્યાં હમી જ પચ નીચડી છે અને આખરે મુલ્યપૂજ તરફ થાળી રાકાઈ છે; પણ
જ્યાંથી રમૂજ પાયાજૂની મૂર્તિ પડીને કે કાર્ણજાણના કે અન્યકાર્ણિચિત્ર ચીત-
રીને કે અવાજ કાર્ણ બીજા રૂપે જોતીક લાગણ્યા પેદાવા માટે અધ્યત્મિક
લોભાવા સમુદાય મૂર્તિને પૂજતાં થયાં છે અને પૂજ રહ્યો છે તે રીતે તો
અંતર લાગ કરવા દાનિજ વધુ પ્રમાણુમ. ન્દારી છે

(નીતિ ઉપાસક-દેવોપાસક) દક્ષાના+ સાધકો રવિ પ્રેરણને
 એનો આધાર વિકાસ હેતુએ-મેલી ઈચ્છા જરાય રાખ્યા વિ
 એ તો એને નું ક્ષમ્ય ગણું છું: પણ જો સાધકની ઉત્તમ કક્ષાને
 જનમથી નહિ પરન્તુ વિકાસકમની યોજના પ્રમાણે પામ્યા છે એ
 પુરોષને માથે તે પરાણે લાડી કે ઢોડી જેસાડી એ કાર્ય ર
 ખરાબર નથી. પ્રથમ દક્ષાના સાધકો માટે પણ એ અનિવાર્ય સા
 છે. એમ નું માનવો નથી.

પણ આ લેખમાળામાં મૂર્તિપૂજનની ગર્વા એ માત્ર મર્મપ્રાણ
 જીવનના નમ્ર મુદ્દામાં: એક મુદ્દો લેખિતેજ કરવામાં આવી છે.
 ખરેખર, કદાચ પદો એટલો ચર્ચાર જ્યાં રાખી દેવે કાર્ય પ
 માત્ર નિમજ્જનમાં ન હોય એવી મારી સલાહ છે. કાર્ય પ
 માત્ર માત્ર નિમજ્જનમાં એવી મારી જગીર સદાકાર નથી, એ કહેવા
 હોય કે તારા મનને કહેવા!

પણ મનન વિનય.

એ માનવ.

૧૯૧૯-૧૯૨૦

પ્રકાશકનું નિવેદન

આજથી બરોબર ચાર વર્ષ અગાઉ 'જૈન પ્રકાશ' પત્રમાં શ્રીમાન મંત્રાળ હર્ષે શ્રી સૌમાજ્યંદ્રજી મ. તરફથી 'ધર્મપ્રાણ સોંકાસાહ' વિષયક લેખાણુ લેખમાળા કકડે કકડે પ્રસિદ્ધ થયેલી; જે લેખમાળાએ મૂર્તિપૂજક જૈન કામમાં ભારે ખળભળાટ મચાવેલો. સ્થા. જૈનોને મન એ લેખમાળા પોતાના ધર્મસ્થંભના ઐતિહાસિક આદર્શ જીવનના પ્રતિબિંબ સમી હતી, ત્યારે મૂર્તિપૂજક જૈનોને મન ધર્મપ્રાણ સોંકાસાહની આ કૃતિ કંબોપ અને સ્વમાન્ય સિદ્ધિતિને બાધક લાગી હતી. તેથી આ લેખમાળા સામે 'જૈન જ્યોતિ' પત્રમાં ખૂબ ચર્ચાત્મક લેખમાળા આવતી હતી; છતાંય શ્રી મંત્રાળ મંત્રીર-ખણે અને મતજની સમગ્રલના ગુમાવ્યા વગર સંપત્તિ બાધામાં આ ધર્મપ્રાણના જીવનઆદર્શો ચીનવે જતા હતા. ત્યારે આ લેખમાળા પૂરી થઈ ત્યારે તો હિંદુસ્તાનના ચોખ્ખોથી તેને પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવાની જનતાની ખૂબ માગણી આવવા લાગી. દરમિયાન શ્રી મંત્રાળ આ લેખમાળા સંબંધી વધુ સામગ્રીઓ અને પ્રમાણો મેળવવામાં સમૌન મશગૂલ બન્યા. ચાર વર્ષના કાળ દરમિયાન તેમને જે કાંઈ શોધ થઈ, જે કાંઈ વિચારોમાં રિસિતતા બાસી, કે વિકસિતતા સાંપડી તે બધું તેમણે પોતાના આશુખ અને નવાં નિવેદનમાં જણાવેલ છે એટલે તે સંબંધી અમારે કાંઈ પણ લખવાની જરૂર નથી.

આ લેખમાળા પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરવા સંબંધીના મારા પર અનેક કામળો આવવાથી, મેં શ્રીમાન મંત્રાળ પાસે તેની પ્રસિદ્ધિ માટે અનુમતિ માગી. જે તેઓએ સહર્વ આપી અને મૂળ લેખમાળામાં આવસ્યક સુધારો કરીને, તથા તેનું પ્રુફ જોઈને તેઓએ મારા પર જે અનુચ્છ દાખવ્યો છે તે બદલ હું તેમનો ઝણિ છું.

ધર્મપ્રાણ સોંકાસાહના જીવનનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી શ્રીમાન મંત્રાળે જે કાંઈ લખ્યું છે તે પરત્વે વિદ્વાનો વિચાર કરશે અને જે કાંઈ તુડિઓ કે નવું શોધન સાંપડે તે તરફ અમારું ધ્યાન દોરશે તો તે સંબંધી શ્રી મંત્રાળ દ્વારા હવે પછી યોગ્ય કરવામાં આવશે.

શુદ્ધિ-પત્રક

પૃષ્ઠ નં.	સીરી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧૨	માત્ર ધર્મના	માત્ર અમુક ધર્મના
"	"	અનુયાયીનીજ	અનુયાયીનેજ
"	૧૨	બ્રહ્મિ	બ્રહ્મ
૮	૧૬	માતમ	મૌતમ
૮	૨૫	મૃદુલ	મૃદુલ
૯	૧૬	હરિભદ્રસુરિ	હરિભદ્રસુરિના
૧૨	૪	ફલુગો	ફલુગો-
૧૨	૧૫	સાધુઓ પોતાના	સાધુઓ પાસે પોતાના
૧૩	૪	અંતઃકરણમાં	અંતઃકરણમાં
૧૫	૨૦	પહેલવહેલું જ	વારંવાર
૧૮	૧૯	ગિનવંદસરિનું	ગિનવંદસરિનું
૧૯	૧૧	ગિનવંદસરિ	જ
૨૪	૧	વાળાવવા	વાળવા
૨૧	૧૬	કલ્પયમના	કલ્પિયમના
૩૭	૨૧	જન્મે	જન્મભાવે
૪૦	૬	ધીમા	ધીર
૪૭	૧	ગિનવંદ	ગિનવંદસમ
૪૭	૨૦	સુધા	સુધી
૫૧	૮	આપીન	આપીન
૫૨	૨૨	સચિત્ત	સચિત્ત
૫૩	૧૫	મારિતનો	મારિતનું
"	"	રહેવાનો	રહેવાનું
૫૭	૧૫	દેખાદેખી સીંચો	દેખાદેખીસે સીંચો
૫૯	૧૯	ગિનવંદ	ગિનવંદસમ

પૃષ્ઠ નં.	સીડી	અગ્રુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૬	૨૦	વર્ધનો કરે	વર્ધનો ન કરે
૬૯	૧૮	સાધન	શોધન
૭૩	૧૮	અરે	અને
૭૪	૧૫	અંગેઅંગ	અંગેઅંગમાં
૭૫	૬	અમોમાં	અંગોમાં
૭૮	૧૧	અશાંતમાં	અશાંતિમાં
૮૩	૧૨	વાસાશુદ્ધ	વાસાશુદ્ધે
૮૬	૧૪	ગચ્છતિ	ગચ્છંતિ
૯૭	૧૬	ભાણુ	ભાણુ
૯૭	૧૬	મુન્ના	મુન્ના
૯૮	૨૪	ભાણુ	ભાણુ
૯૮	૨૪	મુન્ના	મુન્ના
૧૦૧	૬	જ્ઞાનબ્યાસ	જ્ઞાનાબ્યાસ
૧૦૧	૮	તેને	તેમને
૧૦૩	૧૦	રાખી શકતો	x
૧૦૩	૧૧	હશે ?	હશે !
૧૦૪	૨૦	તેણે	તેમણે
૧૦૪	૨૧	તેને	તેમને
૧૦૫	૧૫	તેના	તેમના
૧૦૬	૪	લોકેષણ	લોકેષણ
૧૦૯	૨૪	પંખઅકેસરી	પંખઅકેશરી
૧૧૬	૧૨	તેના	તેમના
૧૧૯	૫	કચ્છ	કચ્છી
૧૨૪	૧૮	સુવણાક્ષરે	સુવર્ણાક્ષરે

ધર્મપ્રાણ લોકશાહ*

યાને

કાન્તિનો યુગસૃષ્ટા.

કાન્તિ એટલે પરિવર્તન સંસાર એટલે પરિવર્તનનું આદ્યસ્થાન આથી કાન્તિ એ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી. પ્રતિશ્લેષે અને પ્રતિશેત્રમાં કાન્તિનું ચક્ર સમયની સાથે સાથે જ ફર્યા કરે છે. ઠદી એ ચક્ર સીધુયે ફરે છે અને ઠદી આડું ને ઉધુયે ફરે છે.

* [મંદિરમાર્ગી સાધુમાર્ગી કે દ્વિતર કાષ્ઠપણુ લોકશાહના નામ માત્રથી ન ચમકે. આજે બલે લોકશાહના અનુયાયીપણુનો સ્થાનકવાસી સમાજે કોંટ્રાક્ટ હાઈ લીમિટ હોય, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જેમ સત્યનો કોંટ્રાક્ટ હોતો નથી તેમ સત્યના શોધક કે પ્રસ્પકનો પણ કોંટ્રાક્ટ હોઈ શકે નહિ. તેમ દેવ પણ ઉપયુક્ત ન હોઈ શકે.

શ્રીમાન લોકશાહની સત્યાન્વેષકતા અને તેમની ધર્મપ્રાણશક્તિ માત્ર ધર્મના અનુયાયીઓની જ નહિ બલકે જે કોઈ સત્યમાં માને છે, સત્યપર પ્રતિજ્ઞિત થવા આહ્વાન છે અને સત્યને પચાવવા માગે છે; તે સૌને માટે એકસરખાં ઉપયોગી છે. અને તેથી જ એ મહાપુરુષના જીવનમાં વ્યાપક બની ગયેલા ઉદારતા, નિરબીકતા, સદ્વિપ્રયુક્તા ઇત્યાદિ સદ્ગુણો જે દ્વારા એ અદ્ભુત આત્માએ ધર્મક્ષેત્રમાં અપ્રતિમ કાન્તિ મચાવી આપ્યા જીવનવર્ષ ઉપર લોકકલ્યાણની-દૃષ્ટિએ ઉપકાર કર્યો છે તેનું ઉદાત્ત જીવન પધાર્થરૂપે આલેખવાનું આ લેખમાળાનું પ્થોવ

ક્રાન્તિના સીધા વેગને આપણે વિકાસ કહીશું. અધોગતિનો ઇતિહાસ કે વિકાસનો ઇતિહાસ વિશ્વની સાથે સાથે જ ચાલ્યો આવે છે. અને તે અર્વાચીન નહિ પાશ્વરી અનાદિ છે. પણ જ્યારે એ ક્રાન્તિનું પ્રબળ મોઝું આપણે છે, અથવા ક્રાન્તિ જ્યારે સ્થૂળ સ્વરૂપ પકડે છે ત્યારે આપણે એ ક્રાન્તિના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ નીહાળી શકીએ છીએ. ક્રાન્તિની વાસ્તવિકતા અને ઉપયોગિતા

જે ક્રાન્તિ પ્રાણીજીવનનાં ધ્યેયરૂપ રહેલાં શાન્તિ, સમૃદ્ધિ, સુખ કે આનંદને ઓળખાવવામાં સહાયક થાય છે તે ક્રાન્તિ સાચી ક્રાન્તિ કહેવાય છે અને સૌ કોઈને તેવી ક્રાન્તિ અભીષ્ટ છે.

આવી ક્રાન્તિના વિરલ પ્રસંગોમાં ભારતવર્ષનો બ્રહ્મચર ક્રાંતિ છે. આ ક્રાન્તિનું વાહન સંસ્કૃતિ હોવાથી બીજા શબ્દોમાં એ ક્રાન્તિને ધર્મ-સંસ્કરણ પણ કહી શકાય.

રાખવામાં આવ્યું છે. એ ક્રાન્તિના આંદોલનોએ અર્વાચીન યુગના ક્રાન્તિકારો અને ન્યોતિર્ધરો પકાવ્યા છે, અને હજી ભવિષ્યમાં ક્રાન્તિ નવસર્જનમાં એમની જીવનપ્રેરણા સહાયક નિવડશે, તેમાં લેશ મંડે શંકા નથી, તેમ છતાં એ મહાન ક્રાન્તિકારના સ્પષ્ટ જીવન તરફ આજે નૈન ગણાતો વર્ગ તટસ્થતા કે ઉપેક્ષાભુક્તિ ધરાવી રહ્યો હોય એ વિશેષ ખેદનું કારણ બીજું શું હોઈ શકે ? સંપ્રદાય, વાકા, ગમ્મત મતના કદાચરની બદબોએ, ભગવાન મહાવીરના પરમ આચાર્યની જીવનમુવાસને આપણી પાસે આવતા રોકી રાખી છે, આ પાકક બંધુઓને એજ અભ્યર્થના છે કે આ લેખમાળા વાંચતી વખતે તમે પોતાના સાંપ્રદાયિક ચક્ષુને ઉતારી મૂકે, અને એ પરમ સત્ય કીલ્લવાને માટે પોતાના અંતઃકરણ વિશાળ બનાવે.]

ધાર્મિક ક્રાન્તિનો વિચારણાની આ પ્રભાવે ઉપયોગિતા સિદ્ધ થતાંની સાથે એ ક્રાન્તિના ઉત્પાદકનાં જીવનપ્રશ્નો ઉઠેલવાની ઉપયોગિતા પણ સદૃશ રીતે સિદ્ધ થાય છે. ન્યાય મુધી એ ક્રાન્તિકારના સિદ્ધાન્તોનું તાત્ત્વિક ચોધન ન થાય ત્યાં મુધી માનવસમાજ એ ક્રાન્તિને ઝીલીયે ન શકે અને લાભ પણ ન લઈ શકે.

ક્રાન્તિકાર અને ક્રાન્તિ.

પ્રસ્તુત પ્રસંગે એક મહાન ક્રાન્તિકાર કે જેણે નેન ધર્મનાં ઉદાર ઉદાર તત્ત્વો ચોધી પ્રાચીન મુવર્ણને અર્વાચીન દસોટીએ ચડાવી આખાએ ભારતવર્ષમાં અપ્રતિમ અને વિહ્વલ ક્રાન્તિ જન્માવી, ભારત અને ભારતની જહાજના મધ્યમકાળ પછીના ક્રાન્તિકારોમાં ઉત્તમસ્થાન મેળવ્યું છે, તેમનાથી થયેલ ક્રાન્તિ વિષયક ગૂઢ તત્ત્વો વિચારવાનું ક્યેવ રાખી આ લેખને પ્રારંભ કરવા ધાર્મી છે.

વર્તમાન યુગ સ્પષ્ટ ક્રાન્તિનો યુગ છે. ધાર્મિક, રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક એમ પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં ક્રાન્તિનાં અવનવા આદર્શો આજે ઘડાઈ રહ્યા છે. ઈતર દેશોમાં તો આ ક્રાન્તિએ મિત્ર કિંમિ ક્ષેત્રોમાં રચનાત્મક સ્વરૂપ પણ પકડ્યું છે. આજે ભારત વર્ષમાં પણ ક્રાન્તિના અખતરાઓ ચાલે છે તો તેવા પ્રસંગે એક ધર્મ-ક્રાન્તિકારનું જીવન-ચોધન વિચારવું એ ત્રિવિધ દૃષ્ટિએ પણ તેટલું જ ઉપયોગી અને આવશ્યક છે.

આટલું સમજ લીધા પછી એ ક્રાન્તિકારના સમયનું લોકમાનસ અને ક્રાન્તિનો પૂર્વ ઇતિહાસ પણ સંક્ષિપ્તરૂપમાં

સૌથી પ્રથમ તત્ત્વો એવો જરૂરી છે, કે જે આત્મ-કાન્તિની આવશ્યકતા અને કાન્તિકારના ઉપનની સ્થિતિને પણ સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપી શકે.

જૈન ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ અને વેદ ધર્મ એ ત્રણે પક્ષો ધાર્મિક કાન્તિનાં મુખ્ય સૂત્રધારો છે અને આત્મકાન્તિની પ્રવૃત્તિનાં સંસ્કૃતિચક્રોમાં તે સૌનો ફાળો છે. આત્મકાન્તિની પ્રાચીનતાથી માંડીને આજ સુધી પણ તેનું અસ્તિત્વ છે. જ્યારે જ્યારે તેઓ નામમેદોથી લડ્યા છે ત્યારે ત્યારે તેમાં વિદ્યુતિ આવી છે અને તે વિદ્યુતિનાં બોખાને દૂર કરવા માટેજ બિચ્ચ બિચ્ચ કાન્તિકારો જન્મ્યા છે, અને આવા ધર્મનું વાસ્તવિક સહય્ય સમજાવી પ્રજાજનોને કહ્યાણુને રાજમાર્ગ સમજાવવા ખાતર તેમણે ખૂબ ફાળો આપ્યો છે. પછી તે જૈનધર્મનો કાન્તિવાદ હો, વેદ ધર્મનો હો કે બૌદ્ધ ધર્મનો હો; સૌ કોઈનો અદ્યપ પ્રમાણમાં કે ઘડુ પ્રમાણમાં ફાળો તો અવશ્ય છે જ. પ્રસ્તુત કાન્તિકાર જૈન ધર્મના હોવાથી પ્રથમ જૈન ધર્મની સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરીએ.

જૈન ધર્મના કાન્તિકાર

શ્રમણ લગવાન મહાવીર પછીના જૈન, બૌદ્ધ, બ્રાહ્મણ કાન્તિકારો પૈકી જો કોઈનું કાર્ય અદ્ભુત અને અનુકરણીય હોય તો એ આખા ઇતિહાસમાં આ એકજ માત્ર પ્રસ્તુત પાત્ર સાંપડે છે. પ્રસ્તુત કાન્તિકારનું નામ ધર્મપ્રાણુ લોકા-શાહ-તેઓ જૈન કોમમાં જન્મેલા અને જૈન સમાજના વર્યોથી ચાલી આવેલા રૂઢ માનસ વચ્ચે ઉછરેલા છતાં તેણે પરંપરા

અને રૂઢિથો નહિ પરંતુ વાસ્તવિકતાથી જૈનત્વને પચાળું,
અને વિકસાળું.

જૈનધર્મનું ચિત્ર

જૈનધર્મના અંતિમ તીર્થંકર ધમજી ભગવાન મહાવીર
નિર્વાણ પામ્યાંને બરાબર બે હજાર વર્ષે વીતી ગયાં ભગવાન
મહાવારના કાન્તિકાળ પછી એ વચ્ચેના ગાળામાં કાન્તિનાં
અનેક મોઝાંઝો આવી ગયાં અને વિવિધ પલ્લુ પામી ગયાં.
એ બધામાં ભરતી આગે અને જોટ પણ થઈ.

જૈનધર્મ અને કાન્તિ

(૧) સૌથી પ્રથમ ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયની કાન્તિ
ભગવાન મહાવીર પછીનો આ પહેલા સૈકા પછીનો જ કાળ.
તે સમયે જન્મસ્વામીના નિર્વાણ પછી પડેલ મહા દુષ્કાળ
પછી જૈન ધમજીવરોનું હ્રુદય યથેચ્છ જ્ઞાનનું પુનર્જીવન કરવા
સાફ પાણીમાં ધણેલું સંઘમિત્રન ભગવાન મહાવીર પછી તે
આ પહેલપહેલું જ હતું.

(૨) ત્યારબાદ વીર નિર્વાણ પછી પાંચમા અને છઠ્ઠા
સૈકાની વચ્ચે મયુરામાં શાસ્ત્રોદ્ધાર થયો. શ્રી. રુદ્રદિલાચાર્ય
અને શ્રી વજ્રસ્વામીની નિકટના સમયમાં ફરી દુષ્કાળ પડ-
વાથી ધમજીસંઘની જ્ઞાનની યથેચ્છા દુર્ઘટા સુધારવા માટેનો
આ સુયોગ આગમોદ્ધારક કાન્તિનો બીજો અવસર.

વીરસંવત ૯૮૦ માં દેવર્ષિ સમાધમજીનાં નેતૃત્વ નીચે
ધમજીવરોનું સમમેલન વૃદ્ધીપુરમાં મળ્યું એ કાન્તિનું ત્રીજું
મોજુ. આ પલ્લુ મહા દુષ્કાળો પછીની સંઘની નવરચનાનો
જ કાન્તિકાળ હતો. શાસ્ત્રની સુખપાડી હ્રુદય યથેચ્છ પ્રવૃત્તિના

ઉદ્ધારનો આ પરિપાક વચંત યતુના કાલ સમયે આવે પશુ
ધતિહાસમાં નવ પદ્ધિવિત મહેદી રહ્યા છે.

આ તો થઈ સંઘની દૃષ્ટિએ કાન્તિની વિચારણા. હવે
વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ વિચારીએ.

સાહિત્યસર્જન અને જ્યોતિર્ધર

શાસ્ત્રોદ્ધારના કાળ પછી હવે વર્ણવાતો આખો
કાન્તિનો કાળ માત્ર સાહિત્યખગીયાના વિકાસનોજ
કાલ છે. અને તે કીર્તિનો કળશ બિન્ન બિન્ન દૃષ્ટિગિન્દુ-
ઓથી વિકસાવેલા સાહિત્યસર્જનના બિન્ન બિન્ન મુદ્દાઓને
કાળે સહજ રીતે વ્યક્તિગત વહેંચાઈ જાય છે.

આ આખોયે મધ્યમ યુગ આખાયે ભારતવર્ષનો વિદ્યા-
યુગ હતો. ભારતવર્ષના એ ત્રણે પ્રાચીન ધર્મોનાં આ યુગમાં
સાહિત્યક્ષેત્રે ખૂબ ખેડાયાં અને વિકસ્યાં. આ કાન્તિ માત્ર
સાહિત્યવિષયક હોવાથી તે કાન્તિને આપણે જ્યોતિ તરીકે
સ્થાન આપીશું તો તે વધારે સુઘટિત અને ઉચિત પણ ગણાશે.
પહેલા જ્યોતિર્ધર

જૈન સાહિત્યના પ્રથમ જ્યોતિર્ધર તત્ત્વાર્થસૂત્રના
પ્રણેતા શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક ઉચ્ચનાગરી શાખામાં વીર સંવત
૫૪૭ વિક્રમ સંવત ૭૭માં થયા.*

* જો કે એમનો ચોક્કસ કાલનિર્ણય થઈ શકતો નથી.
પરંતુ તેમના તત્ત્વાર્થસૂત્ર નામના ગ્રંથથી આ કાલનિર્ણય વધુ
સુમેળ ખાય છે.

તત્ત્વાર્થસૂત્રનું વાંચન કરતાં તેઓ પોતે દિગંબર આચાર્ય હતા
કે શ્વેતાંબર તે કશું નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી. કારણ કે તે ગ્રંથમાં

જેન વાર્જ્ઞાનમયમાં સંસ્કૃત સાહિત્યનું પ્રથમ સર્જન અદો-
થીજ થતુ થયું હોય તેમ જણાય છે. જેન દર્શનમાં આજે
વેદસાહિત્યની દરેકમાં અને અમુક વિષયોમાં તેથીયે આગળ
વધેલું નો વિવિધ બાવાનું સાહિત્ય ઉપલબ્ધ થયું હોય તો
તે બીજા વાવનાર આ પુરુષજ આદિપ્રભુતા તરીકે ગણાવી
શકાય. જેન દર્શન તેમને જોટલું અભિનંદન આપે તેટલું
બોધુજ છે.

તેમના સ્વયંરચિત શ્રેયોનો સંખ્યા લગભગ ૫૦૦ની
ગણાય છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રના નિરીક્ષણથી તેમની કૃતિઓ જેટલી
સફળ છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે. સંસ્કૃત ભાષા-
પરનો અસાધારણ ઠાણુ, સંક્ષિપ્ત છતાં સ્પષ્ટ શૈલીમાં નિરૂપણ
અને વિષયનું પ્રતિપાદન તેમની વિદ્વત્તા, મંથન અને શુદ્ધ-
ભક્તિનો સાક્ષાત્કાર દર્શાવે છે.

એ બન્ને શાખાઓના સિદ્ધાંતોનો સમન્વય કરનાર સર્જન સાંપડે છે.
બન્ને સંપ્રદાયોની માન્યતાને તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં અવકાશ અપાયો છે.
અને આથીજ તેઓ દ્વિતંત્ર સંપ્રદાયી હતા કે શ્વેતાંત્ર તે સંબંધમાં
વિદ્વાનોનો ખૂબ મતભેદ છે.

આ જોનાં એ મુનિજીના સમયમાં જેન શાસનના અવિભક્ત
સ્વમાં સિદ્ધાંતવિષયક મતભેદ તો કદાચ હશે, પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે તેની
જે શાખાઓ તે વખતે જિન્ન બિન્ન વિભક્ત નહિ મર્ધ ગર્ધ હોય.

ઉપલબ્ધ ઇન્દિયાસ પ્રમાણે વીર સવન ૬૦૬માંજ દ્વિતંત્ર અને
શ્વેતાંત્રના સ્પષ્ટ ભેદો પડ્યા. એ ઉત્તેજ મળે છે તે અપેક્ષાએ
તેઓનો ઠાળ વીર સંવત ૫૪૭ હોય તે વધુ સુસંગત લાગે છે.

બીજા ન્યોતિર્થર

વિદ્યાવંતા ન્યોતિર્થરોમાં બીજું સ્થાન શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનું આવે છે. સમ્મતિતર્ક અને ન્યાયાવતારના મૂળ ઠર્તા શ્રીમાન પોતે જ હતા. તેમનો સમય વીર સંવતનો છઠ્ઠો સૈકો અને વિક્રમના બીજા સૈકાનો પ્રારંભકાળ ગણાય છે.

જૈનદર્શન સાહિત્યમાં તર્કો અને ન્યાય શૈલીને જન્મ આપનાર ધુરંધર વિદ્વાનોમાં સૌથી પ્રથમ સ્થાન શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનું છે. તાર્કિક સાહિત્યનો વિકાસ અહીંથીજ શરૂ થયો છે. તેઓ માત્ર શુષ્ક તાર્કિક જ ન હતા બલકે એક કાલીદાસ જેવા મહાકવિ અને સાથે સાથે સુધારાના હિમાયતી પણ હતા તે તેમના સાહિત્ય અભિવ્યક્તિમાં તરી રહેલી ભાવના-પરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

તાર્કિક સાહિત્ય—અને દર્શનો

દર્શન સાહિત્યમાં તર્કનું સ્થાન નૈયાયિક નામના દર્શનની પછીથીજ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે તે નૈયાયિક દર્શનના પ્રણેતા મહર્ષિ ગાતમ સુનિ.

સાંખ્ય, યોગ, નૈયાયિક, વૈશેષિક, પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા ઇત્યાદિ દર્શનોનો ઉત્પત્તિકાળ વિક્રમના પ્રથમ અને બીજા સૈકા પછીજ થયો હોય તેમ અનુમાન થાય છે. મીમાંસક દર્શનના સંસ્કર્તા કુમારિલભટ્ટ તો સનેની આઠમી સદીના પૂર્વાર્ધમાંજ ઉત્પન્ન થયા છે. એટલે કે બીજા દર્શનો દરતાં બહુ જ અર્વાચીન છે. દર્શનકાળ પહેલાં પ્રાચીન ત્રણ ધર્મો પંડીના હિંદુધર્મમાં સિન્ન સિન્ન મતવાદીઓ હશે ખરા કારણ કે મન્નિઝમનિકાયમાં ભગવાન યુદ્ધના છવનકાળમાં તે મત સંસ્થાપકોના પ્રકૃદ્ધ, કાત્યાયન, સંજય, વેલટ્ટી-

પુત્ર, અન્નિત, કેશકંબલો વગેરે નામો મળી આવે છે. પરંતુ દર્શનોનો ઉત્સેષ મળ્યો. આ પશ્ચી દર્શનોની ઉત્પત્તિ પણ આ સાહિત્યવાદના મધ્યમ મુગના પ્રારંભમાં જ થઈ હોય તેમ સિદ્ધ થાય છે.

ત્રીજા જ્યોતિર્ધર

સાહિત્ય જ્યોતિર્ધરોમાં ત્રીજું સ્થાન શ્રી હરિભદ્ર-સૂરીશ્વરનું આવે છે. હરિભદ્ર નામના આચાર્યો તો ઘણા થયા છે પરંતુ પ્રસ્તુત આચાર્ય શુભ પરિભાષુ અને સમય પરિભાષુમાં સૌથી પહેલાં છે. તેમનાં સાહિત્યની જ્યોતિમાં કાન્તિની ચમત્કારિતા નજરે પડે છે. પરંતુ તેમ છતાં ઠાણ જાણે થાયો તેઓ એક મહાન શક્તિશાળી હોવા છતાં પોતાના દીર્ઘ જીવનકાળમાં પણ કાન્તિને માત્ર તેના સાહિત્યક્ષેત્રમાં જ વિકસિત કરી છે.

તેઓ વીર સંવત ૧૨૨૭ થી ૧૨૬૭ અને વિક્રમ સંવત ૭૫૭ થી ૮૨૭* માં થયા હતા. તેઓશ્રીએ નાના

* હરિભદ્રસૂરિ કાલનિર્ણયમાં પણ વિદ્વાનોનો મતભેદ છે. શ્વેતાંબર મુનિવરોની પદાવલિ પ્રમાણે આ આચાર્યનો સમય વિ. સં. ૫૮૫ એટલે કે મહાવીરના અગ્નિચારમાં સેકાનો છે. આ કાલનિર્ણયનું પ્રમાણુ પદ્મમન સૂરિએ પોતાના વિચારસાર પ્રકરણમાં આપેલા આ શ્લોકથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

વંચસા । વળતી (લી) ૧

વિશ્વમ । મૂલા (વા) । ૩ (જ) તિ જ્ઞપ્તિમિત્તો ।

હરિભદ્રસૂરિ । સૂરો

ધમ્મરમ્મો । દેવ । મુવજ્જપદ ॥

મોટા ૧૪૦૦ ગરબો રજવા દત્ત નેનો જેનું પદ્મપદ્મમાં વિવિધ પ્રગટિત છે. તેટલો મોટો સમયગાળો નક્કી કરવો, કે જેને તે બધે સંપૂર્ણ રીતે, પરંતુ જેટલો મોટો સમયગાળો જે તેઓ તે કાળના જેક મહાન પ્રગટિત રજવા, અને તેમની સમગ્રી કૃતિનાં ૭૩ ગરબો મોટા પાયા નામાંકિત રીતે પ્રગટિત અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેમની કૃતિમાં આગ, મોગ, આગિત્ય ઇત્યાદિ અનેક વિગતોના સમાવેશ છે. આદિત્યવિષયક દેવ-પદ્ય વિષય એવા રહેતો નહોતો કે જે સમગ્રે ન મોકલો હોય.

આગમોપરની શીકાનો પ્રારંભ તેમનાજ ગુરુ દત્તનાથે થયો હતો તેથી તે કૃત્યબદ્ધિનો પ્રથમ ગણ પણ તેમનેજ કાળે લય છે.

વિશિષ્ટતા

તેમના સાહિત્યસર્જનમાં માત્ર પાંચિત્ય જ નહિ બહુ દૃઢ્યનું ઔદાર્ય પણ પદે પદે સાંપડે છે. આ ઉદારતા એ

અર્થાત્ “વિક્રમ સંવત્ ૫૮૫માં આયમેદા (દેવગત યએદા) ધર્મગત એવા શ્રી હરિભદ્ર ૩૫ મૂર્તિ (ભગ્યોતે) મોક્ષ પંથને આપ્યો.”

આ અંતિહાસિક ઉલ્લેખ પદ્મવલ્લિઓમાં ઘણે સ્થળે હોવા છતાં તેમનાં સાહિત્ય, પરિસ્થિતિ અને સંયોગો પરથી આ કાલ નિર્ણય બ્રાન્ત માલુમ પડે છે અને તે ભૂલને જોઈ સાહિત્ય સંશોધકના પ્રથમ અંકમાં જ ‘હરિમદ્સૂરિકા કાલનિર્ણય’ એ નામના લેખાંકમાં પંક્તિથી જિનવિજયજીએ પ્રમાણપુરઃસર સાબીત કરી છે.

ઈતિહાસકારો જાણે છે કે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણનો તરમે સંકેત જૈનાચાર, જૈનતત્ત્વજ્ઞાન અને જૈન સમાજને માટે કલ્પિકાળ સ્ત્રોત ભયંકર અને તમસ્પૂર્ણ હતો.

તેમના જીવનની અપ્રતિમ વિશેષતા જાણવે છે. તેમનો જ્ઞા
શુદ્ધ આખાથે જૈન સાહિત્ય-સંસ્કૃતિઓમાં અદ્વિતીય સ્થાન
લઈ લે છે. જાગવાન મહાવીરના આગમોમાં સહેલા ઉદાર
અને અનુસર અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતને સર્વદર્શન સમન્વયના
પ્રગટ સ્વરૂપમાં મૂકી શ્રીમાન હરિબદ્ધશૂરીશ્વરે ખરેખર જૈન
શાસનની અપૂર્વ સેવા જાળવી છે. તે હરિગિન્દુએ તે મહા-
ત્માને કોટિશઃ ધન્યવાદ આપ્યા વિના કયો ઉદાર વિદ્વાન
રહી શકે! એ ઉદારતાને દાખવવા માટે તેમનો પ્રમુખ
સ્વતઃ પ્રમાણભૂત થયે તેમ પારીને અહીં માત્ર એકજ પ્રમુ-
ખનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિચારોનું ઔદાર્ય

ચિત્રા તુ દેશનૈતેષાં સ્યાદ વિનેયાનુગુણ્યતાઃ ।

યસ્માદંતે મહાત્માનો મવધ્યાધિમિપચ્ચરાઃ ॥

યતેષાં સર્વજ્ઞાનામ્ કપિલસુગતાદીનામ્ ॥

[તમે જે અહીં મહાત્મા કપિલ (સાંખ્ય), મહાત્મા
જુહ (જોહ), મહાત્મા મહાવીર, મહાત્મા કણ્વાદ (વૈશેષિક),
મહાત્મા ગૌતમ (નૈયાયિક) કે મહાત્મા કૃષ્ણચંદ્ર (હિન્દુ)ના
નામની ખાતર અને તેમના વચનના સમર્થન માટે લડવા
લેગા થયા છે તે તમારો બ્યામોહ છે.] તેઓએ જે ‘આત્મા
નિત્ય’ છે, ‘આત્મા અનિત્ય’ છે, ‘પરમેશ્વર કર્તાહર્તા છે’, એ
પ્રકારની જુદી જુદી દેશનાઓ આપેલી છે તેં જાણી તેં તે
વિનેયો (શિષ્યો)ની અનુકૂળતા તરફ લક્ષ્ય રાખીને આપેલી છે.
હારણ કે એ પુરુષો મહાત્માઓ-સર્વજ્ઞ હતા અને સંસાર-
રૂપ વ્યાધિને નાજુદ કરવા માટે ઉત્તમ વૈદ્ય સમાન હતા.

[યોગદષ્ટિસમુચ્ચય]

આ પરતી નેમના વિચારોમાં મૃત્યુ વિચાર નેમના છે કે જે બીજા ગ્રામ્યોમાં મરણ બાગેજ મરી ગયાને તેનું માપ આવી રહે છે. આ ઉપરાંત નેમના આનંદમાં કલ્પનાનો એક કણનો કે જેને પ્રસ્તુત ચરિતનાયક નેમના ઘોંઘાળામાં વિકસાવી શક્યા, વિસ્તારી શક્યા અને ભગવાન મહાવીર પછી ધાર્મિક ક્રાન્તિના ઉત્તરાધિકાર નરીકે જગમાં પ્રસિદ્ધ થયા—અવ્યક્ત રીતે હજી રહ્યો રહ્યા ને ઉલ્લેખ થયું પ્રસ્તુત સ્થળે વિચાર્યા જેવો નથી ! તેનું અવતરણ આ પ્રમાણે છે.

ઐત્યવાસ અને ધર્મશાસ્ત્ર પર નેમનો પ્રબળ રોષ

“આ લોકો ઐત્યમાં અને મડમાં રહે છે. પૂજા કરવાનો આરંભ કરે છે, કૃષ્ણકૂલ અને સચિત્ત પાણીનો ઉપયોગ કરાવે છે, જિતમંદિર અને શાળા ચણાવે છે, પોતાની જાત માટે દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે, તીર્થના પડયા લોકોની માફક અધર્મથી ધનનો સંચય કરે છે, પોતાના ભક્તોપર ભવૃતિ પણ નાખે છે, સુવિહિત સાધુઓ પોતાના ભક્તોને જવા દેતા નથી. (તેમ કરવાથી તેમની પોલ ખુલ્લી થાય.)

શુરુઓના દાહસ્થળોપર પીઠો ચણાવે છે. શાસનની પ્રભાવનાને નામે લડાલડી કરે છે, દોરાધાગા કરે છે, અને આ તીર્થકરનો વેશ પહેરે છે માટે વંદનીય છે.” તેની ટીકામાં તેઓશ્રી કહે છે કે ‘એ વાત ધિક્કારને પાત્ર છે. આ શિરશૂળની વાતનો પોકાર કોની પાસે કરીએ ?’x

x સંખેધ પ્રકરણમાં બહુ લાંબો ઉલ્લેખ છે. તેમાંનાં થોડાં વાક્યોનો ગુજરાતી અનુવાદ અહીં લીધો છે.

સંબોધપ્રકરણ કે જે તેમની પોતાની કૃતિ છે, તેમાંનાં વાક્યો આપણે હિપર જોઈ ગયા, અને તે ખરથી એ સ્પષ્ટ થયું કે તેઓ મૂર્તિવાદની વિકૃતિના પ્રબળ વિરોધક હતા. તે વળતના સાધુઓનું ચૈદિત્ય તેમના અંતઃકરણમાં ડંગાતું હતું.

એક બાણુ ઈતર દર્શનો પ્રત્યેનું આટલું વિચાર ઔદાર્ય અને બોણ બાણુ ચૈત્યવાદને નામે વ્યાપી રહેલી ધર્માન્ધતા; અને ભગવાન મહાનીરના અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ત્રણ તત્ત્વોપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલા લોકદૃશ્યાણુકારી ધર્મના સંબાલક નિર્મથાની શિથિલતા પ્રત્યેનો રોષ એ બન્ને વૃત્તિઓ હોવા છતાં સમાજમાં તેઓ કશું પરિવર્તન કરી શક્યા નથી. તેમનો રોષ માત્ર તેમના શબ્દદેહમાં જ સમાપ્ત થાય છે. રચનાત્મક પ્રયાસ તેમણે ક્યો હોય તેવો ઉદ્દેશ્ય નથી. આ વસ્તુ તેમના જીવન શોધનમાં ખૂબજ વિચારણા માગે છે.

મુધારક અને સાહિત્યકાર

સમાજ સામે મુધારક કહેવડાવવું તેમાં માત્ર યુદ્ધિ-ચાતુર્ય સિવાય બીજી કશી આવશ્યકતા નથી. પરંતુ મુધારક તરીકે વર્તવામાં તો યુદ્ધિચાતુર્ય કરતાં મુધારકની નૈતિક હિંમત અને મનોબળની અતિ અતિ તીવ્ર દસોટી ધાય છે. સમાજની દૃષ્ટિએ નાજુક કરવામાં સમાજની સામે થવું પડે છે. તેનો સામે થવામાં જેટલા સામર્થ્યની અપેક્ષા છે તેટલીજ સહનશીલતાની પણ આવશ્યકતા છે. પોતાના માનવતા સ્થાનને શુભાવૃં, સમાજનો તિરસ્કાર સહન કરવો. હબરો વિરોધકોની સામે શાન્ત અને સ્થિર પ્રગતિ કરી સત્યને બળવવું એ કાર્ય દરવામાં અસાધા-

રત્ન જ્યોતિર્નય મેઘઝે છે સન્મર્તે નવમી, મન્ય પાપન
 ભક્તિવાન એ ભરૂં તો એર્ષ કાંતિકારનું મનમન પડી રહે
 કાન્તિકાર સુમારત મને તાલિન્વાતરના પારિતોષનું મહાન
 નારાયણ વિવારના જેવું છે.

એવા કાન્તિપરને બધિયમાં ઉગત રૂપા મળેજ શ્રી
 હરિમદરાવિચરિત્રું સમાજ સામે મૌન-આંખ માર્યામર્જુ કં
 ન હોય ?

કાન્તિવિકારનાં આવક કારણો

સમાજ સામે દેખાતું ગંડ કરવામાં તેમની સુરિસમ-
 દની પદવી ગાડી જતી હોય, અથવા ચૈત્યવાદના આતુગાતુના
 વાતાવરણ (વેદ ધર્મ અને જોદ્ધ ધર્મ)માં વ્યાપી રહેલી
 વંદેમી રૂઢિચોથી દળાયેલા જૈનધર્માનુયાયીની રૂઢ શિથિલતા
 દૂર કરવા માટે તેમની એકની શક્તિ અપર્યાપ્ત હોય, કાળ-
 બળ અપેક્ષિત હોય વગેરે વગેરે કેક કારણો હોઈ શકે.

પરંતુ એવા સમર્થ આચાર્યની શક્તિ આગળ શંકા
 લાવવી તે પણ તેમના સામર્થ્યની અનભિજ્ઞતા બતાવવાના
 સાકુસ જેવું છે. એટલે ભવિષ્યમાં જૈન ધર્મનો કેઈ કાન્તિ-
 કાર માર્ટિન હ્યુથર જન્મે અને કાંતિનો યથા તેમને ફાળે
 જાય તેમ ધારીનેજ તેમણે મૌન સેવ્યું હોય એમજ કલ્પના
 કરી આશ્વાસન લઈ લેવું એ વધારે ઉચિત લાગે છે.

ચોથા જ્યોતિર્વર

સાહિત્ય જ્યોતિર્ધરોમાં ચોથું સ્થાન શ્રીમાન હેમચં-
 દ્રાચાર્યનું આવે છે. તેઓ વિક્રમ સંવત ૧૧૪૫ માં જન્મેલા,
 અને ૧૧૫૦ માં તેમને દેવચંદ્રજી નામના જૈન સાધુ પાસે
 તેમની ધર્મપ્રેમી માતાએ સોંપી દીધા. તેમનું મૂળ નામ

ચાંગદેવ હતું. તેમના શુરુ દેવચંદ્રમુનિ લક્ષણશાસ્ત્રના વિશિષ્ટ અધ્યાપી હોઈ તેમણે આવા નાના બાળકને પોતાના પાસે રાખી તાત્કાલિક જ તેમને દીક્ષા આપી દીધેલી હાલે છે.*

એ હેમચંદ્રાચાર્ય જાતિના વણિક હોવા છતાં સરસ્વતીની ઉપાસનામાં તે પ્રાણલુ હતા. તેમણે વય વધતાંની સાથે જ્ઞાન વૃદ્ધિને પણ ખૂબ વિકસાવી હતી.

કુમારપાળ ચરિત્ર, શ્રી મહાવીરચરિત્ર, દ્વયાશયકાવ્ય, સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ, અધ્યાત્મઉપનિષદ, યોગશાસ્ત્ર, અલંકાર મૂળમણિ, હંદોત્તુશાસન, ત્રિપદિયલાક્ષ પ્રરૂપ ચરિત્ર અને એવા અનેક ગ્રંથોમાં વ્યાકરણ, ન્યાય, કાવ્ય, કોષ, ચારિત્ર, યોગ, સાહિત્ય, હંદ એમાંનો કોઈપણ વિષય તેમના સાહિત્યમાં ન હોયો હોય તેવું દેખાતું નથી. આ પરથી એમના પ્રગાઢ પાંદિત્યનો પરિચય થાય છે; અને સાથે સાથે તેમના જીવનમાં પાંદિત્ય ઉપરાંત તેમની કાર્યદક્ષતા પણ સાર્વત્રિક રીતે દર્શિ-
ગોચર થયા વિના રહેતી નથી.

પાંદિત્યને લીધેજ તેઓ રાજસભામાં પ્રવેશ્યા, અને કાર્યદક્ષતાને લીધે ટક્યા અને આગળ વધ્યા. સિદ્ધરાજ જયસિંહ પાંદિત્યને જાતે તેમને રાજપંડિત અને એવી એવી

* બાળદીક્ષાના દિગ્માયતી સાધુઓની જમીરીમાં આ દેશાદરણ્ય પદેશ પદેપુજ નીકળે છે. પણ સાથે સાથે તેઓ તે બાળકની ચેષ્ટાના. તેમના ગુણનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તે સમય અને પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ તો બાળુઓજ મૂડી દે છે તેમણે હેમચંદ્રાચાર્યના જીવનની મીઠી અનેક બાબતો જોવાનું જનું ન કરવું જોઈએ.

અનેક પદ્ધતિઓ નવાનવા અને કુમારપદ્ધતિ પેલાના જેવા
તમા પેલાના કિત્તિનિમિત્ત ગળી તેમને પુનરાગત બનાવ્યા.

રાજસભા પ્રવેશ ગળી તેમણે જેન શાસનના પ્રમાણ
દેશાઓ છે. કેક મુઃ પશુઓને બાંધીકાનાંથી બાંધી અથવા
કર્તા છે, નિર્વારવાનું મન રાજ્યે ન ગ્રંથવાનું. અત્રિ કરવેરા
ન રાખવા, પ્રજાગર્ભમાં દારૂની બદ્ધિ અટકાવી, શુભારનાં
વ્યસન પર રાત્યનો કાળુ રખાવો વગેરે વગેરે લોકકલિનાં
કાર્યો પણ રાત્યો પાસે કરાવ્યાં છે.

કેક મંદિરોની હોર્જીદાર અને સ્થાપનાઓ કરી છે,
(કહેવાય છે કે મંદિરોની સંખ્યા ૧૪૪૦ની છે) અને એક
જેનાચાર્ય તરીકે સમર્થ રાજવીઓ પાસે માન મેળવી જેન-
શાસનને દીપાવ્યું છે.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય આ રીતે એક મહા પંડિત, ગ્રંથકાર
અને કાર્યદક્ષ તરીકે તે કાળના મહાપુરુષોમાં અગ્રસ્થાન
ધરાવે છે. પણ એમની હવનસમીક્ષાથી એમ દેખાય છે કે
એમના હવનમાં સુધારક શક્તિ કરતાં જ્ઞાન શક્તિએજ
વિશેષ કાર્ય કર્યું છે. તેથી તેમને કાન્તિકાર ન કહી શકાય.
પરંતુ એ વસ્તુ નિઃસંશય છે કે તેઓ એક સાહિત્ય ક્ષેત્રના
સમર્થ જ્યોતિર્ધર હતા.

કાર્ય સમીક્ષા

જનહિતાર્થે તેમણે જે જે કાર્ય કર્યાં તે વિષે અહીં
કશું કહેવાનું નથી પરંતુ રાત્યાશ્રય લઈ તેમણે ૧૪૪૦ દેવળ
બંધાવ્યા એ ખરેખર ચૈત્યવાદની વિકૃતિના વેગને હટાડવાને
બદલે વધારવાનું કાર્ય છે, અને તે કાર્ય ખટકે તેવું છે.

સગવાન મહાવીર પછી જૈનધર્મમાં ચૈત્યવાદ બુદ્ધના ચૈત્યવાદ પછી ચડે થયો છે, [તેનાં પ્રમાણો આગળ દાંક્યાં છે.] અને ચડે થયેલા તે ચૈત્યવાદ ધોમે ધોમે વિકૃત થતો જાય છે, અને શ્રો હરિભદ્ર સૂરીશ્વરના સમયમાં તે વિદારે સાધુ-ઓના શૈથિલ્યવર્ધનમાં પણ ફાળો આપ્યો છે એમ તેના શબ્દોથી સ્પષ્ટ થઈ રહે છે.

છતાંય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી જેવા આચાર્ય ચૈત્યવાદમાં પ્રબળ રોષ દાખવે છે તેજ વસ્તુનું, રાજ્યાશય હર્ષ, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા મહાન આચાર્ય સમર્થન કરે છે. તેના શબ્દ-કોષમાં પણ ચૈત્યનો જિનોઠ-જિનચિમ્બા એટલે કે જિનગૃહ અને જિનબિમ્બ એવો રૂઢ અર્થ નજરે પડે છે.

આવી રીતે નવમા સૈકામાં વિકૃત થએલો ચૈત્યવાદ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં તેથીયે વધુ વિકૃત થાય છે; આથી બીજો વધુ ખેડ શો હોઈ શકે !

અહિં એ વસ્તુ પણ ઠહી ઢેવી બોઈએ કે જો તેમણે ધર્મ-હાન્તિના ક્ષેત્રમાં પગરણ માંડ્યા હોત તો કદાચ આટલી ખ્યાતિ પામી શકત નહિ કે આટલું કાર્યપણું કરી શકત નહિ એ ખર્ફ. પરંતુ તેમ છતાં તેમની શક્તિ તે માર્ગે લાગી ગઈ હોત તો તેઓ જૈન ધર્મમાં વધતી જતી વિકૃતિને વધારવાનાં નિમિત્તરૂપ ન બનતાં તેને દાબી શકત અને કંઈક અંગે સુધારી પણ શકત. આ કાર્ય જૈનશાસનના હિત માટે વધુ આહરણીય અને આચરણીય હતું.

ધમણ વર્ગનાં શૈથિલ્ય અને ચૈત્યવાદની વિકૃતિ તરફ તેમણે કેમ મૌન સેબું હશે તે તેમના જેવા સમર્થ પુરુષ

સામે એક ગંભીર પ્રશ્ન છે. તેમ ન થવામાં કદાચ નીચેનાં કારણો હોઈ શકે.

કારણો

શંકરાચાર્યના કાળ પછી બ્રાહ્મણોની સત્તા ખૂબ વ્યાપક થયેલી. બ્રાહ્મણવાદનું શ્રી શંકરાચાર્યના પ્રભાવથી ફરી એકવાર પુનરુત્થાન થયું. તેજ પ્રભાવની અસર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના કાળમાં પ્રબળ રીતે હોય; બીજા બાબુ શ્રી હરિભદ્ર સૂરિએ સંબોધ પ્રકરણમાં જે હૃદયવેદના પ્રકટ કરી છે તે પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનસંઘશક્તિ ક્ષીણ થતી ચાલી હોય; વેદધર્મ અને બૌદ્ધધર્મના ચૈત્યવાદના આકર્ષણથી જૈનો તે તરફ ઢળી જતા હોય, તેને સ્થિર કરવા માટે શ્રમણ સંઘમાં જે સંગઠન, જે ચારિત્રબળ જેટલા પ્રમાણમાં જોઈતાં હોય તે ન હોય ઇત્યાદિ. તે ગમે તે હો, પરંતુ આ વસ્તુ હવે ચોક્કસ થાય છે કે કાળની પરિપક્વતા વિના કાર્ય થઈ શકતું નથી. અને પૂર્ણ જીર્ણતા આવ્યા વિના પુનરુદ્ધાર થઈ શકતો નથી. અહિં એ વિશ્વના અચળ કાયદાને ન્યાય આપવા માટે આમ કાં ન બન્યું હોય ?

પાંચમા જ્યોતિર્ધર

જ્યોતિર્ધરમાં પાંચમું સ્થાન શ્રી જિનચંદ્રસૂરિનું આવે છે કે, જેઓ ખડતરગચ્છના આચાર્ય હતા. એ ગચ્છ વીરસંવત ૧૬૭૦ માં સ્થપાયેલો હતો.

આ આચાર્ય મહાન સમર્થ હતા. તેમના સાહિત્યમાં અને ખાસ કરીને તેમના હસ્તલિખિત શ્રી સંઘપદ્ધતિ (કે જે ગ્રંથ ખૂબ સુપ્રસિદ્ધ છે તે) માં ચૈત્યવાદના વિકાર તરફ

પ્રહારો છે. જૈનત્યાગીવર્ગના ચૈથિય પર તેમનો રોષ છે. જ્યાં અહિંસા, સંયમ અને તપહોય ત્યાંજ મં હોય એમ કહી ચૈત્યવાસીઓની તેમણે આટકણી ખી છે. પરંતુ તેમનો આ જગાપો પણ માત્ર શબ્દ સમાપ્ત થઇ ગયો હોય તેમ લાગે છે. આ રીતે જૈન યો સડો-એ વિદ્યાર ઠેક જંબૂસ્વામીધી માંડીને લોંઘાગાહના દાગમુધી પારંપર્યેણ કેવો, કેટલા પ્રમા- કેવી રીતે વધેજ ગયો છે તે ખૂબ સ્પષ્ટ થાય છે. સાહિત્ય ક્ષેત્રના જ્યોતિર્ધરોમાં ઉપર વર્ણવેલાં પ્રસિદ્ધ સિવાય પણ શીલાંકસૂરિ, શાન્તિસૂરિ, દેવેન્દ્રાચાર્ય, ના જિનચંદ્રસૂરિ, અભયદેવસૂરિ, જિનવલ્લભસૂરિ, મેઠ- વગેરે અનેક નામો મળી આવે છે. આવી રીતે સંપ્રદાયમાં પણ શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્ય, સમન્તભદ્ર, દ્ર, જિનસેન, અમિતગતિ, શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિ, શ્રી દેવ, શ્રી આશાધર વગેરે અનેક વિદ્વાનો થયા છે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને બહુ મુદ્દર રીતે વિકસાવ્યું છે.

દિગંબર જ્યોતિર્ધરોમાં સમન્તભદ્રાચાર્ય અને કુન્દ- યર્ધ અને અદલકંદેવના નામો ખૂબ યોગનવંતા હતાં. સંવત ૬૭૫ માં રાજા શિવકોટિને શિવધર્મમાંથી જૈન રીક્ષા આપનાર શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્ય હતા અને સંવત ૭૫૭ માં બોદવાટીએ પર વિજય મેળવી રાજા નરેને જૈન ધર્મપ્રેમી બતાવનાર બલકંદેવ હતા.

આમનાં યજ્ઞાગરણે સાહિત્યના ક્ષેત્ર ખેડ્યાં છે, તેા ત્વમ્મસૂરિ જેવાએ યજ્ઞા દર્શિયોને યોગ્ય મ્મમમાં

જૈન ધર્મના શ્રાવકો જનાવ્યા છે.* કોઈએ કાન્તિના બહુમાં ફૂંક્યાં છે, તો વળી કોઈએ લોકપ્રવાહમાં ભળી જૈન ધર્મને હાનિ પહોંચાડી છે. કોઈએ માત્ર પૂજા અને પ્રતિષ્ઠા લોગવ્યાં છે, તો કોઈએ વળી જૈન ધર્મના વિકાસ માટે પ્રાર્થના કરી છે. આમ જૈન ધર્મના મધ્યમ યુગનો આ ઇતિહાસ સંક્ષિપ્ત રીતે પૂર્ણ થાય છે.

બૌદ્ધધર્મ અને કાન્તિ

બૌદ્ધધર્મ

ભગવાન બુદ્ધના સમયમાં બુદ્ધધર્મનો વિકાસ થયો હતો ખરો. પરંતુ તેનું વર્તુલ માત્ર ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં અમુક સંસ્થાઓમાં સમાપ્ત થઈ જતું હતું. વેદધર્મની વિકૃતિને જડમૂળથી કાઢવા માટે જેમ ભગવાન મહાવીરે મોરચા માંડ્યા હતા તેજ રીતે તે ધાર્મિક કાન્તિમાં સહાયક તરીકે

* શ્રીમાળ રાજાનો નાઉમેદ થયેલો જયચંદ નામે એક કુંવર અને બીજા શ્રીમાળી રજપુતો અને બીજાઓ શ્રીમાળ છોડી મંડોલમાં રહ્યા. અને તેને જોસ એટલે સીમ અથવા સરહદ નામ આપ્યું જે ત્યાં જઈ વસ્યા તેમાં બીજાઓની સાથે શ્રીમાળી વાણીયા, ભટ્ટી, ચઢવાણ, ઘેલોટ, ગોડ, ગોહીલ, દાડા, ગઢવ, મકવાણા, પરમાર, ગઢોડ અને થરાદરા રજપુતો હતા.

જૈન મિશ્રુક રત્નસરિએ જીવનચરિત્રના અદ્ભુત અમલકાને વડે તેઓના રાજા જયચંદને તેમજ એ રાયતને અદ્વિસદ્ધ ધર્મનો બોધ કરી પોતાના ધર્મમાર્ગમાં લીધા, અને તેમને જોસવાળનું નામ આપ્યું. એમ કહે છે કે આ જનાવ ઈ. સ. ૧૬૬ ના શ્રાવણ વદ ૮ ને દિને બન્યો. [જૂઓ જગદ્ગુરુ ચરિત્ર પૃષ્ઠ નં. ૧૦૫]

ભગવાન બુદ્ધ પણ તેમનાં સમસામયિક હોવાથી સફળ નીવડી શક્યા હતા.

ભગવાને બુદ્ધનો મધ્યમવાદ લોકકલ્યાણમાં બહુ ઉપસરક થાય તે સ્વાભાવિક જ હતું. એ બોદ્ધ ધર્મમાં ભગવાન બુદ્ધના નિર્વાણ પછી થોડા સમય બાદ જે વિકાસનો સ્ટોપ થયો હતો તે સડાને જડમૂળથી નાશ કરી ફરી એકવાર બોદ્ધ ભિક્ષુઓને પોતાના ધર્મ પર સ્થિર કરી અશોક મહારાજએ બોદ્ધધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો તેણે પોતાના પુત્ર અને બોદ્ધભિક્ષુઓને મોઢવી વિદેશમાં પણ બોદ્ધધર્મનો પ્રભુ પ્રચાર કરાવ્યો. તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપે આજે પણ ટિબેટ, ચીન, જાપાન, સિયામ, બ્રહ્મદેશ, સિંધોન વગેરે દેશોમાં વિદ્યુત્ત છતાં બોદ્ધધર્મનું અસ્તિત્વ છે.

બોદ્ધધર્મમાં મૂર્તિવાદનો પણ કદાચ અહીંથી પ્રારંભ થયો હોય તેમ જણાય છે ઠેરઠેર સ્તુપો, નાલંદા, કાશી જેવાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોની વિદ્યાર્થીઠા, બોદ્ધ ભિક્ષુઓની શુદ્ધાઓ (કે જે આજે પણ તક્ષશિલા, અજંટા, ધૈરાર, વાંજેર એવાં એવાં પુષ્કળ સ્થળે) તેવી જ હાલતમાં દેખાય છે.

પરંતુ ભારત વર્ષમાં આખરે એ જ્યોતિ ભુઝાર્ધ-એ ચિરાગ કાયમ જ્વલંત ન રહ્યો એની ભિક્ષુસંસ્થા શિથિલ થતી ચાલી. વચ્ચે કોઈ અશોક જેવો સમર્થ ઉદ્ધારક પુરુષ ન પાડ્યો. જૈનધર્મ અને બોદ્ધધર્મ એ બન્નેની તુલના કરીએ તો ભારતવર્ષમાં જૈનધર્મના પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠા આગળ બોદ્ધધર્મ પછાત જ રહ્યો અને શ્રી શંકરાચાર્યના કાળમાં સૌથી બારે એ બોદ્ધધર્મને જ વેઠવું પડ્યું. અને

આખરે એ જૌદ્ધર્મ ભગવાન બુદ્ધની જન્મભૂમિ ભારત-
વર્ષમાં હતો ન હતો થઈ ગયો. જૌદ્ધર્મમાં આવેલી ઓટ
ભારતવર્ષમાં તો આજ સુધી તેવાજ સ્વરૂપે ટકી રહી.

જૌદ્ધર્મનું આ એક સંક્ષિપ્ત ઐતિહાસિક ચિત્ર છે.

જૌદ્ધર્મની એ ઓટે કેટલાક વિષયોમાં સમાન માન્ય-
તાવાળા જૈનધર્મ પર પણ પોતાની અસર ઓછી કરી નથી.
અને તે આપણે ઠેક શ્રી હરિભદ્રસૂરિના કાળ પહેલાંથી સ્પષ્ટ
જોતા આવ્યા છીએ. એ વિકાર ચાલ્યો આવતો હતો તેવામાં
વળી શ્રીમાન શંકરાચાર્યના વખતમાં [કે
પાછળ આવશે] એક તરફથી જૈન ધર્મના

અ તરફથી વૈ
કરી ન

વેદધર્મ અને ક્રાન્તિ

હિન્દુ ધર્મમાં પૂર્વકાળથી માંડીને આજ સુધીમાં દેશ, કાળ, લોકમાનસ અને પરિસ્થિતિને જાળી લિન્ન-લિન્ન કાર્યક્ષેત્રમાં લિન્નલિન્ન હિંદુઓથી ક્રાન્તિ વિદસી છે, જેન ધર્મના મધ્યમ યુગનું જે ચિત્ર આપણે આગળ ભેઠ ગયા તેજ રીતે વેદધર્મનો મધ્યમયુગ પણ ખરેખર વિદ્યાયુગ છે. મધ્યમયુગના પ્રારંભમાં હિન્દુ ધર્મના એ મહાન પ્રવાહમાંથી ઝીલી છતાં સ્વચ્છ, લિન્ન છતાં એક જ મહાસમુદ્રને પધે જનારી પૃથક્ પૃથક્ નિર્જરણીઓ ઉત્પન્ન થઈ છે. તેને દર્શનો તરીકે આપણે જોવાની શકીશું.

દર્શનોનું મંતવ્ય

હરિભદ્રસૂરિના યોગદષ્ટિ સમુચ્ચયમાં આવેલા વિગ્રહાદ્યેનંતેવામ્ (જે જેનો સવિસ્તર અર્થ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ) પ્રમાણે એ બધાં દર્શનોનો ઉત્તુ અને દર્શનકારોનું મંતવ્ય ખરેખર શુભ હતાં તે આપણે જાણી શક્યા છીએ.

જે જે આ બધાં દર્શનોના તત્ત્વવિધાનોમાં અંતર છે ખરૂં અને તેથી તત્ત્વના ઊંડાણમાં નહિ જનારા પંડિત મૂર્ખો ખૂબ લડ્યા છે અને હજીએ લડે છે. એ વાત સાવ સાચી છે. પરંતુ તેનું કારણ એ લડનારની મૂર્ખતા સિવાય બીજું કશું નથી. દર્શનના સંસ્થાપકો તો મહાન તત્ત્વજ્ઞ, બુદ્ધિમાન અને લોકદેહ્યાણના ઈચ્છુક હતા. અને તેથીજ એક પક્ષા સુધારક તરીકે તેમણે તે કાળ, પરિસ્થિતિ અને સંયોગો

નેઈને લોકોને સન્માર્ગે વળાવવા માટેજ તે તે સિદ્ધાંતો રજુ કર્યા હતા.

દર્શનકારોના હેતુ

પોતાની પૂજા કે પ્રતિષ્ઠાનો તે મહાપુરુષોને લગીર પણ લોભ હોય તેમ માની શકાતું નથી. તેમ પોતાનો મત સ્થાપવાની પણ વાસના હોય તેવું દેખાતું નથી. દરેક મહાપુરુષો કેવળ લોકકલ્યાણના ઇચ્છુક હોય છે. અને તેથી સુધારક તરીકેનું કાર્ય કરવામાં તેમને ખૂબ વેઠવું પડે છે. છતાં તેજ કાર્ય તેઓ હાથપર ધરવાની પોતાની ફરજ સમજે છે. અને તે બજાવવા માટે પોતાની શક્તિનો ઓછો યા વધુ લોગ આપી જાય છે. આ રીતે જ દર્શનોની ઉત્પત્તિ છે. જો કે તેઓનાં સિદ્ધાંતમાં ઉપલક્ષ્ય દષ્ટિએ ભેદ પણ દેખાય છે ખરો. પરંતુ તે ભેદ માત્ર તેને અંધપરંપરાથી અનુસરનારા તેના અનુયાયીએ નક્કર રૂપમાં ફરી દીધેલો હોય છે. એટલે તેના દોષપાત્ર એ તે તે દર્શનના પ્રતિપાદકોને ગણવા તે સાવ અસત્ય અને અણુછાજતું છે.

આ બધાં દર્શનો એકી સાથે જન્મ્યાં નથી. પરંતુ જેમ જેમ તેની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેમ તેમ તે અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે. સંસાર પરિવર્તનશીલ હોવાથી તેમાં પરિવર્તન જેમ બીજા ક્ષેત્રોમાં આવ્યું આવે છે તેજ રીતે વિદ્યાસનું મૂળ ધર્મતત્ત્વ હોવાથી તેના મૂળ સ્વરૂપને યથાર્થ ટકાવવા માટે તેના દર્મકાંડોમાં પરિવર્તન થવુંજ નેઈએ. અને જો ન થાય તો વધુ સડો પેસી જાય. કારણ કે લોકમાનસ બહોળે ભાગે અનુકરણીય હોય છે. જ્યાં સુધી તેના

દોરનાર સમર્થ નેતા હોય છે ત્યાં સુધી તે પ્રવાહ સીધે પથે એટલે કે વિકાસની વાટે ગતિ કરે છે; પરંતુ જ્યારે તેવા સમર્થ નેતાની જોડ પડે છે ત્યારે તેમાં દિવસે દિવસે વિકૃતિ વધતી જાય છે.

દર્શનકાળ પછી

દર્શનકાળ પછી મતોનો કાળ આવે છે. આ કાળ વેદ ધર્મની છિન્નસિન્નતાનો દુઃખદ કાળ હતો. કાપાલિક, કાપલુક, શાકત, સૌરમત એવા એવા અનેક પાખંડી મતો નીકળી પડ્યા હતા અને ધર્મને નામે કેવળ અધર્માચારનાં વૃક્ષ ભારતવર્ષના હિન્દુ ધર્મમાં ઉગવા માંડ્યાં હતાં.

તેવામાં પૂર્વગીમાંસાના પ્રભાવક કુમારિલ ભટ્ટ પછી થોડાક જ સમય બાદ એક ભટ્ટપાદ કરીને કોઇ પ્રતિભા-સુખ્યન્ત પુરુષ થઈ ગયા એમણે વેદધર્મના વિકાર સામે પ્રગળ જાંટ જગાવી વેદધર્મની વિકૃત થયેલી કર્મકાંડની ક્રિયામાં સુધાર આણ્યો છે. અને વિદ્વાં દેશના મુખન્વા જામના મહારાજને પોતાની જ્ઞાનશક્તિથી વશ કરી મત અને પથો સામે જુલેશ ઉઠાવી છે. સંકટો બોદોને વાદથી પરાજિત હોવા છે અને કેટલાકને તો પંચત્વ સુદ્ધાં પ્રમાણ્યા છે.

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય

આજ શંકરાચાર્યના કાળનિર્ણય સંબંધમાં હલ્તુએ મતભેદ તેવો ને તંવો પ્રવર્તે છે. નિર્ણયાત્મક થઈ શકતું નથી. પરંતુ સંયોગોનાં બલાબલનો તોડ દારી પાશ્ચાત્ય વિદ્વા-નોએ તેઓનો જન્મસમય વિ. સં. ૮૪૫ નો નહીં કર્યો છે.

તેઓની જન્મભૂમિ મલ્લગાર તરફના કેરલ દેશનું દાલપી ગામ તેમના પિતાનું નામ શિવશુર અને માતાનું નામ સતી.

તેમના માતાપિતાના સદ્ગુણો ખરેખર 'ચમત્કામ લગાડુળા' જ હતા. તેમના પિતા એક ઉચ્ચ કોટિના ધર્મસંસ્કારી હોવા ઉપરાંત મહાજ્ઞાની હતા. અને શિવના પરમ ભક્ત હતા. ઘણી મોટી વયે તે દમ્પતીના ગાર્હસ્થ્ય જીવનના કૃત-સ્વરૂપે શ્રીમાન શંકરાચાર્યનો જન્મ થયો હતો.

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય બાલ્યવયથી જ ગૃહસ્થિતિ સમા હતા. તેમનું લબ્ધ લલાટ તેમની સમર્થ પ્રતિભાને સૂચવતું હતું. તેમની આંખોમાં વિશ્વને આંજી નાખે તેવું દિવ્ય તેજ હતું.

હુંક સમયમાં તે એક સમર્થ વિક્ષાન તરીકે ગણાયા. તેમણે પ્રદ્વચર્યાશ્રમ પછી ગૃહસ્થાશ્રમ હોવો જ જોઈએ તે વૈદિક રૂઢિ સામે મહાન વિરોધ ઉઠાવ્યો. અને પોતાના જીવનકાર્યમાં નૈષ્ઠિક પ્રદ્વચર્યના પ્રભાવે જનતાને હૈયે નવી ચેતના સ્ફુરાવી. નૈષ્ઠિક પ્રદ્વચર્ય અસાધ્ય નથી તે સાક્ષી પૂરતું તેનું ચેતનવંતુ ચિત્ર ઈતિહાસના પૃષ્ઠમાં આજ પણ ચમકી રહ્યું છે.

જન્મવયથી માંડીને ૩૨ મે વર્ષે તો તેમનો દેહોત્સર્ગ થયો છે. પરંતુ એવી અદ્ય વયમાં પણ તેમણે હિન્દુ ધર્મમાં એક અજબ ક્રાન્તિ મચાવી હતી પરંતુ ખેદનો વિષય એ છે કે આવા મહાપુરુષોના જીવનને તેના ગણાતા અનુયાયીઓ એટલું તો અન્યાયી બનાવી મૂકે છે, અને તેમાં એવી તો

અદ્ભુતતાઓ, અનિશ્ચયોદ્ધિતો અને સાંપ્રદાયિકતાઓ બરી દે છે કે તેમાંનું સત્ય ચોખવું એ વિચારક માટે મહા મુંઝવણનો પ્રશ્ન ધર્મ પડે છે.

મધ્યાચાર્ય નામના અદ્વૈત મતના પ્રતિષ્ઠાત્મક આચાર્યે શ્રીમાન શંકરાચાર્યના જીવનચરિત્ર રૂપે ‘અગ્રોપ શંકરજય’ નામનો પદ્યાત્મક ગ્રંથ લખ્યો છે એ કે તે દાવ્ય અને જાણની દૃષ્ટિથી તો ઉત્તમ જ છે પરંતુ તેવા આચાર્યનું આ દાવ્ય પણ તેવા દોષોથી વંચિત રહ્યું નથી.

કાન્તિકાર શંકરાચાર્ય

ખરી રીતે શ્રીમાન શંકરાચાર્યના સ્વતંત્ર અધોપસથી જણાય છે કે તેઓ એક પ્રજાના કાન્તિકારી પુરુષ હતા. તેમના પ્રત્યેક વાક્યોમાં કાન્તિની છાયા તરવરી રહે છે. તેમણે વેદાંતને આધ્યાત્મિક કસોટીથી ખૂબ દસ્યું છે. અને કર્મકાંડની શુદ્ધિની સાથે જ્ઞાનનો પરમ આવશ્યકતા પણ સમજાવી છે.

પદન્તુ શાસ્ત્રાણિ યજન્તુ દેવાન્ ।

કુર્ષન્તુ કર્માણિ ભજન્તુ દેવતા ॥

આત્મેષ્ય લોચેન ચિન્તા ન મુક્તિ ।

ન સિદ્ધ્યતિ બ્રહ્મ જ્ઞતાંતરેડપિ ॥ (વિવેકચૂડામણિ)

શાસ્ત્રોનાં ઉચ્ચાશ્વ દર્યા કરેા કે દેવોને જાણ વર કરેા, સમજણ વિહૂણો જડક્રિયાઓ દર્યા કરેા, કિંવા કાલે દેવોની ખૂબ કરેા, દશું વળવાનું નથી જ્યાં મુધી એક આત્માની જોગખાણ ન થાય ત્યાં મુધી હજારેા જન્મોંતરે પણ મુક્તિ ઘવાની નથી માટે આત્મજ્ઞાનની શિશ્યાસા કરેા.

ધર્મને નામે ગ્રાહનાં ધર્મીગો છાડી દે અને વળી એમ કહું છે કે, "પ્રતિમાદિપુ વિષ્ણાદિ પુરુષત્વાયઃ" અર્થાત્ પ્રતિમા પોતે દેવ નથી, પરંતુ દેવનું માત્ર તેમાં આરોપણ કરવામાં આવે છે. [અર્થાત્ કે તે લાકડીની જેમ કોઈ નિર્જીવજનને માત્ર અવલંબન છે તે ન બૂઝાય]

આથી તેમની કાન્તિનાં પૂરમાં કર્મકાંડની શુદ્ધ ક્રિયાઓ અને મૂર્તિપૂજના વિકાર સામેનાં પ્રગળ શોધનાં મોજાંઓ ઉછળતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

સિદ્ધાંત પ્રચાર

આ માન્યતાના પ્રચાર માટે તેમણે ઘણાં લાખ્યો રચ્યાં છે. વેદ પરંતુ શંકર લાખ્ય, (શારીરિક લાખ્ય) દશેક ઉપનિષદો પર લાખ્યો, સનત સુજાતીય લાખ્ય અને ગીતા લાખ્ય પણ રચ્યું છે. [આ લાખ્યો કરવાની પ્રથા તો છેક અર્વાચીન કાળ સુધી પણ તેમના અનુયાયીઓમાં ચાલુજ રહેવા પામી છે] અને માત્ર તે તેમના જ્ઞાનની ન્યોતિ સાહિત્યમાંજ સમાઈ નથી ગઈ, પરંતુ કાન્તિરૂપે વિકસી છે. આ કાન્તિના પ્રચાર માટે તેમણે લગલગ આખા ભારતવર્ષની પરિક્રમા કરી છે. દક્ષિણમાં રામેશ્વરથી ઉત્તરમાં હિમાલય સુધી અને પૂર્વ પશ્ચિમમાં સુદૂર સુધી વિહારયાત્રા કરી કાપાલિક, ક્ષપણક, શાક્ત વગેરે પાખંડી મતોની ઝાટકણી કાઢી છે.

સાંખ્ય, વૈશેષિક, નૈયાયિક, યોગ, પ્રાણાકર, ભટ્ટ વગેરે દર્શનોના વિકારને શમાવવાનો ભારી પ્રયત્ન કર્યો છે. ઔદ્ધર્મ અને જૈનધર્મ જેવા મહાન ધર્મો સાથે પણ

વાદવિવાદ અને ચર્ચાઓ દરજાનું તે યુક્તિ નથી. જૈમિનિજાપિના પરમબ્રહ્મ મંડનમિશ્ર અને શંકરાચાર્યજીનો સંવાદ લગભગ જગ વિખ્યાત છે. કેરલનો રાજગોખર અને વિદર્ભનો મુધન્વા એ બન્ને રાજાઓ આદ્ય શંકરાચાર્યના શિષ્ય હતા. કાપાલિક જેવા મતોનું ખંડન કરવામાં તેમની જખ્ખર સદાય તેમને દાર્શનિકારી નીવડી હતી.

આ રીતે અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદક આદ્ય શંકરાચાર્યનો કાળ વેદધર્મની મહાન કાન્તિનો કાળ હતો અને બ્રાહ્મણધર્મની વિદ્યુતિને મુધારવાના પ્રયાસમાં તેમનો જખ્ખર ફાળો છે એમ દક્ષા સિવાય રહી શકાતું નથી.

કેટલાક કહે છે તેવા તેઓ પિતંડવાદી નહિ પણ એક સાચા ધર્મમુધારક અને પ્રતિભાપૂર્ણ વિદ્વાન હતા.

શંકરાચાર્ય પછી

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય પછી વૈષ્ણવમતમાં દક્ષિણ ભારતમાં શ્રીરંગ ગામમાં રામાનુજ નામે એક સમર્થ આચાર્ય ધર્મ ગયા છે. તેમનો સમય વિ. સં. ૧૧૦૭ થી ૧૧૬૪ નો છે. તેમણે વૈષ્ણવ ધર્મને મહાલાવ્યો છે.

આવાજ સમયમાં કલચુરિના મહારાજ પિન્નલના ગસવ નામના બ્રાહ્મણે વિ. સં. ૧૨૧૭-૧૨૨૪માં શૈવ ધર્મમાં એક લૈંગાયત નામના નવા મતની સ્થાપના કરી છે. આ લૈંગાયતી-ઓએ (કે જેઓ વીર શૈવના નામે ઓળખાતા; તેઓએ) જૈન ધર્મના અનુયાયીઓને શૈવમતમાં લેખવવા માટે ખૂબ સતાવ્ય છે, રીખાવ્યા છે.

આ રીતે હેમચંદ્રાચાર્ય પછીનો અને પૂર્વનો કાળ વૈષ્ણવ અને શૈવપંથની જોડણાલાનો કાળ હતો. તેમાં બૌદ્ધધર્મને સૌથી ભારે સડેલું પડ્યું છે અને તે ૧૩મા સૈકામાં તો આખાએ ભારતવર્ષમાંથી સાવ નષ્ટપ્રાય થઈ ગયો છે. અને જૈન ધર્મને પણ કંઈ ઓછું વેઠવું પડ્યું નથી. [શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન કાળમાં કાન્તિની વ્યાપકતા ન થવાનું આ મુખ્ય કારણ છે.]

જ્યાં મહારાજઓના ઓઠાં નીચે ધર્મજનુનથી અન્ય ધર્મેને છડેયોક અન્યાય જ કરાતો હોય ત્યાં બીજી આશા શી રાખી શકાય? પરંતુ આવી કપરી કસોટીમાંથી પણ જૈન-ધર્મ પસાર થઈ શક્યો હોય તો તેનું મુખ્ય કારણ તેની મૌલિકતામાં રહેલી અનેકાંતતા, અહિંસા અને વિશ્વ-વ્યાપકતા જ છે.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના રામાનુજ આચાર્ય પછી બીજા એક મધ્વાચાર્ય [જેનું અપરનામ આનંદ તીર્થ અથવા વિદ્યારણ્ય પણ છે,] સં. ૧૨૫૬-૧૩૩૫માં થયા. તેમણે દ્વૈતમતનું પ્રતિપાદન કર્યું.

એમણે જ શ્રીમાન શંકરાચાર્યનો ‘જય’ સંક્ષેપ શંકર ગ્રંથ લખ્યો છે અને તે સિવાય પણ નિદાન માધવ, કાલમાધવ, પંચદશી, બ્રહ્મગીતા, શતપ્રશ્નકલ્પલતિકા, સર્વદર્શન સંગ્રહ, વિદ્યારણ્ય કાલરાન, માધવવૃત્તિ, ન્યાયમાલા, વેદાન્તમાલા, પારાશર માધવીય વગેરે વૈદકશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર અને વેદાન્તશાસ્ત્ર વગેરે પર ગ્રંથો લખ્યા છે.

જોકે એ પોતે શ્રીમાન શંકરાચાર્યના પરમ અનુયાયી

જ હતા હતાં તેમણે અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદન પછી વિદ્યુતિ
જોઈ એકાંતતા ન રહેવા કેતાં દ્વૈતમતનું પણ જિલ દર્શિજિદ્દથી
પ્રતિપાદન કર્યું છે.

ત્યારબાદ બેભારી દુઃસ્વાર્થો વસતા નિમ્ન નામની
પ્રાદ્યજ્ઞ જાતિમાં જન્મેલા નિબાર્ક નામના આચાર્યે વિ. સં.
ના ૧૪ મા સૈકામાં બેદાબેદ વાદનો પ્રચાર કર્યો છે.

અને ત્યારબાદ તેલંકુ પ્રદેશમાં વલ્લભાચાર્ય કે જે વિ.
સં. ૧૫૩૬ થી ૧૫૭૮માં થયા. તેમણે શુદ્ધાદ્વૈતના સિદ્ધાંતનું
પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ મંથના ચારિત્ર નાયકના આ આચાર્ય
સાક્ષીરૂપ હતા તેઓએ કાન્તિકાર લોંકાચાહની કાન્તિમાંથી
માનસીપૂજા એ મૂર્તિપૂજાથી એટ છે એ જાતનો ફળગો
લીધો છે અને તે દ્વારા વૈદિક ધર્મમાં પણ તેનો પ્રકાશ
દેંકયો છે.

આ સિવાય વેદધર્મમાં શ્રી ચંદ્રાચાર્યના શુરુ
મોર્વિદ્યાચાર્ય અને શિષ્ય સુરેશ્વરાચાર્ય, ઉન્વટાદિ વેદ
ભાષ્યકારો પાશુપત ધર્મના દલયુગના આદ્ય શિવાચાર્ય
બ્રહ્મીશ, તેના અનુયાયી ભાસ્કર્વજ વગેરે જ્યોતિર્ધરો થયા
છે. તેમણે સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં ક્ષેત્રો ખેડ્યાં છે.

ભક્તિ યુગ

હિન્દુ ધર્મના આ મધ્યમ યુગ પછી અર્વાચીન યુગમાં
ભક્તિ મહાત્મ્યનો ફાલ વિદ્યે છે. જટક્રિયા અને શુદ્ધજ્ઞાન
બળનેનો પરિહાર થાય છે.

કબીર, દાદુ, નાનક વગેરે મહાપુરુષો એ ભક્તિયુગના
મુખ્યઓ છે.

બંગાળી આચાર્ય ચૈતન્યદેવ કે જેઓ વિ. સં. ૧૫૪૨-૧૬૧૦ માં થઈ ગયા છે તેઓનો પણ આ ભક્તિયુગમાં જળખર ફાળો છે.

આ રીતે આપણા ચારિત્રનાયક શ્રીમાન લોંકાશાહના કાળ સુધીનો એ વેદધર્મનો પણ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૂર્ણ થાય છે.

કાન્તિની સમીક્ષા અને લોંકાશાહ

આવી રીતે હિન્દના ત્રણ મુખ્ય અને મહાન ધર્મો-વેદધર્મ, જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મમાં કાન્તિની અનેક ચિનગારીઓ આવી અને બુઝાઈ ગઈ. એ ચિનગારીના ચિરાગ જ્વલંત ન રહ્યા. કારણકે એ મધ્ય યુગની કાન્તિઓમાં પાંડિત્યના પરિસ્પંદન હતા, વિતાંડાવાદની અપાઝખી હતી, સત્યાગ્રહ કરતાં મતાગ્રહ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય હતું. આને લઈને જ માનસિક હિંસા હતી, વૈર હતાં; ટુંકમાં ધર્મને નામે આ બધું હતું. તેમાં પણ હિન્દને માટે પંદરમો સૈકો મહા ભયંકર હતો. પઠાણોનો ત્રાસ પ્રજાને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાવી રહ્યો હતો. ધાર્મિક ઝતુને નિર્દયતાનું પૈશાચિક સ્વરૂપ પકડયું હતું. દેવદેવીની પૂજાને નામે મહા હિંસાઓ થતી. ધર્મના ઠેકેદારો પોપશાહીની પરાકાષ્ટાએ પડોંચ્યા હતા, આવે વખતે ભારતવર્ષની પ્રજા કે જેની ગણત્રીમાં જ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન લઈ છે તેને એક સાચા ધર્મપ્રાણુની, એક સાચા કાન્તિકારની ખૂબ જરૂર હતી.

એજ દુઃખદ સમયમાં ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદને આંગણે મૂળના ક્ષત્રિય છતાં આજે વણિક તરીકે ઓળખાતાં

દુઃખ અને શીલથી ઉચ્ચ ગણાતા' એક જ્ઞાનદાન કુટુંબમાં
જૈન સમાજનો એ માર્ટિન લ્યુથર જર્મનીના ધર્મ ક્રાન્તિકાર
તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા માર્ટિન લ્યુથર પહેલાં ૫૦ વર્ષે જન્મ્યો.
તેની ક્રાન્તિનાં આંદોલનોએ બાલે દાં એ જર્મનીના માર્ટિન
લ્યુથરને જન્મ આપ્યો હોયની! એટલું જ નહિ બલ્કે ભારત-
વર્ષમાં પણ ત્યાર પછી અનેક ક્રાન્તિકારો જન્માવ્યા. આ દીતે
અર્વાચીન યુગના ઇતિહાસમાં પ્રથમ ક્રાન્તિકાર તરીકેનું પ્રથમ
માન છતી જનાર એ વીર લોકાચાહ ખરેખર આખાયે લોક-
માન્યને દોરનાર સાચો લોકાચાહ એટલે કે લોકસાધુ-
લોકનેતા પાક્યો છે.

જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં પણ તેની ક્રાન્તિ ખરેખર
અદ્વિતીય, અપ્રતિમ અને અદ્ભુત છે. આ ક્રાન્તિની દિશા
પણ સાઠી અને સરસ છતાં પ્રમાવશાળી અને તેજોમય છે.
લોકાચાહનું કાર્ય ધોમું છતાં પુષ્ટ અને બગવત્તર છે. તેના
જીવનમાં ખરેખર દુઃકવૃત્તિ એટલે કે સત્ય શોધકતાના હરેક
પ્રસંગે પગલે પગલે દર્શન થાય છે. આ વખતે જૈનત્વનું એ
નિશ્ચય અને પરમ સત્ય બગવાન મહાવીર પછી બરાબર
૨૦૦૦ વર્ષ પોતાની ઉપરના જીવું અને મલિન થયેલાં ખોખાને
ઉઠાવી તદ્દન વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં અગદળી ઉઠે છે. દેવો એ
અપૂર્વ પદ! ધન્ય દો એ વિચેતાને!

પ્રબળ શ્રદ્ધ અને પ્રબળ સત્તાશાહીથી ટેવાઈ ગયેલો
જનના મુમુક્ષુ એ પરમ સત્યને યથાર્થ રૂપમાં પ્રગટ કરતાં
તેને કેટલું શોષણ પડ્યું હશે એ બ્યારે કલ્પના કરીએ છીએ
ત્યારે ખરેખર તેમની અદ્ભુત, ચૈર્ય, સત્યનિષ્ઠા, શાશ્વત-
બક્ષિ, લોકાચાહની ભાવના ઇત્યાદિ ઉચ્ચ ગુણોની પ્રતીતિ

ધર્મ તેમના પ્રત્યે પૂજા શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે. અને સારા સાથે જોમ પણ રહે તે સ્પષ્ટ દેખાઈ રહે છે કે જે ધર્મ શાસનની વિરલ વ્યક્તિઓના અથાગ પ્રયાસ છતાં ન જન્મે તે તેમણે તુરં જ પ્રત્યક્ષ કરી ગતાવું.

આ પરથી જો પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમનો આ પ્રયત્ન આ જન્મનો જ નહિ પરંતુ અનેક જન્મનો હોવો જોઈએ. આ સ્થળે એક જૈનશાસ્ત્રનો નીચેનો ઉદ્દેશ્ય તે માન્યતાનું સ્પષ્ટ પ્રમાણ આપી રહ્યો છે.

“કહેવાય છે કે, મહાવીર દેવને વાંદવા આવેલા શકેત્રે એક વાર પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હું લગવાન! આપના જન્મ તક્ષત્રે ભસ્મચક્ર ત્રીસમો ૨૦૦૦ વરસની સ્થિતિનો બેઠો છે તે હું સૂચવે છે?’ લગવાને ખુલાસો કર્યો કે “૨૦૦૦ વરસ મુખી શ્રમણ-નિર્ઘ્ય-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાની ઉદય પૂર્ણ નહિ થયે, એ ભસ્મચક્ર ઉતર્યા પછી ધર્મ પાછો ઝળકી ઉઠે અને પૂજવા યોગ્ય પુરૂષો પૂજાસત્કાર પામશે.”

આ ભવિષ્ય કથન અક્ષરસઃ ખરું પડતું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. કારણ કે મહાવીર નિર્વાણ પછી ૪૭૦ વર્ષે વિક્રમ સંવત આદ્યો અને વિક્રમના સંવત ૧૫૩૧માં લોંકાશાહિ જૈનધર્મનાં તત્ત્વોનું શોધન કર્યું; મતલબકે ૨૦૦૧ વર્ષે લોંકાગચ્છ નીકળ્યો. અને નીકળ્યો તેવોજ ચોતરફ ફેલાયો. અને તેના ઉપદેશકો સ્થળે સ્થળે પૂજવા લાગ્યા. થોડા વર્ષમાં તે ધર્મમાં લાખો માણસો ભળ્યા. આ જોતાં લગવાનની ભવિષ્યવાણી ખરી ઠરે છે. (જૈન સમાજના પ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞ શ્રી વાડીલાલભાઈની ઐતિહાસિક નોંધમાંથી)

ભગવાન મહાવીર અને લોંકાશાહ

આગળ ધપનાં શ્રી લોંકાશાહના હવનથી એક ધરીશું કે તે ભગવાન મહાવીરનો એક સાચો અનુયાયી અને ભક્ત હતો. તેણે શાસનના એ અંરૂપાપક, નૈન ધર્મોદારક પરમ પિતા ભગવાન મહાવીરની ભક્તિ માત્ર તેમની પૂજા કરીને કે શુભ ગામને સમાપ્ત કરી નથી. તેણે તે એ લોકકલ્યાણના પરમનાયક, પતિતોને પાવન કરનાર, ભૂલેલાના ભોમિયા સમાન ભગવાન મહાવીરના મૂલ્યને શોધવા માટે તેમના પ્રતિપાદિત સૂતરલનાકરમાં હવન સમર્પી શોધન કર્યું છે અને એ જવાહીરોને શોધીને એ પ્રકાશ ફેંકી ફેંકી, જનતાને સાચા ધર્મનો રાહ રૂપર રોશન કર્યો છે.

ભગવાન મહાવીર પછી ૨૦૦૦ વર્ષ પીત્યાંને એ પ્રમા- તકાળ કે જેના પ્રાદુર્ભાવથી વરસો થયાં યુધ્ધ યમેલી અને તિમિરમાં અહીં તહીં જોયા ખાતી એ નૈન જનતા કરી એકવાર જ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. એ દશ્ય કેવું ભવ્ય અને દિવ્ય હશે ! હજારો વર્ષની અંખના પછી જે કાન્તિ કરી નવસ્વરૂપે પ્રગટ થઈ તે બીજનારનો આહુતાદ પણ કેવો અનુપમ હશે ! તે અત્યારે કલ્પનાનો વિષય હોવા છતાં જાણે સાક્ષાત્કાર ન થતો હોય તેમ કાન્તિની નવચેતના જગાડે છે. એ કાન્તિના હુંદકો !-શોધકો અને પિપાસુઓ ! આલો એ કાન્તિદારના હવનપથમાં પગરણ માંડીએ.

લોંકાશાહનું બાલહવન

દિલ્હીનો સદ્ગત નીચે આવેલા એ અમદાવાદમાં તે વખતે સુખાનુ સામ્રાજ્ય હતું. મુસલમાનોની રાજ્યસત્તા

હોવા છતાં હિન્દુઓનો હિસ્સો રાજ્યકારોનારમાં હજી
જેવો ને તેવોજ હતો. એક લોકોકિત કહેવામાં આવે છે કે,
'વણિક વિના રાવણે રાજ્ય ખોયું' તે રીતે વણિકચાતુર્ય
પ્રાચીનતાથી આદ્યું આવે છે. હજીએ તે નિર્વારસ ગયું નથી.

અમદાવાદમાં રાજ્યકારોનારમાં એક ઉત્તમ સ્થાન
ભોગવતા હેમાભાઈ નામના એક શાહ વસતા હતા. તેઓ
ચતુર. કાર્યદક્ષ હોવા ઉપરાંત અંતઃકરણના ગંભીર અને
સરળ હતા. અધિકાર મળવા છતાં તેમનામાં ગર્વનું નિશાને
ન હતું. તેમની પ્રતિભા અસામાન્ય, તન્દુરસ્ત કંચનવરણી
કાયા, પહોળી છાતી, ઉડાં અને વિશાળ નેત્રો તેની સજ્જ-
નતા ને પુણ્યશાળીતાનો પરિચય કરાવતાં હતાં.

શુભ સમય અને મુજન્મ

સંવત ૧૪૮૨ ના નૂતન વર્ષને ખેસી ચૂક્યાને હજી
માંડ પંદર દિવસ પૂરા થયા. અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રિએ
ભગવાન મહાવીરની નિર્વાણ તિથિનો પુણ્યોત્સવ ઉજવ્યાનો
જનસમુહને હજી થાકેય ઉતર્યો નહતો. એ વીરના પંથને
ઉત્તળવા કોઈ મહાન કાન્તિકારને જન્માવવાની જંગના લોક
હૃદયેથી પ્રકટતી જતી હતી. ત્યાં તો ઉઝા આલમાં સુધા
સિંચતી પૂર્ણિમા પધારી. સહુના અંગે અંગમાં નવચેતનાના
કુવારા ઉછળવા લાગ્યા. કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો એ પૂર્ણ ચંદ્રમા
ગગનાંગણમાં ઝોળે ટળાએ ખીલી રહ્યો હતો. માનવસમુદાય
એ ઉત્સવ ઉજવી રહ્યો. લોકમુખથી એ જ ઉચ્ચારણ
થતું હતું કે,-

“હમ્મે સખી સહિનો શણગાર
 હમ્મે સખી સહિનો શણગાર હાં....
 બાલ બાલ જોવાને ચંદમા....”

આ પ્રસંગે હેમાભાઈ પોતાના શુદ્ધમહિની સખીપ
 ખાટપર બેસી ચિંતનમાં ગરકાવ થયા હતા. ઘોડીક વારે તેની
 આંખ ચંદમા સામે પડે અને તરતજ ચીંચાઈ જાય, હેમા-
 ભાઈના હૃદયમાં ઉડી ઉડી અગમ્ય વેદના ધર્મ રહી હતી.
 ઘડીમાં જોમનું હેતું હવચારે કે અધિદાર અને સંપત્તિ શા
 ખપના? વગી ઘડીવારે તેનું મુખ પદ્મકમળની માફક ખીલી
 ઉઠે. ચાંદલીયામાં તેજની સાથે બધે આશાના આંકુરો નવ-
 સ્ફુરેલા જગાડવા હોય નહિ! જોમ હેમાભાઈના વદનપર
 આશા અને નિરાશાના ભાવો બ્યક્ત થઈ જતા હતા.

તેવામાં અચાનક સામેયીજ ઠોઈ વિલગીને વેગે દોડી
 આવ્યું અને ત્યાસ રોટવાનો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય બોલ્યું:
 “મોટાભાઈ! વધાર્થ આપું? બાને પુત્રરત્નનો જન્મ થયો
 છે. હેમાભાઈની આંખોમાં હર્ષના આંધ્રુ ઉભરાયાં. તેમના
 જાત્રેગાત્ર ખીલી ઉઠ્યા. વધાર્થ આપનારના હાથમાં તેમણે
 રૂપાનાઈ મૂક્યું વધાર્થ ખાનાર ખુશ ખુશ થઈ દોડી ગયું.

હેમાભાઈ ફરી ફરી અગર બધી હાલિ નાખતા જાય
 અને પૂર્ણેન્દ્રનાં દર્શન કરવાં કરનાં આવો શીળો મનોહર
 પ્રકાશ પોતાની ઉગતી આશા શુવનમાં જન્મે જો લાવના
 ભાવતા જાય.

લોકારાહનું બાલ્ય

‘પુત્રના લક્ષણ પારણામાંજ કળાય’ તે લોકોક્તિ પ્રમાણે

નવપ્રસુત બાળકનાં લક્ષણોજ કહી આપતાં હતાં કે તે આ વિશ્વના મહાપુરુષોની નામાવલિમાં પોતાનું નામ ઉજવળ બતાવશે.

તેમની ક્ષમણાએ તદ્દનુરૂપ નામ પણ લેાકશાહ રાખ્યું. તેમના પિતા અમદાવાદના શાહ અને પુત્ર લોકના શાહ. આખાએ વિશ્વનો વહિવટ તેમના હાથે થવાનું જાણે સર્જનું ન હોય! તેમ વય વધતાંની સાથેજ તેનામાં શુભોનો વિકાસ થયે જતો હતો.

પારણિયે જીલ્લા એ બાળકનાં વિશાળ નેત્રો ગગનને માપતાં માપતાં-વધતાં વધતાં વિશ્વની વિશાળતાનો સાક્ષાત્કાર કરતાં હતાં. લબ્ય કપાળ, ઘાટિલું શરીર, શાન્ત મુખમુદ્રા જાણે કોઈ પૂર્વ યોગી અવનિપર ઉતરી ન આવ્યો હોય! તેની નિર્ભયતા માતાપિતાને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકતી.

જ્યોતિષના જાણકારો તેના જન્મગ્રહો જોઈ કોઈ ધર્મનો ઉદ્ધારક થશે એવી એવી આગાહી આપતા હતા. કોઈ રેખા-શાસ્ત્રીઓ તેમને લાખોનો પ્રેરક અને પૂજક બનવાનું લવિધ્ય બાળતા હતા. કોઈ માનસ શાસ્ત્રીઓ એક મહાન તત્ત્વશોધકની તેમના મસ્તિષ્કમાં આશા રાખતા હતા.

દેમાબાઈ અને તેમના ધર્મપત્નીનો હરબ ઉરમાં માતો ન હતો. દેમાબાઈની ચિરકાળની લાવના સંપૂર્ણ થતી જોઈ તેની છાતી ગજગજ ઉછળતી હતી.

માનસાક્ષિ

હકી વર્ષના પ્રારંભેજ દેમાબાઈએ એમને પાઠકથના લાથ ને બિદ્યાબ્યાસ શરૂ મૂક્યા. પૂર્વદાળના વિદ્યાના પ્રગાઠ સંસ્કારોને માત્ર તાજતજ કરવાનું દાર્પ એમને માટે બાકી

હેતુ. પાઠકલ પુસ્તકમાંથી પકન કરાવે અને લેંકાચાહ તેના વિચાર માનસમાં રહેલી ધારણાને વિકસાવતા બાય.

પુસ્તકનું પુસ્તક બીજે જ દહાડે જ્યારે પાઠકલ અક્ષ-
રશઃ કંઠસ્થ થયેલું જૂએ ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયા કરે.
આવી અપૂર્વ સ્મરણશક્તિ, શ્રદ્ધા કરવાની શક્તિ અને
વિનયભાવની પ્રધાનતાને લઈને તેમણે યોગ્ય વખતમાં વિવિધ
વિષયોનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું.

તે વખતે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અર્ધભાગધી એમ ભાષા-
ઓએ પોતાના સ્વરૂપે દેશ, કાળ, દેહ બંધારણ વગેરે કાર-
ણોથી ભિન્નભિન્ન દેશોમાં ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપો પકડ્યા હતાં.
શુદ્ધિત દેશની ભાષાએ શુદ્ધતાની સ્વાંગ સભ્યો હતો. જે કે
તે બ્રાજસ્વરૂપમાં હતી, છતાંય તેનો આકાર તો સાવ પલટી
બયો હતો.

આખા ભારતવર્ષમાં માનવીઓના પરિચયમાં આવવાનું
અને તેમને સમજાવવાનું કાર્ય જાણે તેમને જ ન કરવાનું
હોય! તેમ તેમણે કેવળ શુદ્ધ ભાષા જ નહિ પરંતુ તે
વખતની આખા ભારતવર્ષની પ્રચલિત મુખ્ય મુખ્ય વિવિધ
ભાષાઓ હસ્તગત કરી લીધી. ભાષાજ્ઞાન ઉપરાંત તેમણે
ગિતાનું સંસ્કાર પ્રમાણે રાજનીતિનો પણ ઉઠા અભ્યાસ
કર્યો. કળાકૌશલ અને વ્યવહાર દક્ષતામાં તે નિપુણ બન્યા.
તેમની લેખનકળા ખીલતી હતી તેમના અક્ષરો તો જાણે
મોતીના દાણા ન હોય! તેમ સ્વચ્છ, સુરેખ અને
પ્રમાણપિત હતા.

યુવાન લોંકાશાહ.

લગ્નજીવન

લોંકાશાહના જીવનમાં પંદરેક દીવાળીની આવડત થઈ હતી ત્યાં તે શીરોહીના સુપ્રસિદ્ધ શાહજોધવજીએ પોતાની વિચક્ષણ અને વિદ્વંધી પુત્રી સુદર્શના કે જે વચા નામ તથા ગુણ હતી તેને લોંકાશાહ જેવા શાંત, ગંભીર અને ધીમા યુવાન સાથે વરાવવાની ઠેઠ અમદાવાદ આવી હેમાભાઈ પાસે વિનંતિ કરી. જોધવજીભાઈના પ્રેમભર્યા આગ્રહે હેમાભાઈને મંત્રી બનાવ્યા. તે કથોચ પ્રત્યુત્તર ન વાળી શક્યા.

જોધવજી શાહ શ્રીફળ આપી ચાલતા થયા. થોડાજ સમયમાં આ બંધું પતી ગયું. હેમાભાઈએ લોંકાશાહને જોડાવી પોતાની બધી પરિસ્થિતિથી તેમને વાકેફ કર્યા. વિનીત પુત્ર લોંકાશાહ કથુંચે ન જોડ્યો. પરંતુ એના વદનપર વિરક્તિના ભાવ વાંચી શકાતા હતા. તેનું માનસમંથન ઊંડાણમાં અવગાહન કરતું હતું. તેને આ વાતથી હર્ષ પણ ન થયો. તેમ ખેદ પણ ન થયો. વય સામાન્ય છતાં તેની ગંભીર અને શાંત સુખાકૃતિ જુગજુગ જૂના અનુભવની સાક્ષી પૂરતી હતી.

થોડાજ સમય પછી હેમાભાઈ શાહના એકના એક પુત્ર લોંકાશાહના ખૂબ ઠાઠમાઠથી દબદબા ભરી રીતે લગ્ન થયાં. એ સંવત ૧૪૯૭ ની સાલે યુક્તયોગી લોંકાશાહ ભુક્તલોગી બન્યા. જનકવિદેહીની જેમ માયા અને મોહમાં વસવા છતાં નિર્માયી અને નિર્મોહી જીવન ગાળવા લાગ્યા. સુદર્શના સાથે તેમનું લગ્નજીવન કેવલ દેહલગ્નરૂપે જ નહિ પરંતુ સાથે સાથે આત્મલગ્ન રૂપે પણ પરિણમવા લાગ્યું.

પુત્રપ્રાપ્તિ

કાગાનુક્રમે દમ્પતિજીવનમાં સુખદ મદચારની સમૃત્તિ-
રૂપે તેમને ત્યાં પણ એક પુત્રસ્તનની પ્રાપ્તિ થઇ. શાહ
હેમાબાઈને એ સમયે સંવત ૧૪૮૨ ની દર્શિદી પૂર્ણિમાનો
ચંદ્ર સાંભરી આવ્યો. એ સમૃત્તિના સમારંભરૂપે આ વીર
લોકાશાહના વીરપુત્રનું નામ રાખવામાં આવ્યું પૂર્ણચંદ્ર
કે પુનમચંદ.

ગૃહસ્થ જીવન

લોકાશાહનું ગૃહસ્થ જીવન બને રીતે નિકસે જતું
હતું. ધીવનની અસર બિન્ન બિન્ન રીતે પડ્યા માર્યે જતી
હતી. લોકાશાહ હવે તો પોતાના પિતાને સ્થાને પહોંચી
ગયા હતા. બુદ્ધિચાતુર્ય, ઉચ્ચ પ્રકારનું નૈતિક જીવન અને
રાજ્યનીતિરૂઢાથી તે પોતાના સ્થાનનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ કર્યે
જતા હતા. અનુકંપા, વ્યવહારદક્ષતા અને પ્રભાવ એ ત્રિપુ-
ટિથી તેણે પ્રજાવર્ગનો ખૂબ ચાહ મેળવ્યો હતો. જાતિમાં
તો તેનું સ્થાન પિતાના વખતથી જ ઉચ્ચ કોટિનું હતું.

આંતર વેદના

આવી રીતે એક સુપુત્રના પિતા, રાજ્યાધિકારી, ગર્ભ-
ધીમંત અને સદ્ગુણ યશસ્વી વીર લોકાશાહનું જીવન અતિ
સુખદ અને આકર્ષક હતું. ભલસલા શ્રીમંતોને તેમના
આકર્ષક જીવનની ઈર્ષ્યા આવતી, તેમનું ગૃહસ્થજીવન ભલ-
ભલા માનવીઓનું ગર્વજાંઠન કરી શકતું હતું.

અન્યની દૃષ્ટિએ દિવ્ય દેખાતું આ જીવન પણ તેમના
અંતઃકરણની ઉંડાણમાં રહેલા અસંતોષને હટાવવા માટે

મુનાન સોંપાવાડ.

અમરવતી

હોંપાવાડના જુવનમાં પડેલું હોંપાવાડી વાવડાને
હડે ત્યાં ને જોવાડીના સુપ્રસાદ ગણાવવાયું છે જેના
વિગ્રહને અને વિરૂપી મુખી સુપ્રસાદ જે જે જગત સમગ્ર
દની નેને સોંપાવાડ કરતા જાન, જાંભીર અને હોંપા મુખ
સાથે મરાવવાનો હેતુ અમરવાડ આવી હોંપાવાડ પામે વિનવિ
કરી. હોંપાવાડવાર્ધના પ્રેમગર્ભી આજકે હોંપાવાર્ધને મેલે
ગનાવ્યા. ને કરોળ પ્રત્યક્ષ ન ગાળી શક્યા.

હોંપાવાડ શાલ સીકળ આવી આવના ગયા. મેલજ
સમયમાં આ જાં પની ગર્ભ. હોંપાવાર્ધએ લોંકાશાલે
ગોલાવી પોતાની બધી પરિસ્થિતિથી તેમને વાકેફ કર્યા. વિનવિ
પુત્ર લોંકાશાલ કશુંયે ન ગોલ્યો. પરંતુ એના વદનપર વિર-
ક્તિના બાવ વાંચી શકાતા હતા. તેનું માનસમંથન હોંપાવાર્ધ
અવગાહન કરતું હતું. તેને આ વાતથી હર્ષ પણ ન થયો
તેમ ખેદ પણ ન થયો. વય સામાન્ય છતાં તેની જાંભીર
અને શાંત સુખાકૃતિ ભુગભુગ વૃદ્ધતા અનુભવની સાક્ષી
પૂરતી હતી.

હોંપાવાડ સમય પછી હોંપાવાર્ધ શાહના એકના એક
પુત્ર લોંકાશાહના ખૂબ ઠાઠમાઠથી દબદબા ભરી રીતે લગ્ન
થયાં. એ સંવત ૧૪૯૭ ની સાલે યુક્તયોગી લોંકાશાહ
ભુક્તલોગી બન્યા. જનકવિદેહીની જેમ માયા અને મોહમાં
વસવા છતાં નિર્માયી અને નિર્મોહી જીવન ગાળવા લાગ્યા.
સુદર્શના સાથે તેમનું લગ્નજીવન કેવલ દેહલગ્નરૂપે જ નહિ
પરંતુ સાથે સાથે આત્મલગ્ન રૂપે પણ પરિણમવા લાગ્યું.

એક મહાન રાજકર્મચારી છતાં અધિકારવાદનો લેશ
પણ તેને ગર્વ નહોતો; ઉલટું તે એમ સમજતો કે રાજા અને
પ્રજા બંનેની સલામતી અને સ્નેહના સંરક્ષણનું આ મહાન
જવાબદારીવાળું પદ છે. આથી તે પદ પર હોવા છતાં રાજકારણની
ખટપટો, ઠાચઠાચ, રાજપ્રપચો કે લાંચરુશ્વતોનાં પ્રકોભનોએ
તેને સ્પર્શ કર્યો ન હતો, કયા અને દાન તો તેના જન્મસિદ્ધ
સાથી હતા. પોતાના હાથ નીચેના માણસોને સંતોષવા,
શ્રમાજના દુઃખી માણસોના દુઃખનું ખરું કારણ જાણી તેને
જટભૂગથી નાબુદ કરવા એ તો એનું ખાવાપીવા જેવું સહજ
નિત્યકર્મ થઈ પડતું હતું.

દિવ્ય જીવન

સંયમ અને સાદાઈ તેના જીવનમાં વર્ણાઈ ગયાં હતાં.
મજેલી સાદાળી અને સાધનોનો એ હમેશાં સદુપયોગ કરતા.
તેનો સંયમ દેહદોષમાંજ સમાપ્ત નહિ થઈ જતાં વાણી અને
મન મુખી વ્યાપક થઈ ગયો હતો. બહુ મિતબોજી, તેનું
સ્વસ્થ શરીર માત્ર સાદાં અને પરિમિત વસ્ત્રોથી વિટાયેલ
છતાં તેનામાં અપાર આકર્ષણ રહેતું. લોકોનાં ટોળેટોળાં
તેની પાસે ઉમરાતાં. ખરેખર લોકાચાર્ય લોકોના કલ્પવૃક્ષ સમા
સી દેઈને આશ્વાસનદાયક નીવડતા હતા.

દેઈને દાનથી, દેઈને દ્રવ્યથી, તો દેઈને આશ્વાસનથી
તે સંતોષતા હતા. આ રીતે ધર્મ અને વ્યવહારની તેણે
એકવાક્યતા સાધી હતી.

તેઓ કુળધર્મ જોન હતા, પણ તેમનામાં સર્વધર્મ-
શ્રમજાવનું તત્ત્વ વ્યાપક હતું તેઓ જોન ધર્મને વિશ્વધર્મ

જેતું મકાન પાવ સમજના ને પૂરો તેમને શ્રુત્તમ અને પાવે
સંન્યાસ' એમ કહી બાવ સંન્યાસી નરીકે જીવનભાવના. જેનો
તેમને ધર્મ પ્રાપ્તના નામથી સંજોખના. આ રીતે લોકશાસરનો
મુખ્ય પૂજા દેશવેળા પામ્યે જતો હતો.

દિવ્યસંદેશ.

લોકશાસરનું જીવન જેમ જેમ નિશ્ચય પામ્યે જતું હતું
તેમ તેમ કાળ પણ કુચકદમ કર્યો જતો હતો. લોકશાસરનું આયુષ્ય
શાકાચાર દશકા વિનાથી ગયું. એ હતો નિ. સંવત ૧૫૩૦નો
ઉત્તરાર્ધકાળ. આજની રાત્રિ લોકશાસરના મદામન્યનની હતી.
આજે એનું અંતઃકરણ એ ઉડા અસંતોષના કારણને પામી
ગયું હતું. પ્રભાત થતાં પહેલાં તો તેને નિર્વૃથ્ત મુદ્દાં કરી
લેવાનો હતો. યુગ યુગ બુના સંસ્કારો તેને ઘડી ઘડી
ઉતેજીત કરતા હતા. આ મૂળતરીઓની વચ્ચે એક અવ્યક્ત
તેજ તેને આજે દેખાયું.

લોકશાસરનાં આંતર્યક્ષુ ઉઘડયાં, અને તેને કાન્તિ....
કાન્તિ....કાન્તિ....એટલા શબ્દો નજરે પડ્યા. થોડીવારમાં તો
'જૈન ધર્મના કાન્તિકાર ! ઉઠ ઉઠ, નિરાશ થવાનું કંઈ કારણ
નથી' એમ ઉત્સાહની પ્રેરણાનો ધ્વનિ લોકશાસરના કાને
અથડાયો.

ક્ષણવારમાં બુએ છે તો એ બધું સ્વપ્નવત્ બની ગયેલું
જણાયું. લોકશાસરના માનસમંથનમાં તે અંતિમ સમય હતો.
ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણની વીસ વીસ સદીઓ વીતી ગઈ
હતી. પ્રભાત પહેલાં લોકશાસરે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. જૈન ધર્મની
કાન્તિનું દૃશ્ય જાણે તેને નવચેતના આપી ન ગયું હોય તેમ

પ્રમાણે તો લોકશાહના જીવનમાં નવથોપન અને નવદંત્યાદ વ્યાખ્યા આજથી એનું ઉત્તરાર્ધ જીવન વ્યવહારને ગોળુ બનાવી ધર્મના પથે આગળ ધપ્યું. રાજકર્મચારીને બદલે આજથી તે ધર્મકર્મચારી બન્યા. રાજદારણ ઉપરિને ધર્મ દારણમાં જોડાયા.

શ્રીમાન લોકશાહ સમાજમાં જોડાયા તે વખતે સમાજ દર્ધ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતો હતો તે આપણે હવે વિચારીએ.

સમાજની પરિસ્થિતિ.

ભગવાન મહાવીર પછીથી માંડીને આજસુધી જૈન-ધર્મમાં અનેક જ્યોતિર્ધરો [દે જોમાંના મુખ્ય મુખ્ય પાત્રોની સમીક્ષા સંક્ષિપ્ત રૂપમાં આપણે આગળ કરી ગયા છીએ] પાક્યા છતાં હજી મહાન જ્યોતિની આવશ્યકતા હતી. સો દેઇ એમજ ઉચ્ચારતા કે ‘જોઈએ છે દેઇ ઉદારક પુરૂષ, જોઈએ છે દેઇ ભગવાન મહાવીરનો સુપુત્ર.’

સમાજમાં સડો.

અવ્યવસ્થા, રૂઢિચોનાં તાંતપનૃત્ય, સ્વાર્થ અને વિલાસની અતિમાત્રાએ જૈનસમાજને પણ છોડ્યો ન હતો. અને એ સડો જૈનશાસનને દોરનાર સાધુવર્ગ સુધી પહોંચી વળ્યો હતો. તેમજ ધર્મને નામે ધર્તીંગ પણ તેટલાંજ વધી પડ્યાં હતાં.

સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક ત્રણે ક્ષેત્રની અવનતિના થર જાગ્યા હતા. ધર્મને નામે ગરીબ અને નિર્દોષ પ્રજા વ્યગદાર્ધ રહી હતી.

લોકાશાહનું અનંતકરણ કે અમરત્વ એવું કે ધર્મજીવનનું
 વિદ્યમાન પાત્રે લઈ જતારી ગીરી છે. તેમાં અવનનિના અંદરે
 ન હોય. અને એ અવનનિ હોય તેને નાનું કરવું પાત્રે કરી પેલું
 શકેજ નહિ. એ વિદ્યમાનપ્રેરક સાચા ધર્મમાં તેને સામાજિક
 રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક ત્રણે કોણની સલામતી લાગતી હતી.
 ધર્મ અને વ્યવહાર, ધર્મ અને શાંત, ધર્મ અને સમાજ એ
 બધાં ચિત્ર ચિત્ર છે એ વાત તેને ત્રણે ઉતરતી ન હતી.
 આથીજ તેણે ધર્મકાન્તિનો અડો ઉઠાવ્યો. આથી એકી
 ધર્માન્ધતામાંથી તેણે ધર્મનો પ્રકાશ ઝીલવા માટે અંપણાવ્યું.

એમના માર્ગમાં આ ત્રણ મોટા વિરોધક બળો અડી
 રહ્યાં હતાં. વિરોધક બળોનો વિકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો
 હતો કે તેનો ઉકેલ લાવવામાં એકલી માત્ર માનવશક્તિ
 કાર્યકારી નીવડી શકે તેમ ન હતું. એમ લાગવા છતાંય દિવ્ય
 સંદેશ પછી કાન્તિકાર લોકાશાહના અખતરા ઉત્સાદપૂર્વક
 આલુજ રહ્યા.

એ વિરોધક બળો આ હતા:-

- (૧) શ્રમણવર્ગનું શૈથિલ્ય.
- (૨) ચૈત્યવાદનો વિકાર.
- (૩) અધિકારવાદની શૂંખલા.

આ વિરોધક બળોએ કેંક ન્યોતિર્ધરેને નિરૂત્સાહી
 બનાવ્યા હતા, કેંકને પોતાની જાણમાં ફસાવ્યા હતા અને
 કેંકના લોગ લીધા હતા.

શ્રમણવર્ગનું શૈથિલ્ય

શ્રમણવર્ગમાં કેવું શૈથિલ્ય વ્યાપ્યું હતું તે તે કાળના

નિર્વૃથ્થ માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કૃત સંબોધ પ્રકરણ અને જિન-
ચંદ્ર સૂરિકૃત સંબપદ્ધતમાં બહુ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો છે કે જે તે
સમયની પરિસ્થિતિ સમજવામાં ખૂબ આધારભૂત થશે.

“એ સાધુઓ સવારે સૂર્ય ઉગતાંજ ખાય છે, વારંવાર
ખાય છે, માલમલિદા અને મિષ્ટાન્ન ઉડાવે છે, શય્યા, લેડા,
વાદન, ચત્ર અને તાંબા વગેરેના પાત્રો પણ સાથે રાખે છે,
અત્તર કુલેલ લગાવે છે, તેલ ચોળાવે છે, સ્ત્રીઓનો અતિ
પ્રસંગ રાખે છે, શાળામાં કે ગૃહસ્થીઓના ઘરમાં ખાજાં
વગેરેનો પાક કરાવે છે, અમુક ગામ મારું, અમુક કુળ મારું
એમ અપાડા જમાવે છે, પ્રવચનને બદલે વિકત્યા-નિંદા કરે
છે, ભિક્ષા માટે ગૃહસ્થને ઘર નહિ જતાં ઉપાશ્રયમાં મંગાવી
લે છે. કથવિક્ષયના કાર્યોમાં ભાગ લે છે, નાનાં બાળકોને ચેલા
કરવા માટે વેચાતા લે છે, વૈદ્ય કરે છે, દોરાધારા કરે છે,
શાસનની પ્રભાવનાને બદલે લડાલટી કરે છે, પ્રવચન સંભ-
ળવીને ગૃહસ્થો પાસેથી પૈસાની આશંકા રાખે છે, તે બધામાં
કોઈનો સમુદાય પરસ્પર મળતો નથી બધા અહમિન્દ્ર છે,
યથા છહે વર્તે છે.” આમ દલી તે આચાર્ય એમ પણ
જણાવે છે કે આ સાધુઓ નથી પણ પેટભરાઓનું ટોણું છે.

હરિભદ્ર સૂરિજીના એટલે કે આઠમા સેકામાંજ આ
દશા હતી ત્યારે તે વિકૃતિ શીમાન લોકાચાર્ય મુખ્ય વ્યાકુ
રહી હોય તે સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને સંબપદ્ધતનો કાળ એટલો
અને તેમાં લખેલી પરિસ્થિતિ એટલો તો આ શિવલવામાં
પ્રતિદિન વૃદ્ધિ જ થતી હોય એમ જો મંતવ્યને પુષ્ટ દેહ
મળે છે.

બાળવાન મહાત્મીરના પરમ બદ્ધ મોંકાશાહના મુદ્દય પ્રકોપ અને પરિણામની મધુરતા તરફ જોઈએ તો એ અત્યુદ્ધ કાન્તિ ગવાનું આ પ્રથમ કારણ જણાય છે. આજે પણ કોઈ લાગેલી આ પરિસ્થિતિ જોઈને કયો મર્મ સુવારક પાતાની આંખ લાડ કર્યા વિના રહેશે !

આ અને હવે પછી દર્શાવાનાં કારણોથી લોકાશાહની કાન્તિની આવશ્યકતા અને સાથે સાથે આટલી હદ સુધી વધી ગયેલા વિકારને માટે તેજે ભીંટલી કામ તેના અપૂર્ણ જોગસ અને સામર્થ્યને પણ સાથે સાથેજ સ્પષ્ટ કરી દે છે, તે કહેવાની હવે બાગ્યેજ જરૂર હોય.

શૌધધ્યની ઉત્પત્તિ.

હવે શૌધધ્યનો તે વિકાર ક્યારથી શરૂ થયો હતો ? કેની અસરથી તે શરૂ થયો હતો ? અને ક્યાં તેને ટેકો મળ્યો હતો તે બહુ સંક્ષિપ્ત રૂપમાં જોઈ લઈએ.

શૌધધ્યનું પ્રથમ કારણ મતલેદ છે. અને તે મતલેદ આ રીતે શરૂ થયો છે:-

“ एवं मे सुत-एकं समग्रं भगवा सक्केसु विहरति सामगमे
x x x । नातपुत्तस्स x x x मित्र निगंठा द्वेघिकजाता, भण्डनजाता,
विवादापन्ना अञ्जमञ्जं मुखसत्तीहि वितुंरंता विहरन्ति ॥ ”

“ અર્થાત્ મેં એવું સાંભળ્યું છે કે એક સમયે ભગવાન (બુદ્ધ) શાક્ય (દિશ) માં શ્યામગામમાં વિહરતા હતા તે વખતે આ જ્ઞાતપુત્રના નિર્ર્થોમાં દ્વેધીલાવ (બુદ્ધાઈ) થયો હતો, તેઓનું ભાંડણું થયું હતું, અને તેઓમાં કલહ થયો હતો. તે બુદ્ધ થયેલા નિર્ર્થો પરસ્પર બકવાદ કરતા વિહરતા હતા.

(બૌદ્ધસૂત્ર: મજ્ઞિમનિકાય : પૃષ્ઠ ૨૪૩-૨૪૫)

ભગવાન મહાવીર પછી જુદાદેવ શાક્ય પ્રદેશમાં વિદ્વાતા હતા તે વખતની આ વાત છે. જ્યારે ભગવાન મહાવીર નેર્વાણ પામ્યા ત્યાર પછી આ તો તુરતનીજ વાત છે. પરંતુ ! મનસેકં તો તુરતજ ઉપશાંત થયો હોયો ભોમ્ભે.

ગણધર મુદ્ધર્મસ્વામી અને તેમના મુશિધ્ય જંજુસ્વામી ત્યાંમુધી સંઘનો બાર ચલાવતા હતા ત્યાંમુધી સંઘશાન્તિ તળવાઈ રહી. પરંતુ તેમના નિર્વાણગ્રાહ તુરતજ સાધુઓમાં રે તડ પડી ગયા હોય તેમ લાગે છે.

જ્યારે કાઠપિણ્ણ બહોળા સંઘને દોરનાર સમર્થ નેતા હોય તો તેમ થવું સ્વાભાવિકજ છે. ભવિષ્યમાં દિગંબર અને શ્વેતાંબરનાં લેહો પડવાનું બીજરોપણ અહીંથીજ શરૂ થયું હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

હનું મુખ્ય દારણ.

તડનું મુખ્ય દારણ પણ જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પના બામહનો અઘટોજ હોય તેમ અનુમાન થઈ શકે છે. જીન-શન અનેકાંત છે. જિજ્ઞાસુ દષ્ટિ જિન્દુઓને તે સ્વીકારે છે. એકાંતને તેમાં સ્થાનજ નથી. છતાં જ્યારે માનવ પ્રકૃતિની નિર્જાળતા જોર કરે છે ત્યારે આ અનેકાંતવાદને ઠોરે મૂકી દેવાય છે, અને આગળ વધેલી વ્યક્તિઓ પણ પક્ષામહ તથા મતામહમાં જુદી જઈ, શું પરિણામ લાવે છે તે આજના શ્વેતાંબર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી વગેરે સંપ્રદાયો અને સેંકટા પેટા સંપ્રદાયો જોવાથી પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થાય છે.

જંજુસ્વામી પછીજ આ તડે ધીમે ધીમે ઉચ્ચ સ્વરૂપ પકટયું છે. શાળા આચાર્યોએ તેનું ઉપશમન કર્યું છે ખરું, પરંતુ તે રાખથી લોલેલો અગ્નિ ક્યાં મુધી શાન્ત રહી શકે !

દુષ્કાળ પ્રકાશ

જંજીરુઆમી બાદ એક દેહ પછી તુરંત જ એકી સાથે બાર દુષ્કાળ આવે છે. દેશ પર તે બચાવે સમસ્યાની જૂઠા અમર થઈ હતી અને આ વખતે તરમાં સગવડોના નિર્ણય સાધુઓનું શૈથિલ્ય વધું હોય તે પણ સ્વાભાવિક જ છે.

ત્યાર પછી વજસેન સ્વામીના વખતમાં બીજી વાર દુષ્કાળ આવે છે. ઐતિહાસિક ઉદ્દેશ્ય મળે છે કે આ વખતે રેલ્વે કે સ્ટીમરોની સગવડ ન હતી. એવા વખતમાં એકી સાથે બાર દુષ્કાળો પડે તો કેવી વિટંબના થાય તેનો ખ્યાલ પણ ત્રાસદાયક છે અને ત્યાં સંપત્તિવાલાઓ ધન હોવા છતાં અજ્ઞ ન મેળવી શકે ત્યાં જૈન સાધુઓએ શાસ્ત્રવિહિત રીતિથી ભિક્ષા મેળવવી એ કઠિન થાય તે દેખીતું જ છે.

આવે વખતે જે સાધુઓ ધર્મની પ્રતિજ્ઞા પર અતિ દૃઢ હતા તેઓએ આહાર પાણીનો સર્વથા ત્યાગ કરી સંતારો કર્યો (દિહાંત આણ્યો). આવા સાધુઓની સંખ્યા ૭૮૪ની હતી એમ પણ મલી આવે છે.

બીજા સાધુ ધર્મના હિમાયતીઓએ જે કંઈ મળે તે મેળવીને પોતાનું સાધુ જીવન લંબાવ્યું અને જેઓ સાધુ-ધર્મથી શિથિલ થયા હતા તેઓએ વુમુક્ષિતઃ કિં ન કરોતિ પાપં એ સૂત્રને સાવ નગ્ન સ્વરૂપે તો નહિ પરંતુ પોતાના સાધુ-ધર્મમાં શિથિલતા લાવીને પણ તેમણે પોતાનો નિર્વાહ કર્યો. તે સંયોગોને વશ થઈ તેમને તે કરવું પડ્યું હશે તે ઈષ્ટ હતું કે અનિષ્ટ હતું તેનો નિર્ણય કરવાનું આપણા હાથમાં નથી; પરંતુ આ પણ એક શૈથિલ્યનું પ્રબળ નિમિત્ત હતું.

સાધક પછી તે શ્રમણ હો, આચક હો, જૈન હો, વૈષ્ણવ હો, બૌદ્ધ હો, કે ગમે તે હો, પરંતુ તે સાધક સ્થિતિમાં હોય ત્યાં સુધી ઘણી વાર તે પોતાના પૂર્વ સંસ્કારોને લઈને નિમિત્ત મળ્યે ચિચિલ થઈ જાય છે. અને હમેશાં એવો નિયમ હોય છે કે એક પગથિયું ચૂક્યા પછી તે ચૂક્યાના માર્ગમાં એતે નહિ તો પાછળ જ હઠતો જાય અને દેવાઈ પડે જાય.

આ નિયમને આધીન જૈન ધર્મનો જહોમો સાધુ વર્ગ થઈ ગયો હતો તેમ ઇતિહાસ પરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે.

જૈન ધર્મ પર આવેલ આવા આક્રમણ પ્રસંગે જાનુ-સ્વામીની પછીથી ઉતરી આવેલો વિચારલેહ આવે વખતે, સૌંદર્યના રૂપમાં પલટી ગયો. શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર વચ્ચેના લેહ અને અવકાશનાં પાદચિન્હનો આ ઇતિહાસ જગવાન મહાવીરના સમયથી ચાલી આવેલા એ સંઘનો આ દુઃખદ અને કારણિક પ્રસંગ-એ કાળ તે વીર સંવત ૬૦૬ *

૪ વીર સવત ૬૦૬ માં શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરના સ્પષ્ટ ભેદો પાયા. આ ભેદોની કિ વહેલી શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર પદ્ધતિ મિશ્રિત થાલી આવા છે અને તે જાળેની પરપરામાં પોતાની સરસાઈ અને ખીખની દલકાઈ જતાવવાનો પ્રયાસ તેમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે તેથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર્ય થઈ શકતું નથી.

ઉપરની નૈનિદાસિક વિના તથ્ય તરફ દ્રષ્ટે છે અને દિગમ્બર સમ્રાટની પ્રથમિત પદાવસિષ્ઠ જનુરવામી સુધીના જ નામે: મળી આવતાં દેવાઈ ઉપરની જાન્યતાને વધુ ૭૬ મળે છે.

ઈતિહાસ વાંચતાં જ આપણને જ્યારે આટલું હઃખ થાય છે ત્યારે તે શાસન-હિતૈષીઓને જ્ઞાન-અશ્રુથી ભેતી વખત શું નહિ થયું હોય !

અહીં એટલું કહેવાની આવશ્યકતા છે કે આવા સ્પષ્ટ ભેદો પડી ગયા હોવા છતાં પણ તે એક પક્ષે બીજા પક્ષની નિંદા કરી હોય તેવું લગલગ ત્યાર પછીના ત્રણ ચાર સૈકા સુધી દેખાતું નથી. તે એક જૈન ઇતિહાસમાં સૌભાગ્યવંત ચિન્હ છે. માથુરી વાચના અને વઢલી વાચના સુધી સ્વેતામ્બર દિગમ્બરનો કે નગ્નતા ડિંવા વસ્ત્ર પરિધાનિતાનો ભેદ સ્પષ્ટ રીતે જણાતો નથી. તે પરથી લાગે છે કે જનને પક્ષો પરસ્પર વિચાર સહિષ્ણુ ન હોવા છતાં ખુદે વિરોધ કરતા હોવા ન ભેદાયે.

શ્રમણ સંસ્થાના ઐથિયે કેવળ સ્વેતામ્બર કે કેવળ દિગમ્બર સંસ્થા પર પોતાનો અડો જમાવ્યો હોય તેવું કશું નિશ્ચિત નથી. કારણ કે તે વિરોધનું મૂળ માત્ર માન્યતા-ભેદમાં છે. આચારના ઓછા વધુપણામાં નથી. એટલે તે જનને સંપ્રદાયોમાં સુવિહિત સાધુઓ અને શિથિલ સાધુઓ જનનેના દળ રહ્યાં હશે. આ દૃષ્ટનાને આગળ આપેલા હરિભદ્રસૂરિજીના શબ્દો જરી પાડે છે.

હવે આપણે એ વિચારવાનું રહે છે કે શ્રમણ વર્ગમાં આ ઐથિય ક્યાંથી પેસી ગયું ? તેનું તો સ્પષ્ટ સમાધાન છે, કે કર્મપ્રકોપથી ઐથિય આવવું એ જીવાત્માઓને માટે બહુ સ્વાભાવિક છે. આગળ વધવામાં જેટલા પુરુષાર્થની કે

સાચેનીની આવશ્યકતા રહે તે નેટલી પાછા ટાવમાં
જેઈવી નથી.

બૌદ્ધ અને મધ્યમવાદ

સાધક માટે જગવાન મદાવીરના કડક નિયમો રોવા
છતાં આ શ્રેયિષ્ય પ્રવેશ કરતું બધું અને નરતું પણ ખર્ડ,
તેનાં બે દારણો છે. તેમાંનું પહેલું દારણ સંયત્નની અસર
અને બીજું દારણ ક્રાન્તિકારનો અભાવ.

તે વખતે બૌદ્ધના મધ્યમ માર્ગે લોકમાનસ પર ખૂબ
અસર કરી હોય તેમ જણાય છે. જગવાન મદાવીરે નેટલી
કડક રીતે પોતાના અનુયાયીઓને ત્યાગ અને તપશ્ચરણ
કરવાની આજ્ઞા કરી છે, તેટલું કડક વિધાન જગવાન બુદ્ધે
કર્યું નથી અને તેથી પ્રચલિત ગણાતાં સામાજિક દાર્યોમાં
બૌદ્ધભિક્ષુઓ પડી શકતા હતા અને સાધુ-નિયમોમાં પણ
દેટલીક છૂટછાટ હઈ શકતા હતા. બે દે બારતવર્ષ મૂળ-
થીજ ચારિત્રનો પૂનરી છે અને રહેવાનો છે તેથી તેવી
છૂટો નેટલે અંશે ચારિત્ર-ધર્મની વિરોધી બનવી ગઈ તેટલે
અંશે તેનું કડકું પરિણામ પાછળથી ગ્રોપલું પડ્યું. પરંતુ
પહેલાં તો દેટલીક પ્રચલિત પ્રવૃત્તિને અંગે લોકમાનસ પર
તેણે કીક અસર ઉપજાવી. આવી છૂટે જૈન ધર્મ પર પોતાની
અસર પાડી હોય તે અસ્વાભાવિક નથી લાગતું. અને જેમ
જેમ છૂટ લેવાની ગઈ તેમ તેમ તેનો મેજ નથી રહ્યો
એવું લાગે છે.

જેટલે લોકશાહના વખતમાં દેખાતો આ જાતનો સડો
દઈ એક દે બે સેકાનો ન હતો. જંબુસ્વામીથી માંડીને

ઠેઠ લોંકાશાહ સુધીના દીર્ઘકાળ પર્યંત તે સડો ઉડો અને ઉડો ચાલ્યો ગયો.

હરિભદ્રસૂરિજી અને હેમચન્દ્રાચાર્ય સમર્થ જ્યોતિર્ધરો હોવા છતાં કાળની પરિપક્વતાને અભાવે એ સડાને સાફ કરી શક્યા ન હતા. એટલે કે કાન્તિકારનો અભાવ એ આ શૈથિલ્ય-વર્ધનનું બીજું કારણ છે.

ચૈત્યવાદનો વિકાર.*

ચૈત્યવાદનો વિકાર એ શ્રીમાન લોંકાશાહની કાન્તિનું બીજું કારણ છે. તે વિકાર કેવા સ્વરૂપમાં હતો તે નીચેના ઉદ્દેખથી સ્પષ્ટ જણાશે.

સંબોધ પ્રકરણમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી પોતેજ જણાવે છે કે:—

મય કિચ્ચે જિણપૂયાપરુવણં, મયઘણાણ જિણદાણે ॥૬૮॥
 દેવાહદવ્વભોગં, જિણહરસાલાહકરણં ચ ॥૬૯॥
 સમત્તાહ નિસેહે, તેસિ મૂલ્લેણ વા દાણં ॥૭૦॥
 નંદિવલિપીઠકરણં, હીણાચારાણ ગયનિયગુરુણં ॥૭૧॥

“એ શિથિલ સાધુઓ શ્રાવકોને કહે છે કે, કારજ વખતે જિનપૂજા કરો અને મૃતકોનું ધન જિનદાનમાં આપી દો અને આ રીતે પોતાની જાત માટે દેવ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે. જિન મંદિર અને શાળાઓ ચણાવે છે. તીર્થના પંડયા લોકોની જેમ અધર્મથી ધનનો સંચય કરે છે. પોતાના

---

* આ પ્રકરણમાં લોંકાશાહ વખતે ચૈત્યવાદનો વિકાર કેવા સ્વરૂપમાં હતો તે બતાવવામાં આવ્યું છે. રખે કોઈ તેનો અવજો અર્થ લઈ લે.

દીપ્તિવાદમાં મૂળ સુત્રોનાં દાદશઘોષ પદ પાંચ ગણાયે છે, બધે કહે છે, જિન પ્રતિમાઓ વચ્ચે છે અને ખર્ચાદે છે. વગેરે વગેરે ”

આ પરથી ધી દરિદ્રસુરિના કાગમાં ચૈત્યવાદનો વિહાર પ્રગળ સ્વરૂપે હતો એની પ્રતીતિ થાય છે.

અને સાધુઓનાં શૈથિલ્ય તથા ચૈત્યવાદનો વિહારનો ધાર્મિક અન્યથનક ભાવ પણ ઉપરના ઉદ્દેશથીજ સ્પષ્ટ રહે છે.

વિહારનું બીજું

એમ ચૈત્યવાદના વિહારની ઉત્પત્તિનું મૂળ સાધુઓનું શૈથિલ્ય છે. તેજ રીતે ચૈત્યવાદના વિહારથી સાધુઓનાં શૈથિલ્યને પણ ટેકો મળ્યો છે. એમ સંઘપદકમાં આપેલા ચૈત્ય સંબંધી ચર્ચાના ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે. એ ઇતિહાસમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, જ્યારે આવકો ધાર્મિક દાર્થો તરફ ફર્વેલ્ય કરવા લાગ્યા અને દેટલોક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કે જે દાર્થોને કરવા યોગ્ય હતી તે બંધ પડવા લાગી તેવે સમયે એ બધી પ્રવૃત્તિઓને ચાલુ રાખવા માટે અને એ ધાર્મિક દાર્થોને સંભાળવા માટે નિર્બિધ સાધુઓને પણ પોતાના સંઘમનો ભોગ આપવો પડ્યો હતો, મદિરાદિની વ્યવસ્થા કરવી પડી હતી અને તે માટે યંત્રા વગેરેનો સંપર્ક, તેના દિમાબ અને લેવટ દેવડ વગેરે પણ ધર્મ કરવું પડ્યું હતું.

ચૈત્યવાદની વિવૃત્તિના આટલા દુર્લભ નિદર્શન પછી આ નીચેના એ લક્ષણોથી તેથી પરિસ્થિતિમાં સાધુઓની શિથિલ-

પાત્રો પ્રાપ્તિ કરાવી દેતો હોય અને જેણે મળે તે
 જાતનું સુકર મહે નેમ પારી નીમે મેડુ રહેવા જાય છે.
 એકદા સિદ્ધિનગરિ એવામ્નિરાજને વિદ્યાર્થિએ
 કસેટ રૂપિયાની રૂબ ચાપવા માંડી હતી અને તે રૂપિયા
 વિક્રમના ચાપકમાં પણ સમાઈ ચૂક્યા હતા.

ત્રણી હવે નામના એક જોન ધાવકે જાણારિ નામના
 આચાર્યને રૂપિયા ૫૦ હજાર આપી કરવાની કમ્પ્લાઇન્સ
 હતી. આવા બે સ્થળ હોયેલો છે. "

[ત્રજો-પ્રભાવકચરિત્ર પૃ. ૮૫-૮૬]

જો કે આ આચાર્યએ પોતાનો સાધુધર્મ જાળ
 અને પોતાનું અક્રિયનત્વ બતાવવા માટે તે પ્રયોગ
 અસ્વીકાર કર્યો હતો. પરંતુ એક જોન આવક જોના
 સાધુને કંચનનું આવું ખુદું આમંત્રણ કરે એ વસ્તુ
 પણ કેટલી બેઠૂદી લાગે છે? એક સામાન્ય માણસ
 આ પરથી સ્પષ્ટ સમજી શકશે કે તે વખતના કેઈ
 સાધુઓમાં ધનાદિ રાખવાની પ્રવૃત્તિ આવું હોવી જો.

જો કે આ ધનાદિ ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિનો
 લોકકલ્યાણના હેતુપૂર્વક થયો હશે અને શરૂઆતમાં
 વૃત્તિથી તેનો સદુપયોગ પણ થતો હશે. પરંતુ કંચન
 એક એવી વસ્તુ છે કે તેના સંસર્ગથી બીજા દે
 પરંપરા જાગે. આથીજ વીતરાગના સાધુઓ માટે શા
 ધનનો સંસર્ગ સર્વથા વર્જ્ય કરવાનું ભારપૂર્વક કહેવ
 આવ્યું છે. કિંતુ શિથિલ માનસ કદી નિયમની ગંભીરતા
 બંધાયું છે?

આ રીતે બૌદ્ધના મધ્યમવાદની અસરથી જેમ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ધનાદિ સંસર્ગની પ્રવૃત્તિ જૈન સાધુઓમાં પેસી ગઈ તેજ રીતે ચૈત્યવાદનો વિકાર પણ પાસેના વાતાવરણને લઈને જૈન ધર્મમાં પેસીને વધતો ગયો હોય તેમ જણાય છે.

તે ચૈત્યવાદ વિદ્યુત યતાં યતાં જૈન ધર્મમાં ચૈધિદ્ય પોપાયું, અને તે અધઃપતન હોંકાયાહ સુધીનાં કાળમાં તો કેટલું આગળ વધ્યું તે પૂર્વ ઇતિહાસથી જોઈએ અને હજી પણ જોઈશું. તે પહેલાં બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદની સમાલોચના કરી લેવાથી સત્ય ચોધન કરવું ઠીક થઈ પડશે.

બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદ

બૌદ્ધધર્મમાં પણ પ્રથમ મૂર્તિવાદ હતો જ નહિ તે નીચેના ઐતિહાસિક ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે.

“મૂર્તિરૂપા કી રાપતિ યા તો વહી કી વસી દુર જંગલી જાતિયો કી નકલ કરકે દુર હોગી યા ઉસ ઇમય કી બાહરસે યાબા કરનેવાલી જાતિયો કી દેસાદેસી હીચી ગદ્ હોગી । XXX

બુદ્ધકે જીવનમેં સામય અનેક સ્ત્રિયે કોઈ મંદિર નહીં ધના યા । પરંતુ અનેકી મૃત્યુકે ઉપરાંત યહુતસે મંદિર બને ગયે । જિનમેં અનેકી મૂર્તિયો રક્ષી ગઈ ।

જબ ઇન્દ્રિયક બૌદ્ધમત્તમ પ્રચાર થતા તબ યહુતસે મંદિર બનાવે જાને છો । ઇન્દ્રિયક મત્તકે અનુભવ બૌદ્ધ, વૈજ્ઞાનિક ઓર દૈવ મતો કા મેલ હોકર એમા ધર્મ નિકળા ત્રિસમેં દેવતા ઓર દેવીકી પૂજા સાથ સાથ હોને લગી । શક્તિ યા પ્રકૃતિ કી પૂજા પાંચવી યા છઠી શતાબ્દીમે છુર થુર । ઇન્દ્રિયક મત હી કે વાદસે મૂર્તિપૂજનને જોર પકડા ।

[ઇસ્લામી—૧૯૧૯ જુલાઈ, દિવોસર કા દિતિહાસ પૃષ્ઠ ૭-૨૦]

એટલે કે ભગવાન મહાવીર અને ભગવાન બુદ્ધના

વાનો પ્રારંભ હાંથી કેની રીતે અને કેટલો થયો હતો, તે નાણું મુદત થયે તેમ મારી નીચે બેઠેલે આપ્યા છે. એકલા શિદ્ધચેતસૂરિ જેવા મુનિરાજને વિક્રમાદિત્યે એક કરોડ રૂપિયાની રકમ આપવા માંડી હતી અને તે રૂપિયા નિકમના મોપડામાં પણ લખાઈ ચૂક્યા હતા.

વળી લલ નામના એક જૈન શ્રાવકે હવસૂરિ નામના આચાર્યને રૂપિયા ૫૦ હસ્તર અર્પણ કરવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી. આવા બે કાષ્ટ હોયેગો છે. ”

[જૂઓ-પ્રસાવકચરિત્ર પૃ. ૮૫-૮૫]

જે કે આ આચાર્યોએ પોતાનો સાધુધર્મ જાળવવા અને પોતાનું અક્રિયનત્વ ખતાવવા માટે તે પ્રલોભનનો અરવીકાર કર્યો હતો. પરંતુ એક જૈન શ્રાવક જૈનાચાર્ય સાધુને કંચનનું આવું ખુદ્દું આમંત્રણ કરે એ વસ્તુ આજે પણ દેટલી બેટ્ટી લાગે છે? એક સામાન્ય માણસ પણ આ પરથી સ્પષ્ટ સમજી શકશે કે તે વખતના કોઈ કોઈ સાધુઓમાં ધનાદિ રાખવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોવી જોઈએ.

જે કે આ ધનાદિ ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ લોકકલ્યાણના હેતુપૂર્વક થયો હશે અને શરૂઆતમાં નિસ્પૃહ વૃત્તિથી તેનો સદુપયોગ પણ થતો હશે. પરંતુ કંચન એ એક એવી વસ્તુ છે કે તેના સંસર્ગથી ખીજ દોષોની પરંપરા જાગે. આથીજ વીતરાગના સાધુઓ માટે શાસ્ત્રમાં ધનનો સંસર્ગ સર્વથા વર્જ્ય કરવાનું લારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું છે. કિંતુ શિથિલ માનસ કદી નિયમની શૃંખલાથી

‘આ રીતે બૌદ્ધના મધ્યમવાદની અસરથી જેમ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ધનાદિ સંસર્ગની પ્રવૃત્તિ જૈન-સાધુઓમાં પેસી ગઇ તેજ રીતે ચૈત્યવાદનો વિકાર પણ થયેના વાતાવરણને લઈને જૈન ધર્મમાં પેસીને વધતો ગયો હોય તેમ જણાય છે.

તે ચૈત્યવાદ વિકૃત થતાં થતાં જૈન ધર્મમાં રીધિદ્ય પોષાયું, અને તે અધઃપતન લોંઘાચાક સુખીનાં કાળમાં તો ફેટલું આગળ વધ્યું તે પૂર્વ ઇતિહાસથી જોયું અને હજી પણ જોઈશું. તે પહેલાં બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદની સમાલોચના કરી લેવાથી સત્ય ચોધન કરવું ઠીક થઈ પડશે. બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદ

બૌદ્ધધર્મમાં પણ પ્રથમ મૂર્તિવાદ હતો જ નહિ તે નીચેના ઐતિહાસિક ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે.

“મૂર્તિપૂજા કી उत्पत्ति या तो यही कही बसी हुए जंगली जातियों की नकल करके हुई होगी या उस समय की बाहरसे आया करनेवाली जातियों की देखादेखी सीखी गई होगी। x x x

બુદ્ધકે જીવનમેં સાગર उनके लिये कोई मंदिर नहीं बना था। परंतु उनकी मृत्युके उपरांत बहुतसे मंदिर बने गये। जिनमें उनकी मूर्तियां रखी गईं।

જય તાન્ત્રિક બૌદ્ધમતના પ્રચાર થતાં તથા વધુતરે મંદિર બનાવે જાને શ્લો. તાન્ત્રિક મતને જનુસાર બૌદ્ધ, વૈષ્ણવ જૈન શૈવ મતો કા મેઠ હોકર એસા ધર્મ નિકળા જિસમેં દેવતા જૈર દેવીકી પૂજા સાથ સાથ હોને લાગી. જાલિ કા પ્રકૃતિ કી પૂજા પાંચવી યા છઠી શતાબ્દીસે શુરુ હુઈ. તાન્ત્રિક મત કી કે વાદસે મૂર્તિપૂજનને જોર પકડા.

[સરસ્વતી—૧૯૧૯ જુલૈ, દેવોત્તર કા ઇતિહાસ પૃષ્ઠ ૭-૨૦]

એટલે કે ભગવાન મહાવીર અને ભગવાન બુદ્ધના

નિર્વાણ પછી જોદમર્મમાં પ્રથમ જ મૂર્તિનો પ્રવેશ કર્યો અને
આ રીતે ક્રમપૂર્વક મૂર્તિવાદ કુટ્ટો કાઢ્યો અને વિકૃત થયે
તે વિકારની અગર જોન મર્મના અનુયાયીઓને મર્મ જે
તેમાં જરાયે અસ્વાભાવિક નથી લાગતું.

પાંડિત બેચરદાસજીએ સ્થિરચિત્તે ચૈત્યવાદનું અન્વેષણ
કરીને એ સ્પષ્ટ ઉગાર્યું છે કે, “હું ચિન્મતપૂર્વક કહી શકું
છું કે, મેં સાધુઓ તેમજ શ્રાવકો માટે દેવદર્શન કે દેવપૂજન
નનું વિધાન કોઈ અંગરૂઢોમાં જોયું નથી—વાંચ્યું નથી, એટલું
જ નહિ પણ ભગવતી વગેરે સૂત્રોમાં કેટલાક શ્રાવકોનાં
કથાઓ આવે છે તેમાં તેઓની ચર્ચાની નોંધ આવે છે
પરંતુ તેમાં એક પણ શબ્દ એવો જણાતો નથી કે જે
ઉપરથી આપણે આપણી ઉમી દેરીથી દેવપૂજનની અને તદા
શ્રિત દેવદ્રવ્યની માન્યતાને ટકાવી શકીએ.”

[જૂઓ—જોન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ]

હવે ચૈત્યવાદ કેમ કેમ વધ્યો અને કેવી રીતે વિકૃત
થતો ગયો તેની સમયસમીક્ષા કરી લઈએ.

ચૈત્યવાદનો સમય

પં. બેચરદાસજી લખે છે કે ચૈત્યવાદનો વિકાસ જંબુ-
સ્વામીના નિર્વાણ પછી ઘણા સમયે વીર સંવત ૪૧૨ થી
ધીમે ધીમે પ્રચાર પામતો જાય છે, અને તે વધતાં વધતાં
વીર સંવત ૮૮૨ માં મૂર્તિપૂજના સ્વરૂપમાં પરિણમે છે.
જેમ જેમ તે વિકસતો આવે છે તેમ તેમ ચૈત્યશબ્દ પણ
અર્થ વિકાર પામતો આવે છે. તે નીચેના ટિપ્પણથી સમજશે.

[૧] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું સ્મારક ચિન્હ; ચિતાની રાખ.

- [૨] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનો પાપાણનું; ઢેકુ કે શિલાલેખ.
- [૩] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું પીપળાનું કે તુલસી વગેરેનું પવિત્ર વૃક્ષ. [ન્યૂઓ-મેઘદૂત, પૂર્વમેઘ, શ્લોક-૨૩]
- [૪] ચૈત્ય—ચિતા ઉપર ચણેલા સ્મારકની પાસેનું યજ્ઞ-સ્થાન વા હોમકુંડ.
- [૫] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું દેરીના ઘાટનું ચણતર—સામાન્ય દેરી.
- [૬] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરની પગલાંવાળી દેરી કે ચરણપાદુકા.
- [૭] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું દેવગ કે વિશાળ કાયમૂર્તિ.
[જૈન સાહિત્યમાં વિકાર યવાથી થયેલી હાનિમાંથી]
આ ચૈત્યવાદનો વિકાર એટલો બધો વધી ગયો હતો કે ચૈત્યવાસી ઝુનિઓએ પણ તેની ઝાટકણી કાઢવામાં બાકી રાખી નથી.

ચૈત્યવાદના વિકારની ઝાટકણી

ચૈત્યવાદના વિકારની બહાર રીતે પડેલી ઝાટકણી કાઢનાર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી થયા. (જેમના વચનો પાછળ ટાંક્યા છે) ચૈત્યવાદના વિકારની ઝાટકણી કાઢનારાઓમાં બીજા નામ જગતચંદ્રસૂરિનું આવે છે. ત્રીજું સ્થાન સંઘપટ્ટકના કર્તા ખરતરગચ્છના આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિનું છે. ઉપર વર્ણવેલા આ બધા સ્વેતાંબર સમાજના પ્રતિષ્ઠાપાત્ર જૈનાચાર્યોજ છે.

દિગંબર સંપ્રદાયમાં સ્વેતાંબર જેવું મૂર્તિપૂજાએ વિકૃત સ્વરૂપ લીધું ન હતું. છતાંયે તેરમા સંક્રાન્ત એક સમર્થ દિગંબર પંડિત શ્રી આચાર્યજી પોતાના મુખથીજ ઉચ્ચારે છે કે,

પરમાત્માના પાદો પાવન કરે. પરમાત્મા આ કામમાં
 કામચલાઉની રીતે પાવન કરે છે મૂર્તિને જિવાનનારૂં નથી.”
 [મહાભારત અર્જુન પર્વ]

આ પરથી મૂર્તિપૂજની વિશેષનાં આદેશનો તો શ્રીમાન
 લોકાશાહ પહેલાં જૈન ધર્મમાં ક્યારનાં બાપક કરતાં એ
 કાળે મર્મ જાન છે એટલેજ ફેર કે શ્રીમાન લોકાશાહ
 કોઈપણ પ્રકારનો બાપ શાખ્યા વિના બગાડ મહાવીરના જ
 સૂત્રોથી ને નિકારને મૂળથીજ નાબુદ કરવાનું કાન્તિનું મોલું
 જગતને ચરતું મર્યું. અને બારનાર્ધમાં આવનવું જોમ પ્રકટાયું.
 હવે આ ધર્મકાન્તિમાં આપણે લોકાશાહના ક્યા ક્યા
 સાથીઓ થયા છે તે તપાસીએ.

લોકાશાહના સાથીઓ

ગુજરાતના મહાકવિ શ્રી નાનાલાલે શ્વે. સ્થા. જૈન
 કો. ના સમમ અધિવેશનમાં ગર્જના કરતાં કરતાં જે સાક્ષીઓ
 ગણાવ્યા હતા તે આપણે તેમનાજ શબ્દોમાં અહીં બતાવીશું.

“લોકાશાહના પહેલા સાક્ષી મહાત્મા દ્યુયર; લોકાશાહ-
 ની પછી થોડેક વર્ષેજ થયા; ખ્રિસ્તી પ્રોટેસ્ટન્ટ સંપ્રદાયના
 સંસ્થાપક. એમણે ઉચ્ચાર્યું કે રોમન કેથોલિક સંપ્રદાયમાં
 મૂર્તિપૂજ છે તે ખ્રિસ્તીશાસ્ત્રને સંમત નથી.

લોકાશાહના બીજા સાક્ષી શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી;
 લોકાશાહ પછી થોડેક વર્ષેજ થયા; પૂષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ
 સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. એમણે મૂર્તિપૂજ તાલવી નથી પણ
 તા પોડશાસ્ત્રોમાં શ્રીમુખે લખ્યું છે કે મૂર્તિપૂજ
 સિક પૂજ ઉત્તમ છે.

લોંકાશાહના ત્રીજા સાક્ષી શ્રી સ્વામીનારાયણ, ૧૮મા સૈકાની આખરે ને ૧૬મા સૈકાની આદિમાં થયા. શ્રી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની પેઠે એમણે પણ મૂર્તિપૂજા તત્ત્વની નથી. પણ સંપ્રદાયમાં હઠતાથી પ્રવર્તાવ્યું છે કે મૂર્તિપૂજાથી માનસિક પૂજા શ્રેષ્ઠ છે.

લોંકાશાહના ચોથા સાક્ષી રાજા રામમોહનરાય, ૧૮મા સૈકાની આદિમાં થયા. શ્રી બ્રહ્મસમાજ ને પ્રાર્થનાસમાજ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. એમણે ઉચ્ચાર્યું કે મૂર્તિપૂજા એ સાચું પૂજનવિધાન નથી.

લોંકાશાહના પાંચમા સાક્ષી મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી; ૧૯મા સૈકાના ઉત્તર ભાગમાં થયા. શ્રી આર્યસમાજ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. એમણે ઉચ્ચાર્યું કે હિન્દુધર્મમાંની મૂર્તિપૂજા વેદસંમત નથી.

સત્ત્વનો! લોંકાશાહના એ સાક્ષીઓ જેવા તેવા છે ?

અને એ સહુમાં ઉમેરો હસ્તામના સંસ્થાપક પદ્મગંજર મહાશય સાહેબ. એટલે આપની કદ્દમનામાં પૂરું ઉતરશે કે મૂર્તિપૂજા વિરૂદ્ધનાં મહાબળ જગતમાં કયા કયા ઘર્ષ ગયાં. ”

કવીશ્વરની આ નામાવલિમાં હજી ઉમેરો કરવો હોય તો હરી શકાય તેમ છે. સોળમા અને સત્તરમા સૈકાની આસપાસ થયેલા અનુક્રમે કળીર, નાનક અને દાદુનાં નામોથી પણ બારતવાસી બાગ્યેજ અજાણ્યો હશે.

જૈનધર્મના સાક્ષીઓ જોતાં હોય તોપણ આ રહ્યા-

દિગંજર સમાજમાં ૧૭મા સૈકાની આખરે પંડિત બનારસીદાસજી થયા. આમાં દિગંજરસમાજનો ક્રિયોદ્ધાર

કરનાર તે પણ પાપ સુમારે હતા. વિગતો નેશ (નિમિત્ત) થયેનો સંપ્રદાય તેનો અનુયાયી કહેવાય છે. *

આટલું નોંધ પડી ટોંકયાહતી કનિઃ જેની પ્રેરક અને ગત્ય રત્ની તે ગુરુ કાપ કરવાની રૂએ જરૂર રહેતી નથી.

આ રંગે મૂર્તિપૂજની ચોખ્ખાચોખ્ખા પણ વિચારનો આવશ્યક ભાગે છે. તેની અધિકારગ્રાહી ગૂંચાણના ત્રીજે મુદ્દો ચોડીનાર સ્થગિત કરીને પણ પ્રત્યુત્તર અર્થ દાખવતી ન્યાયસંગત થઈ પડશે.

મૂર્તિપૂજની ગર્ભા

મૂર્તિપૂજની ગર્ભામાં વિત્તવિત્ત દ્વિગિન્દુઓ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી આપણે તેને ચાર મુદ્દાઓમાં ગર્ભીયું તો તેનો ન્યાય-સંગત તોડ આવી રહેશે.

(૧) ભગવાન મહાવીર અને મૂર્તિપૂજ, (૨) ટોંકાશાક અને મૂર્તિપૂજ, (૩) મૂર્તિપૂજનો ધૃતિદાસ અને વિકાર, (૪) નિષ્કર્ષ.

ભગવાન મહાવીર અને મૂર્તિપૂજ

ભગવાન મહાવીર અને જૈનશાસ્ત્રને મૂર્તિપૂજની વિધેયતા લેશમાત્ર સ્વીકાર્ય નથી એ આપણે આગળ તપાસી ગયા એટલે એ સંબંધમાં કશું સંદિગ્ધ છે જ નહિ. તેના સમકાલીન પુદ્ગલા મૂળસૂત્રોમાં પણ ક્યાંય મૂર્તિપૂજની ધર્મના અંગ તરીકે વિધેયતા સ્વીકારાર્થ નથી.

---

* આ સંપ્રદાય અમૂર્તિપૂજક તરીકે કહેવાય છે. તેની એક કોન્ફ્રેન્સ થોડાંજ વર્ષો પહેલાં ભરાઈ હતી. અને તેના પ્રમુખસ્થાને જૈન સમાજના મુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞ શ્રી વાડીલાલ મોતીલાલ શાહને આમંત્રવામાં આવ્યા હતા.

લોંકાશાહ અને મૂર્તિપૂજા

લૈન ધર્મમાં ત્યારથી ધર્મના અંગ તરીકે મૂર્તિપૂજનો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી તેની સાથે ને સાથે ધીમે ધીમે સડાનો પ્રવેશ થતો ગયો છે. માનવી પોતાની પ્રકૃતિ અને સ્વભાવાનુસાર તેને તેવા આકારમાં પડતો ગયો છે, અને આખરે વૈરાગ્યવૃત્તિ પ્રેરે તેવી તેનાપરથી ભાવના રાખતો હોવા છતાં પોતાના નેત્રોને ગમે અને વૃત્તિને ઉકેલે તેવું વાતાવરણ મૂર્તિ પાસે ખડું કરતો રહ્યો છે. દેવોને પૂજાને અને મૂર્તિવાદને ઝોઠે સમાજનો એક આગેવાન વર્ગ પોતાનો સ્વાર્થ સાધતો રહ્યો છે.

આથી લોંકાશાહના વખતમાં એ મૂર્તિપૂજનો વિકાર અક્ષમ્ય હોવાથી ફરી વાર ભગવાન મહાવીરકથિત માનસી-પૂજની અભિમુખ સમાજનો પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ તુરંતજ થાય છે આ મધ્યમ યુગ પછીનો ઇતિહાસ મૂર્તિપૂજના વિકારનો ઇતિહાસ છે.

અંતિદુષ્ટિક દષ્ટિએ લાભાહાન

પ્રાચીન વેદમાં મૂર્તિપૂજને સ્થાન નથી. પણ વેદધર્મમાં પુરાણકાળ પછી મૂર્તિપૂજના સંસ્કારોનો પ્રવેશ થયો લાગે છે. પરંતુ હિન્દુધર્મમાં પણ જ્ઞાતિવાદ એટલે કે હાથપગવાળી મૂર્તિનો પ્રવેશ તો મધ્યયુગમાંજ થવા પામ્યો છે. (એમ વેદ ધર્મના તટસ્થ વિચારકોએ દબુલ કર્યું છે) તે ગમે તે હો; પરંતુ વેદધર્મ, બૌદ્ધધર્મ કે લૈનધર્મ ત્યાં ત્યાં ધાર્મિક અંગ તરીકે મૂર્તિપૂજનો પ્રવેશ થયો છે ત્યાં કયાંય એ મૂર્તિપૂજા વિકારમાં પરિણમ્યા સિવાય રહી નથી. અને ને આચાર્યોએ

વિકાસના લાભ ખાતર તેનો સ્વીકાર છે પ્રચાર કર્યો છે, તેઓની પાછળ તેમના શિષ્યોને તે વિકાર અટકાવવા માટે નિષેધ કરવો પડ્યો છે, તે ઉપરનો મધ્યમયુગનો ઇતિહાસ કહે છે.

અર્વાચીન કાળમાં લોંકાશાહ પછી મૂર્તિપૂજના વિરોધનું એક પ્રણાળ મોબ્સું ઘસી આવે છે. હિન્દુધર્મમાં પણ તે આંદોલનો પહોંચી વળે છે. હવે આપણે વર્તમાન કાળના વાતાવરણ પર આવીએ.

ગુજરાતના વિક્રાનોમાં ઉચ્ચસ્થાન ધરાવતા શ્રી. કાકા સાહેબે કહ્યું છે કે* ‘મનુષ્ય જ્યાં સુધી સામેની ઘડાયેલી મૂર્તિ એ મૂર્તિજ છે પણ ઈશ્વર પ્રત્યેની આપણી લક્ષિત વ્યક્ત કરવા માટે આપણે એમાં ઐશ્વર્યનું આરોપણ કરીએ છીએ એમ સમજવા માટેની યોગ્યતા ન ધરાવે ત્યાં સુધી તેને માટે મૂર્તિપૂજ કશી લાભદાયક થતી નથી. સામાન્ય લોકો એમ કહે છે કે:—“મૂર્તિપૂજ તો જોઈએ, તે અવલંબન છે.’ આ દલીલ મારે ગળે ઉતરી નથી, હું તો ઉલટો એમ માનું છું કે, ગમે તે માણસ મૂર્તિપૂજ ન કરી શકે. ધાર્મિક વિચારો અમુક ઉચ્ચતા સુધી પહોંચ્યા હોય તોજ મૂર્તિપૂજ સદે છે. નહિ તો અજ્ઞાન, વહેમ અને અનાચારની જનની બને છે આથીજ ધાર્મિક ક્રાન્તિકાર ગુરુઓને એનો સખ્ત વિરોધ કરવો પડે છે. અરબસ્તાન, સિરિયા ખાદિડયા, મિસર વગેરે દેશમાં અનધિકારી લોકોમાં મૂર્તિપૂજાએ કાળો કેર

---

*એક મંદિરના ઉદ્ઘાટન કરતી વખતે તેમણે મૂર્તિ સામે જનતાને સંબોધીને જે ભાષણ આપેલું તેના આ શબ્દો છે.

વર્તાવ્યો. તેથી અકજાઈને અપદ્વામ, મુસા, મહમ્મદ વગેરે ખુદાપરસ્ત પયગમ્બરોને તેનો સખત વિરોધ કરવો પડ્યો છે.

મૂર્તિપૂજાથી જ્ઞાતજ્ઞાતની પાર્થિવ પૂજાનું બીક કે લાલચથી ધ્યાન ધરીને મનુષ્યો બીકણ કે લોભીજ થવાના, દાસવૃત્તિ દેગવી ગુલામજ થવાના. આના પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણો આજની પ્રત્યક્ષ પરિસ્થિતિ છે. મારી આ દૃષ્ટિ બૂલ ભરેલી, ન હોય તો અગ્રેસર કેમો ભલે મૂર્તિપૂજા કરે, વેદાંતશાસ્ત્ર જાણનાર પંડિત પયસ ભલે નવડાવે-અવડાવે; પરંતુ પછાત કેમોને એ દેદમાં તો નજ નાખવી જોઈએ. (આ પ્રમાણે વિચારક અને તત્ત્વજ્ઞ વિક્ષાન ઠાકરાણેએ કહ્યું છે)

શ્વેતાંબર જૈન પંડિત બેચરદામણ પણ “જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલો હાનિ”માં લખે છે, “જે મૂર્તિઓ શ્વેતાંબર જૈનોને તાબે છે તેઓનું સૌંદર્ય અને શિષ્ટ તેઓએ ટીલાં, ચગદાં અને બનાવટી આંખો ચોરીને તથા એ પ્રકારનાં બીજાં શિષ્ટાડસંગત અને અશાસ્ત્રીય આચરણો આચરીને અને દેટલીક કૃત્રિમતાઓ કરીને નષ્ટબષ્ટ કરી નાખ્યું છે, છતાં તેઓ મૂર્તિપૂજકતાનો દાવો કરે છે એને હું ધર્મદંભ કે ઢોંગ સિવાય બીજું માની શકતો નથી. પૂજ્યની મૂર્તિને પુતળીની પેઠે મનગમતી રીતે નથાવતાં પણ તેની પૂજકતાનું લોભાચ્ચ આ સમાજે જ માત્ર કર્યું છે. આ સ્થિતિથી નો એક મૂર્તિપૂજક તરીકે અને પણ દુઃખ ધાય છે.”

નિષ્કર્ષ

આ રીતે પૂર્વજ્ઞાન અને પશ્ચાત્તાજ્ઞ એમ ઇતિહાસની

જાનને જાણુ નખાયો લીધા પગે કોઈપણ જોય તરફ
 અને તત્તાન્વેષી મનુષ્ય માટે એ નિષ્કર્ષ નીકળી આવે છે કે
 મૂર્તિપૂજનો વિકાર એ સર્વથા હાનિકારક હોવાથી અસ્વીકાર્ય
 છે. અને એ મૂર્તિપૂજ જાજ સુધી જેમ જેમ વિવિધ રૂપે
 કુલતી ગઈ છે તેમ તેમ આશ્ચર્યના વિકારને વચાગે ગઈ છે
 અને તેથીજ જેન ધર્મની આ શિગિહના દર કરવા માટે
 મૂર્તિપૂજ સામે શ્રીમાન લોકાચાર્યને કાન્તિ કરવી પડી છે.

લોકાચાર્યનો પ્રસ્તુત પ્રસંગ આ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરે છે
 એ પૂરતું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિગિન્દુઓ આલેખન છે. તેમજ
 લોકાચાર્યના સમયની ઐત્યવાદના વિકારની આ પરિસ્થિતિ
 જતાવવાની કપરી ફરજ જન્મવવામાં સત્યનું સ્પષ્ટ નિદર્શન
 કરવા જતા કોઈ ભાઈનું હિત હુભાય તો હું નમ્ર ભાવે
 ક્ષમા યાચું છું.

મન્તવ્ય

વર્તમાન સમય માટે મારું સ્વતંત્ર મન્તવ્ય તો એ છે
 કે જેઓને મૂર્તિપૂજમાં શ્રેય લાગતું હોય તો તેનો વિરોધ
 કરવો ઇષ્ટ નથી પણ તેઓ જે મૂર્તિમાં વોતરાગ અને યોગી
 ભાવ કદ્યે છે તે પર યોગીને છાજે તેવુંજ સંયમી અને
 સાદું વાતાવરણ હોવું જોઈએ. તેવી સીધી અને સત્ય વસ્તુ
 ભૂલી જઈ વિકૃતિ વર્ધનો કરે તેમજ જેમને તેવું બાહ્ય
 પૂજન ઉપયોગી ન લાગતું હોય તો તેને ફરજ પાડવી તે
 ઇષ્ટ નથી. હું તો જૈન દર્શનને વિશ્વદર્શન તરીકે માનું છું
 અને જે વિશ્વદર્શન હોય તેમાં બધાંય દૃષ્ટિગિન્દુઓનો
 સમાવેશ હોવોજ જોઈએ. તેથી મૂર્તિ માનનારા કે ન માનનારા

બન્નેને એક વસ્તુ ખાસ વિચારવા લાયક છે અને તે એ છે કે શાસ્ત્રને કે આમર્શને આગળ ધરી દોષ પણ સિદ્ધાંતનો દેહાચકૂર્વક પ્રચાર નજર કરે.

હવે આપણે કાન્તિનાં બાધક કારણભૂત ત્રીજા મુદ્દા પર આવોએ.

અધિકારવાદની શું ખલા

લોકાશાહની કાન્તિનું ત્રીજું કારણ અથવા બીજી રીતે લોકાણ્યથી જોતાં મુખ્ય કારણ (બધા વિકારનું મૂળ આ વૃત્તિમાંથીજ ઉત્પન્ન થયું છે) અધિકારવાદની શું ખલા છે.

બ્રાહ્મણ ધર્મની અસર

બ્રાહ્મણોએ તે વખતે આ કપોલકલ્પિત સૂત્રોનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો હતો કે જોઈશ્રી નારાયણના આસ બાણવાનો શૂદ્ર કે ત્રીઓને અધિકારજ નથી. (હિન્દુ ધર્મનો મુખ્ય આધાર બ્રાહ્મણ વર્ગ પર હતો. પ્રાચીનકાળમાં તેઓ ચારિત્ર્યશીલ, સંયમી અને તપસ્વીઓ હતા. અને તેથી મન્ત્ર વર્ગની સંસ્કૃતિનું જોખમી સુદાન તેમનાજ હાથમાં સોંપવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ પાછળથી તેઓ જેમ જેમ પોતાના ધર્મથી પતિત થતા ગયા તેમ તેમ પોતાના અધિકાર કાયમ દેશવવા માટે પોતાના સંસ્કૃતિસુધારને બદલે પ્રજાવર્ગની આંખે આવી રીતે પાટા બાંધવા લાગ્યા.

* આ કાળમાં બ્રાહ્મણોની યી પતન દયા હતી અને તેઓનું કેમ પતન થયું ? તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ અને વિનાર જોડના 'બ્રાહ્મણ ધર્મો' નામના ઐતરણીયમાં સૂત્રમાં આવેલો છે.

જુઓ-સુતનિપાત સ, ૧૯

આ રીતે જોન પર્મની ધમણ અને સાચા સંસ્કૃતિમાં
પણ જેમ જેમ શિથિલતા આવવા લાગી તેમ તેમ જોન
ધર્મમાં પણ અધિકારવાદની અસર થવા લાગી અને તે
એટલી દૃઢ સુધી કે ગ્રાહ્યોએ તો માત્ર સ્ત્રી અને શરતે
માટે અધ્યયન વર્ત્ય કર્યું હતું. પરંતુ આ શિથિલ સાધુઓએ
તો પોતાના શિવાય બીજા કોઈ વાંચી શકે જ નહિ તેવી
ભાવનાનો પ્રચાર કર્યો.

અધિકારવાદનો વિકાર

અધિકારવાદની શૃંગલા માત્ર આટલેથી જ એટલી નહિ.
તેણે માંહેમાંહે પણ પોતાના લક્ષ્તોનાં ટોળાં જમાવવાનો
હુદ્ પ્રયાસ શરૂ કરી દીધો. પોતાના શૈથિલ્યને સુધાર-
વાને બદલે તેને છાંદવાનો પ્રયાસ કરનારને એટલી અધોગતિ
તરફ વળવું પડે છે તેનો આ એક માત્ર નમુનો છે. આ
અધિકારવાદની શૃંગલા માત્ર લોંઠાચાહુના જ સમયમાં નહિ
બઢકે તેથી પણ આગળથી ઉતરી આવી છે. તેનું પ્રમાણ
શ્રી હરિભદ્રસૂરિના વચનોથી આ રીતે સિદ્ધ થાય છે. સંબોધ
પ્રકરણમાં લખ્યું છે કે “એ શિથિલ સાધુઓ પોતાના શ્રાવ-
કને સુવિહિત સાધુઓ પાસે ઉપદેશ સાંભળવાની તો શું
પરંતુ તેની પાસે જવાની સુદ્ધાં મનાઈ કરે છે. તેના કથ-
નથી વિરુદ્ધ વર્તે તો તેને સર્પ વગેરે દેખાવનો ભય દેખાડે
છે. પોતપોતાની બઝાઈ ગાય છે. ગૃહસ્થોને રાજી રાખવા
ઘેર ઘેર જઈને ધર્મ કથાઓ કહેતા કહેતા ભસે છે. ગૃહ-
સ્થોનું બહુમાન કરે છે.”

સંઘની છિન્ન સિન્નતા કરવા અને શાસ્ત્રોનો વિદ્રોહ

કરવા સિવાય આમાં બીજી શો હેતુ હશે? તે પાક સ્વયં સમજી શકે છે.

આ રીતે ઉપરના જૈન શાસનના વિરોધક ત્રણ કારણોએ જ લોંકાશાહને જન્માવ્યો છે. એ ત્રણે કારણો કેળીતી રીતે સિન્ન સિન્ન હોવા છતાં તેનું મૂળ એકમાં જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. મૂળ ઉખડી ગયા પછી વૃક્ષ ઉખેડવાને માટે બીજો પ્રયાસ કરવાની જરૂર નહિ પડે. એ લોંકાશાહના માનસમંધને ધીમે ધીમે સિદ્ધ કર્યું અને ત્યાર પછી એણે અધિકારવાદની શૃંખલા ઉખેડવાનો પ્રયાસ આદરી દીધો. એ અધિકારવાદની જડ ફેટલી જુની હતી તે આપણે પાછળ જોઈ ગયા છીએ. હજારો વર્ષોની તેવી ઊંડી જડ ઉખેડવા માટે લોંકાશાહ કેવો મુંઝર અને સરળ માર્ગ અપભ્રાર કર્યો તે આપણે લલિયા અને સત્યગ્રાધક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા લોંકાશાહના જીવનપૃષ્ઠ પરથી વાંચી શકીશું.

એક ઉત્તમ રાજકર્મચારી, શેઠ અને હજારોનું અધ્યેય-પાત્ર લલિયાનો ધર્મી સ્વીકારે તેમાં ફેટલું ગંભીર સહન્ય છે તે સ્પષ્ટ સમજાયે. સત્ય ખાતર અપાતાં ભવિદાન કંઈ જેવાં તેવાં હોતાં નથી. સત્યના સાધન ખાતર તો લોંકાશાહ જીવન સમર્પી દીધું અને ત્યારે તો આપણે એ ક્રાન્તિકારના જીવન સદનમાં ટોક્કિયું કરી ગોરવ લઈ શકીએ છીએ કે લોંકાશાહ ખરેખર એક પ્રબળ ક્રાન્તિકારી હતા. અદિતીય હતા, અપ્રતિમ હતા.

અધિકારવાદની શૃંખલાએ શું કર્યું!

સાધુઓનું શૈથિલ્ય ચૈત્યવાદના વિકારનું જનક હતું તે

આપણે તપાસી ગયા. અધિકારવાદની શૂંઘલા ઉપરના બન્ને વિકારોને જાળવી રાખવાના એક મદ થયો. સાધુઓનું જેમ જેમ શેષિત્વ વધતું ગયું તેમ તેમ તેઓએ પોતાના સંધુ ધર્મ તરફ જોરદાર બની લોકાનુકૂળ પ્રવૃત્તિઓ રાખી બચા માંડી. બીજી તરફ પોતાના મનની નિર્ગળતાઓ શ્રાવક સંઘ ન બાળી જાય તે માટે અધિકારની જેડી લોકો પર લાદવાનું શરૂ કર્યું. ધર્મશાસ્ત્રો વાંચવાનો અદસ્થને અધિકાર નથી. તે તો માત્ર સાંભળીને શકે. ગૃહસ્થોએ અમારા શાબ્દોને અદ્વરશ : માન્ય કરવા જોઈએ. તેમાં થંકા કરે તે મિથ્યાત્વો ગણાય. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખે તે સમક્ષિતી કહેવાય. ગુરૂ એટલે અમે અને ધર્મ એટલે અમે બતાવીએ તે માર્ગ. ઈત્યાદિ.

અધિકારવાદની આ જેડીથી સમાજ અનુઅંધ બન્યો. સત્યાસત્ય વિચારવાની વિવેકબુદ્ધિ નષ્ટ પામતી. ગર્ભ અને આ રીતે ‘જેનો વડીલ આંધળો તેનું કટક કૂવામાં’ એ કહેવત અનુસાર સંઘની નાવના સુકાનીઓ પોતે હુબતા ગયા અને સંઘને હુબાડતા ગયા.

સત્ય શોધન.

આપણે ગત પ્રકરણમાં એ જોઈ ગયા છીએ કે લોકા-શાહ નિવૃત્ત થઈને હવે સમાજના કાર્યમાં જોડાયા હતા. જેમ જેમ લોકાશાહ ધર્મ કારણમાં અને સંઘ સ્થિતિમાં ઊંડા ઊંડા ઉતરતા ગયા તેમ તેમ તેને બહારથી સંઘ જેટલો સુંદર દેખાતો હતો તેટલોજ અંદરથી (આગળ કહેવાઈ ગયેલો) સહેલો વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ દેખાવા માંડ્યો.

શાસન પ્રભાવનાને નામે જનતામાં બધામાં કુંદનાર સાધુ વર્ગનું જ અંદર પોકળાં જોઈ તેનું અંતર ઠકગી ઉડ્યું. આ બધા 'ઉપરનો વાણી વિલાસ છે એવું જ્યારે તેને સ્પષ્ટ જણાયું ત્યારે તેની વિવેક બુદ્ધિ સત્ય તરફ વધુને વધુ આકાંક્ષિત બનતી ગઈ. આજ મુખી રૂઢિથી 'તહત્ત તહત્ત' ક્યે જતા હતા તેમાં, શા માટે? આમ કેમ? એવા એવા વિચારો અને પ્રશ્નો થવા લાગ્યા.

તેને એમ થયું કે ભગવાન મહાવીરનો શું આં મમલુ-સંઘ? પાલખીઓમાં ફરવું, મોજો માણવી, 'ગમે તેવું ખાવું, ગમે ત્યાં જવું, અતિ મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરવાં, લોકોને બોલિ રૂપ ધવું, આ શું સાધુત્વ હશે! હમા, દયા અને ઉદારતાના સાગર સમા ભગવાન મહાવીરના સંઘમાં ધર્મને નામે આટલા સ્વચ્છ, પશુપશુના લેદો; આ બધું શું સ્વીકાર્ય હશે! વિવેક બુદ્ધિથી તો ખરેખર આ વાત ગળે ઉતરે તેમ નથી.

જો ભગવાન મહાવીર ખરેખર લોકકક્ષ્યાણ માટેનો માર્ગ બતાવી ગયા હોય, તેના શાસનમાં ખરેખર આખા વિશ્વના મનુષ્યનો સમાવેશ હોય તો તેનો સંઘ આવો કેમ હોઈ શકે! આને જૈન ધર્મ ત્રિવાયના બીજા જે મતો કે ધર્મો છે તેના જીવનમાં અને જૈન ધર્મના અનુયાયીઓના જીવનમાં તો ઠગ્યે અંતર દેખાતું નથી. જેવી રૂઢિયો, જેવા વહેમો અને જેવી અસાંતિ બીજે છે તેવીજ અહીં છે. છતાં અમારા જો ગુરુઓ તો એમ કહે છે કે 'અહીંજ માર્ગ છે, બીજે નથી. આ શું સાચું હશે?

લોકશાહને ભગવાન મહાવીર અને તેમના આ અનુ-

ચાથી વર્ગની દશા; એ બન્નેમાં નિરોધ બારાવા આવ્યે.
અને આંતે તેમને એમ પણ જણાઈ કે આજનો સંવ
ઉલ્ટો માર્ગ દોરાર્ધ રહ્યો છે. બગવાન મહાવીર, તેમના શાસ્ત્રો
અને ધર્મને નામે કેવળ પોતાનો યુદ્ધ સ્વાર્થજ ગણાર્ધ
રહ્યો છે. કેમપણુ શાસ્ત્ર સત્યથી વિરુદ્ધ હોઈજ ન શકે.
(સત્યથી વિહિત હોય તેજ શાસ્ત્ર કહેવાય) કેમપણુ ધર્મમાં
અધર્મના ચિન્હો શોધી શકે નહિ. માટે શાસ્ત્રોનું મૂળ
રહસ્ય તપાસી લેવું જોઈએ.

શાસ્ત્રો પર તો અધિકારવાદની શૃંગારા હતી. અથો
વાંચવા મળી શકે, પરંતુ તેમાં તો ટંકક કપોલકલ્પિત વાતો
હોવાથી લોકશાહની બુદ્ધિનું સમાધાન થાય તેમ ન હતું.
તેમને વારંવાર એમજ થયા કરતું અને તેમનું અંતઃકરણ
વારંવાર ઉચ્ચારતું કે, વીતરાગના શાસનમાં આમ ન હોય
સૂર્ય આગળ અધિકાર ન શોભે, માત્ર મૂળ શાસ્ત્રોનેજ જોવા

આ નિશ્ચય સ્તીધી રીતે પાર પડે તેમ હતુંજ નહિ.
કારણ કે બધાં શાસ્ત્રો સાધુજીઓનાજ અધિકાર નીચે રહેતાં.
તે વખતે આજના જેવો છાપ કામનો વિકાસ નહોતો. બધા
ઉપયોગી અથો હાથથીજ લખાતા. વીર લોકશાહને કાન્તિમાં
એજ વસ્તુ સહાયક થઈ પડી. વીર લોકશાહને આ ઉપાય
સૂઝી આવ્યો અને તેનું હૈયું હર્ષથી નાચી ઉઠ્યું.

એક મુનિનો મેળાપ

લોકશાહે નોકરી તો પહેલેથીજ છોડી દીધી હતી.
ને હવે તેઓ લેખનના કામમાંજ જોડાઈ ગયા હતા.

અક્ષર તો તેમના બાળપણથીજ મોલીના દાણા જેવા સુંદર અને મોહક હતા અને જેમ જેમ તેઓએ લખવાનો અવ્યાસ ચાલુ રાખ્યો તેમ તેમ તેમની તે કળામાં વધુ ને વધુ વિકાસ થતો ગયો.

એકદા જૈન સંઘમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા ધ્રાવકજી લોંકા-શાહને ઘેર બિશ્વાર્યે એક જ્ઞાનજી નામના મુનિરાજ જઈ થકયા. મુનિશ્રી જૂળ નિખાલસ દૃઢ્યના અને શાંત પ્રકૃતિના સાધુ હતા. તેમનું ભવ્ય વદન જોઈ લોંકાશાહને તેમના પ્રત્યે બહુમાન ઉત્પન્ન થયું. મુનિશ્રી પણ તેમના ભક્તિભાવથી બહુ સંતુષ્ટ થયા. લોંકાશાહે સાધુજીના પાત્રમાં નિર્દોષ બિશ્વા વહેરાવી.

આ બધી ક્રિયાઓ વળતે લોંકાશાહના અંતઃકરણમાં જીંદી જીંદી કંઈક અસર થઈ જતી હતી. કોઈ પ્રચન્ન તરવ તેને પ્રેરણા ન આપી શકું હોય ! તેમ લાખ્યા કરતું હતું. બિશ્વા લઈને પાછા ફરતાં એ મુનિરાજની હાલિ, સામે ઉઘાડા પડેલ શંધ પર પડી. તેનું દિલ આકર્ષાયું. જેમ જેમ અક્ષરો જોતાં જાય તેમ તેમ તેમની હાલિ ફરતી જાય. અને મનમાં એમ થયા કરે કે કેવા સુંદર અક્ષરો છે ! થોડી વાર પછી મુનિ વિદાય થયા. અરે લોંકાશાહને કહેતા ગયા કે અવકાશ મળે ત્યારે ઉપાધ્યયે આજે જરૂર બાપ રાખજો.

મુનિશ્રીના વિચાર

મુનિશ્રીને એમજ થયા કરતું હતું કે, આવા અક્ષરોથી આગમી લખાય તો બહુ સારું. ત્યાં તો લોંકાશાહ ઉપાધ્યયે આખ્યા. બહુ માનથી વદન નમસ્કાર કરી થયાસ્થાને બેઠા.

પછી કેટલીક સામાન્ય ધર્મ ગ્રંથો ગ્રાહી. મુનિશ્રીનાં મનમાં થયાજ કરતું હતું તેથી તેણે વાત-વાતમાં લોંકાશાહને કહ્યું કે તમારા અક્ષરો ગહુજ સારા છે, પરંતુ અમેને શા ખપના! [આમ કહેવાનું કારણ એ કે, આ મૂળ ગ્રંથો સાધુજી પોતાના જ સ્વહસ્તે લખતા હતા. ગૃહસ્થો પાસે લખાવવાનો રીવાજ ચાલુ ન હતો. આ નિયમ પ્રચલિત થવાના ઘણા કારણો હોઈ શકે. (૧) પરાધીનતા, (૨) લખનારો ગૃહસ્થ કંઈક પણ પ્રતિદાનની આશા રાખે, (૩) લેખનમાં કંઈક ભૂલ થાય અને (૪) સાધુના નિયમો અને આચારથી પરિચિત થઈ જાય. આ નિયમ પ્રચલિત થયો હશે ત્યારે તો ઉપરના ત્રણ નિયમો હશે. પરંતુ આપણે જે સમયની વાત કરીએ છીએ તેવી પરિસ્થિતિમાં તો આ ચોથું કારણજ મુખ્ય હશે. શાસ્ત્રોની મૂળ વસ્તુ જાણી ગયા પછી અધિકારવાદ નહિ ટકી શકે એમ સાધુજીને લાગતું હોય તો તેમાં શી નવાઈ!]]

આવો ક્રીસ્તો સાંભળતા લોંકાશાહના અંગે અંગ ઉત્સાહ અને આશાના કીરણો પ્રસરી રહ્યા. લોંકાશાહ બોલ્યા કે ગુરુ દેવ! આપજ અમને 'સમગોવાવગ' [શ્રમણ સંઘના ઉપાસક] કહો છો તો સેવાનો લાભ આપવા કૃપા નહિ કરો? લોંકાશાહની ભક્તિ અને પ્રેમ જોઈ મુનિશ્રીએ દશવૈકાલિકની એક કાઠી રાખેલી પ્રત લખવા માટે લોંકાશાહના હાથમાં સોંપી. લોંકાશાહે તેનો ભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો, અને આજ્ઞા લઈ ઉત્સાહભરે ઘર ભણી વજ્યા. લોંકાશાહનું હૃદય

લોંકાશાહની ઘણા વખતની લાવના આજે પરિપૂર્ણ

થતાં તેના આનંદનો કંઈ પાર રહ્યો નહિ. ખાવામાં, પીવામાં, ઝેસવામાં, હાવામાં તેનું એકજ ધ્યાન બળે સાક્ષાત્ ભગવાન મહાવીરનાં કંઈક જન્મોની ઝંખના અને પ્રયાસ પછી દર્શન થયાં ન હોય! તેવો તેને અપૂર્વ હિંસા પ્રગટ થયો. રાત્રિની મીઠી શય્યાએ તેને મધુર મધુર સ્વપ્ના આપ્યાં. કોઈ એક મહાન જ્યોતિ તેના અંતરમાં જ્યોત દેડી અદૃશ્ય થતાં તેણે નીહાળી. પ્રભાતનો ખેડ ફાટતાંજ હવાના ચમકાર સાથે તે વીર ચોંંધો જાગૃત થયો.

સ્વસ્થ થયા પછી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પોતાના સ્થાન પર ઝેડી પોતાના પરમ પિતાના એ શબ્દદેહનાં દર્શન કરવા આતુર બનેલા એ વીર લોંકાશાહેથી દયવૈકાલિકસૂત્રનું* પહેલુંજ પાતું હાથમાં લીધું અને પ્રારંભમાંજ તેને આ 'લોક નજરે પડ્યો. એ 'લોક તેણે વાંચ્યો અને ફરી ફરી વાંચ્યો. તે 'લોક આ પ્રમાણે હતો:- (કે જે આજ પશુ આપણા સદ્ભાગ્યે મૂળ સ્વરૂપે તેવાને તેવાજ આકારમાં સ્વસ્થ રહ્યો છે. તેમાંથી યુગે યુગે નવું નવું મળી રહે છે.)

ધર્મો મંગલમુદિતે, અદિષા સંવત્સો તવો ।

દેવા વિ સં નર્મણિ, ત્વજ્ઞધર્મો સ્થા મનો ॥

અર્થ:-ધર્મ એ સર્વોત્તમ (દૃશ્ય પ્રકારનું) મંગલ છે; અદિષા, સંવત્સ અને તપ એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે, આવા

---

* દયવૈકાલિક સૂત્ર કૈન આગમમાં મૂળસૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે. અને તેમાં કૈન ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધિતા અને મંચમી જીવનના કર્તવ્ય, નિષેધાત્મક યત્ન નિયમો અને તેને લગતો હિપદેશ હોવાથી સર્વમાન્ય આગમોમાં તેનું ખદ્દ ઉચ્ચ સ્થાન છે.

ધર્મમાં જેનું મન હમેશાં સ્તીન રહે છે તેવા પુરુષને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. x

ધર્મની આ વ્યાખ્યા પર તેજે ખૂબ ખૂબ મતન કર્યું. જેમ જેમ તે ઊંડા ઉતરના ગયા તેમ તેમ તેને આ ઉદાર વ્યાખ્યામાં વિશ્વતા નાના મોટા સૌ પ્રાણીઓના કલ્યાણ અને વિકાસ સમન્વયાં અને તેમની વિવેકશક્તિથી આજના સંઘની મનોદશા ઉલટા માર્ગમાં દેખાતી હતી તે શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી પણ તેજ રૂપે દેખાવા લાગી. આ રીતે ભગવાન મહાવીરના વચ્ચનામૃતો જેમ જેમ તેને દૃષ્ટિગોચર થતાં ગયાં તેમ તેમ તેની કાન્તિ વિકસવા લાગી.

એકમાત્ર દશવૈકલિક જ નહિ પરંતુ પછી તે મુનિ-હચ્છો પાસેથી લખાણ માટે બીજા શાસ્ત્રોની પણ ભરતી થવા લાગી. સુંદર મરોડદાર અશ્વરોથી એક ભક્તિભર્યા શ્રાવક તુરત લખી આપે તે ક્યા મુનિને ન ગમે ! પરંતુ તે મુનિ-ઓને સ્વપ્નમાંય કલ્પના નહિ હોય કે આજનો લહિયારૂપે દેખાતો લોંકાશાહ થોડાજ સમય પછી એક મહાન કાન્તિ-કાર થઈ મહાવિપ્લવ જગાડશે અને ધર્મને નામે આલતા ધર્તીગને આજ શાસ્ત્રોમાંથી સત્ય ખેંચીને તે સત્ય દ્વારા ખંડ જગાડશે. મૂર્તિપૂજના વિકારોને, આધુશાહીને અને ગ્રૈથિલ્યને થોડાજ કાળમાં કંપાવી મૂકશે, લોકહૃદયનો વિજેતા બનશે.

x અહિંસામાં સ્વ અને પરનું હિત છે, સૌ કોઈને શાંતિ મળે છે. માટેજ અહિંસામાં ધર્મ છે. સંયમથી પાપીપ્રવૃત્તિ અટકે છે. તૃષ્ણા સંદ પડે છે અને તેવા સંયમી પુરુષોજ રાષ્ટ્રશાંતિમાં સાચા ઉપકારક થઈ પડે છે. અનેક દુઃખિતાને તે દ્વારા જ આશ્વાસન મળે છે, માટે જ સંયમમાં ધર્મ છે. તપશ્ચર્યાથી અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ થાય છે, માટે જ તપશ્ચર્યામાં ધર્મ છે.

ખરેખર લોકાચાર્યનું કાર્ય વાયુવેગે આગળ વધતું હતું. તેને ગમે તે શક્તિ સહાયકારી હો પરંતુ દલી દેખીએ નહિ પારેલું, નહિ કંપેલું, પ્રાચીન છતાં અર્વાચીન લાગતું, તેણે થોડા સમયમાં કરી દેખાડ્યું.

દશવંશલિપ્તના પહેલા મ્લોકમાં આવેલા અહિંસા સંયમ અને તપ એ આ મહાન વિશ્વવમાં તેના મહાન આયુષી હતાં.

જેમજેમ સૂત્રો પોતાના હસ્તમાં આવે તેમતેમ પોતે લખે અને બીજી બાજુ સામે બીજી નકલો તૈયાર થતી આવે. અનેક લલિયાઓ તેણે આ કાર્ય માટે રોક્યા હતા.

ઉપદેશધારા.

જેઈલી સામગ્રી મળી ગયા પછી ધર્મપ્રાણુ લોકાચાર્ય પદકાર દર્શો કે મૂર્તિપૂજા શાસ્ત્રસંમત નથી. અહિંસામાં ધર્મ છે. ધર્મને નામે સૂક્ષ્મ હિંસા પણ જૈનશાસ્ત્રમાં ક્ષમ્ય નથી. અહિંસા લાલચાથી દેવદેવીઓની પૂજા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે. વહેમ અને રૂઢિઓને હઠાવે તે જૈન. જહારના યુધ્ધોથી વિરમે, આત્મર્વરીઓ પર વિજય મેળવતો જાય તે જૈન; જૈન જન્મતા નથી પણ થાય છે. જૈનને જ્ઞાતિના બંધન નથી. ગમે તે વર્ણ જૈન બની શકે છે. જૈન ધર્મમાં ગચ્છ, સંમ્ર-દાય, દુકડા કે લેદ હોતાજ નથી. જૈન ધર્મમાં ભાગવાનો પ્રાવણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર સૌ દેખીને એક સરખો અધિકાર છે. જૈનદર્શન અસેદ છે—સમ દ્રષ્ટિ છે. જૈન ધર્મ મહાસાગર છે. દર્શન, મત, પંથની વહેલી સરિતાઓને તેમાં મળવાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે. જૈન ધર્મની દીક્ષાનું મંડન દર્ધ જુદા પ્રકારનું છે. કેશમુંડનથી જૈન બિહુ સાધુ ગણાતો નથી.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને પંચેન્દ્રિયોના સંયમ એ નવપ્રકારના મુંડન પછી જ જૈન ધર્મના સાધુનું શિરમુંડન થાય છે. ક્ષમા, સરળતા, મૃદુતા, સચુતા, અત્ય, તપશ્ચર્યા, પ્રવ્રત્ત્યર્થ, નિર્લોભતા, સંયમ, ત્યાગ એ દસ તેના નકટના મિત્રો છે. જૈન બિહુ પ્રજાને જોગજૂથ થતાં નથી. આત્મકલ્યાણની સાથે તે વિશ્વકલ્યાણ સાધતો રહે છે. સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા જૈન સંઘના આ ચાર મજબૂત સ્તંભ છે. બધા પરસ્પર સંકળાયેલા છે. તેમાંનો એક પણ સ્તંભ ડગ-મગે તો જૈન ધર્મની ઈમારત ખજલખી જાય અને અહિંસાનો પરમ પ્રતિનિધિ જૈન ધર્મ ખજલજો અને હિંસાનું સામ્રાજ્ય વધતું જાય તો વિશ્વની અશાંતમાં મોટો ઉમેરો થાય. તેની ચિરસ્થાયિતા ટકાવવા માટે લગવાન મહાવીરે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાને ત્યાગની દૃષ્ટિએ ઓછા વધુ હોવા છતાં સંઘદૃષ્ટિએ સમાન ગણ્યાં છે. શ્રાવકગણ શ્રમણગણનો ઉપાસક એટલે કે સેવક કહ્યો છે. છતાં તે સેવા વ્યક્તિની નથી પણ ગુણની છે. તે જતાવવા શ્રાવકોને સાધુના મમ્મા પિયરો [માતા પિતા-કારણ કે સાધુ સંસ્થાનું પાલન પોપણ શ્રાવકોથી થાય છે.] તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. શ્રમણસાધક સાધકદશામાં ગોથું ખાય તો તેને સંયમમાર્ગમાં સ્થિર કરવા માટે તે માતાપિતા તરીકેની ફરજ જાનવવાને અધિકારી છે.

ઉપદેશધારાનો પ્રભાવ

જનતા પૈકી તમસૂતિમિરથી વર્ષો થયાં વિંચાયેલા તેઓમાંનાં કેટલાકનાં નેત્રો આ ઉચ્ચ દેશનીને ઝીલવા માટે હજી તૈયાર થયાં ન હતાં. પરંતુ જેમજેમ સમય જતો ગયો

તેમ તેમ જ્ઞાનની જ્યોતિ ઝગમગવા લાગી. શ્રીધ્મ : ઋતુના ...
ધામધી પરિકલ્પાન્ત થયેલા પાન્થીઓને શીતલ વૃક્ષની છાયા
જેવો અહિ આરામ મળતો. વૈષ્ણવો, શેવો અને જૈનોનાં
ટોળેટોળાં ઉસરાતાં અને આ સુધા નદીનાં અમૃત આસ્વાદીને
અમર બનતાં.

પ્રભાવ અને ચર્યા.

લગવાન મહાવીરનાં જ સૂત્રોમાંથી આ સત્ય અસલ
સ્વરૂપમાં નીકળીને લોકોમાં તેણે નવચેતના જાગૃત કરી
દીધી. ઉપાધ્યયો દ્વાવકો વિનાના સૂતાં પડવા લાગ્યા. સૂરિ-
સમ્રાટો ધમધમવા લાગ્યા. પોતાના બદ્ધતાવાવકોને લોંકાશાહ
પાસે જવા માટે શિક્ષવાના પ્રયાસો લજ્યા થયા; પરંતુ સત્ય
આગળ તેના આ પ્રયાસો મિથ્યા થવા લાગ્યા. વીર લોંકા-
શાહની સિંહગર્જના આગળ તેઓની પપુડી ઠંડીગાર જેવી
ધર્મ ગર્ભ. જેમ જેમ પ્રત્યાધાતો થતા ગયા તેમ તેમ લોંકા-
શાહનો પ્રભાવ વધતો ગયો અને તેની કાન્તિનાં મોજા દૂર
સુદૂર દૂરી વળ્યાં.

એ અરનામાં એટલે સંવત ૧૫૨૮ માં બજ્રહીલપુર
પાટણથી લખમશી ચોક લોંકાશાહની બહુશુનતા, કાન્તિ,
ઉદારતા અને ઉત્તમ ચારિત્રની પ્રશંસા સાંભળી ખાસ અમ-
દાવાહ આવ્યા. તે સમયમાં પાટણ એ ખરેખર જૈન પુરી જ
ગણાતું. હજારો જૈન મંદિરો અને સેંકડો સાધુઓ ત્યાં
રહેતા હતા. લખમશી ચોકનું અહિ આવવાનું પ્રયોજન તો
લોંકાશાહને વ્યક્તિયત્વ જ હતું અને તેથી તે અનેક દલીલો
તેવાર કરી તેમની પાસે આવ્યા હતા. તેમનો ઈરાદો લોંકા-
શાહને સુધારવાનો હતો.

સાધુઓના બખાણા

પાટણમાં અધિકારવાદના શોખી સાધુઓએ એવી અફવાઓ ફેલાવી દીધી હતી કે અમદાવાદમાં એક લોકા નામનો લહિયો શાસનનો દ્રોહ કરી રહ્યો છે. સૂત્રને નામે ઉત્સૂત્રની પ્રરૂપણા કરી રહ્યો છે. શાસ્ત્રમાં લખેલી મૂર્તિપૂજાને વખોડી કાઢે છે. સાધુઓને હલકા પાડવાની પ્રરૂપણા કરે છે. તેની બરાબર બરાબર લેવી જોઈએ. લખમશી શેઠે આ વાત સાંભળી હતી. એક તરફથી આવી નિંદા અને બીજી તરફથી આવી પ્રશંસા સાંભળીને તેને ચકાસવાનું મન થઈ આવેલું અને તેથી જ તે અહિં આવેલા હતા.

લોકાશાહનું તેજ જોતાંજ તે કરી ગયા. તેની પ્રતિભા તેમને અપ્રતિમ દેખાઈ. શાન્તલાલે તેમણે ધર્મચર્યા શરૂ કરી. તેમના સંવાદનો મુખ્ય સાર આ હતો.

લખમશી બોલ્યા:-લોકાશાહ ! એમ સાંભળ્યું છે કે તમે ઉપદેશ કરી લોકોને ભરમાવી એક નવો પંથ ઉભો કરવાનો પ્રયત્ન કરો છો તે શું સાચું છે ?

લોકાશાહ-હું ઉપદેશક નથી. હું તો માત્ર સાધારણ શોધક છું. કોઈ ધૂળધોયા ધૂળમાંથી શોધન કરે છે. કોઈ મરણવા રત્નાકરમાંથી રત્ન શોધે છે. તેમ મને પણ શોધવાનો સ્વભાવ પડી ગયો છે. મારી પાસે જ્યારેને ત્યારે સૂત્ર પડ્યાંજ હોય. તેમાંથી થોડું થોડું શોધીને એકઠું કરતો જાઉં છું અને કોઈ ગ્રાહક આવે તો તેને તે માલ દેખાડું છું. લોકો મને ઢુંઢક (ઢુંઢિયો) તરીકે જાણે છે. અને નવા પંથની વાતમાં તો એમ છે કે ભગવાન મહાવીરે કંઈ પંથ કાઢ્યો ન હતો, પણ આજે એ એકજ ધર્મમાં સેંકડો ગરબો

પડી ગયા છે. અને તે એક જીજ્ઞાસુ જાણ્યા કરે છે એટલે
વળી તેમાં ઉમેરો ક્યાં કરવો ! અને મારા જેવા ગરીબ
વાણિયાની શક્તિ પણ શું ? પણ સગવાન મહાવીરના સૂત્ર-
વાંચનથી મને માત્ર એટલું સમજાયું છે કે ધર્મમાં લોભ અને
જપટા ન હોય.

લખમશી—એ જાણા જપટા શાથી થયા હશે ?

લોંકાશાહ—તેજ હું તમારી પાસે સમજવા માગું છું.

લખમશી—મને તો દૃશ્યે સમજાતું નથી. તમારી
આ જ્યોતિ આગળ મારો દોવો ફીકો પડી જાય છે. એટલું
હોવાંજ એકદમ એ જોલી ઉઠ્યા, લોંકાશાહ ! તમે મૂર્તિપૂજનો
વિરોધ કરો છો ? તમારા જેવા ધોરી આવકને એ થોડો કે ?

લોંકાશાહ ખડખડાટ હસી પડ્યા. એ વળી નવું તુલ
તમે ક્યાંથી કાઢ્યું ?

લખમશી—કૃપા કરીને તેજ મને તમે સમજાવો.

લોંકાશાહે ઠંડા પેટે જવાબ આપતાં કહ્યું:—જૈન આગ-
મમાં સગવાન મહાવીર અને તેમના ગણધરોએ ક્યાંય
મૂર્તિપૂજનું વિધાન કર્યું હોય તેવું મેં જોયું નથી. હજી વાક્ય
પૂર્ણ કરે તે પહેલાં લખમશી અકામને જોલી ઉઠ્યા—હેં !
હેં ! લોંકાશાહ ! આ શું દહો છો ? આપણા જાણા ગુરુઓ
કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં તો ઘણું સ્થળે અધિકાર છે. મૂર્તિપૂજના
અવલંબન વિના આગળ વધીજ શી રીતે શકાય ! તો એ
આગમ પાઠી ગુરુદેવો ખરા કે તમે ખરા ?

લોંકાશાહે આચારંગ, સૂચકચંદ્ર, સગવતી, દશવૈકલિક

વગેરે શાસ્ત્રોના પાઠો જનાવીને પૂરવાર કરી જતાઓ કે મૂર્તિપૂજા જૈન શાસ્ત્રમાં ક્યાંય નથી.

લખમશી—“ત્યારે જૈન ધર્મમાં પૂજાને સ્થાનય નથી શું?”

લોંકાશાહ—જૈનદર્શન અનેકાંત દર્શન છે. અનેક દષ્ટિ-જિન્દુઓનો એમાં સમાવેશ છે. તેમાં પૂજાને સ્થાન ન હોય એ કેમ જાને!

લખમશી—આપ તો હમાણું જ બોલી ગયા ને કે, “મૂર્તિપૂજા જૈન શાસ્ત્ર સંમત નથી.”

લોંકાશાહ—હું હવે બરાબર, મૂર્તિપૂજા; પૂજા નહિ.

લખમશી—ત્યારે શું પૂજા અને મૂર્તિપૂજા ભિન્ન હશે વારુ!

લોંકાશાહ—હા હા. બહુજ ભિન્ન. તદ્દન ભિન્ન. આ જાનને એક ગણવાથી જ આ ગોટાળો ઉભો થતો જાય છે.

લખમશી—ત્યારે કૃપા કરીને સમજાવશો?

લોંકાશાહ—હા, બુઝો. પૂજા* એ પ્રકારની છે. બાહ્ય

* હરિભદ્ર સૂરિજી મ. પૂજાસંબંધી નીચે પ્રમાણે વિવરણ કરે છે.

અષ્ટપુષ્પી સમાખ્યાતા સ્વર્ગમોક્ષપ્રસાધની

અશુદ્ધેતરમેદેન દ્વિધા તત્ત્વાર્થદર્શિભિઃ ॥

તત્ત્વાર્થ દર્શિઓએ અષ્ટપુષ્પી પૂજા એ પ્રકારની કહી છે.

(૧) સાવધ, અને અસાવધ. તે પૈકી અસાવધ પૂજા જ મોક્ષ-સાધિકા અને સાચી પૂજા છે.

ત્યારે સાવધ (સપાપ) પૂજા કઈ?

તેના જવાબમાં તે સૂરિજી ફરમાવે છે કે:—

જને આશ્વંતર. આશ્વંતર પૂજા એટલે માનસી પૂજા અને
 ગાદ્ય એટલે મૂર્તિપૂજા કે જે આજે તમે જોઈ રહ્યા છો.
 લખમચી—માનસી પૂજા એટલે શું ?

લોંકાચાહ—માનસી પૂજા એટલે શુભપૂજા. વીતરાગ
 દેવના હવનના સફળિયોનું સ્તવન કરવું, કરવા પ્રયત્ન-કરવો—
 તે સફળિયોનું ચિંતન કરવું અને પોતાના હવનમાં તેને
 આચરવા પ્રયત્ન કરવો એજ માનસી પૂજા.

લખમચી—શું તેની પૂજા સૌ કોઈ કરી શકે ?

નુદ્ધાગમૈર્યથાલ્લમં પ્રત્યગ્રેઃ શુચિભાજનૈઃ ॥

સ્તોતૈર્વાં ચતુર્ભિર્દાંપિ પુર્યગ્જાત્યાદિત્ત્વમધૈઃ ॥

અષ્ટાપાયવિનિમુક્ત—સ્નહુત્ય મુગમૃતયૈ ।

દાયતે દેવદેવાય ઘ્રાતાશુદ્ધત્પુદાહના ॥

જેણે અષ્ટકોર્મોથી મૂર્તિ મેળવી ગંપૂર્ણ વીતરાગ લાવતી ગંપત્તિ
 પ્રાપ્ત કરી દે તેવા વીતરાગ દેવાધિદેવને ઘોષા કે ઘણાં પુષ્પો
 યજાવવા એ કંઈ વાંતવિક પૂજા નથી અને (તેથી) પૂજા
 (પુષ્પાદિ સચેન દ્રવ્યો હોવાથી) ખરેખર અશુદ્ધ (પાપમય)
 ગણાય છે.

જો આ જનતની પૂજા પાપમય છે તો ધર્મના અંગ રૂપ એવી
 કઈ અષ્ટપુ'પી પૂજા હોવી જોઈએ ? તેના અભ્યાસમાં તે આચાર્ય
 મુગવ વડે છે કે.—

વા પુનર્મંથજૈઃ પુર્યૈઃ શાલ્લોન્તિગુમંતંગૈતઃ

પરિપૂર્ણત્વતાંડમ્લાનૈઃ ચન ષપ મુગન્ધિમિઃ ॥

શાન્ન વચ્ચન રૂપી દોરાથી આ જનનના લાવપુષ્પો કે જે કરી
 કરમાતા નથી અને પૂર્ણતા પામેલા હોવાથી જે સદા સ્વનન મુવાસ-
 મય રહે છે (તેવા) શાન્નપુ'પોથી જ તે અષ્ટ પુષ્પી પૂજા કરવી

લોકાંશાસન—હા, જરૂર કરી શકે. જોન તો જરૂર કરી શકે. સામાન્ય જનમાંથી—જનમાં જે માન્યા શાયે જાય છે ત્યારેજ જોન જાને છે. જોન જરૂર નથી. જોન જૈનન્ય છે. જોન જૈનન્ય પુંજને પૂજે છે. જોન શુભપૂજનાના જ પૂજારી છે. જે જેવા પ્રકારની પૂજા કરે છે તે તેવો જાને છે. આ વિધિના નિયમ પ્રમાણે જોન જૈનન્યપુંજને જ માને છે, સત્કારે છે, સન્માને છે અને પૂજે છે.

જોઈએ, તેજ શુદ્ધ પૂજા છે. (અને તેજ પૂજા શુભશુભનો માટે મોક્ષદાયિની છે.)

આ ઉપરથી વિચારણા, વિદ્વાનો અને તટસ્થ વિચારકો સ્પષ્ટ સમજી શકશે કે જો મહાપુરુષે ભાવ પૂજાનેજ જૈનધર્મનું અંગ ગણાવી વિધેયતા આપી ત્યાં શ્રુત ભક્તિ સામીત કરી છે. અને સાચો શ્રુત ભક્ત કદી કૃત્રિમ પૂજાને ધર્મનું અંગ ન જ ગણાવી શકે તે બતાવવા તેમજ દ્રવ્ય પૂજા જો સાવધ પૂજા હોવાથી અદિક કામનાવાળાઓ ભલે આચરતા હોય પરંતુ ધર્મના અંગ તરીકે તે સ્વીકારી શકાય નહિ. તે બતાવવા માટે સાવધ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. આવા સ્પષ્ટ સમાધાન પછી તેઓ બાહ્ય પૂજાના સમર્થક ન હતા તેમ કોણ ન કહી શકે ?

કૃત્રિમ પૂજા તેમને જરાએ ઈષ્ટ ન હતું:—

આથી તેઓશ્રીએ અષ્ટપુષ્પી જેવી કૃત્રિમ પૂજાના આડંબરોને પણ માનસી પૂજા તરફ દોરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેની પ્રતીતિ સાર્ જુઓ:—

[ઓધ દષ્ટિવાળા લોકો પૂજાના રહસ્યને સમજી શકતા જ નથી તો સાચાં પુષ્પો તો ક્યાંથી જ ઓળખે ? જોન દર્શન જેવા

લખમચી—મૂર્તિપૂજાથી માનસી પૂજા વધારે ઉત્તમ છે તે વાત તો હું જાણજર અમજ્યો; પરંતુ મને એમ થયા કરે છે કે શાસ્ત્રમાં મૂર્તિપૂજા વિધેય નથી તેનું કારણ શું હશે ?

લોંડાયાહ—મૂર્તિપૂજાની વિધેયતામાં મહાપુરુષોએ લામ દરતાં હાનિનો સંભવ વિશેષ પ્રમાણમાં જોયો હશે. અને તે અનુભવ તો આપણી સામેજ છે એટલે તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવી ચોક્કસ વાત છે. અને બીજી વાત તો એમ છે કે, જ્યાં સુધી મનુષ્ય માનસી પૂજા સુધી પહોંચતો નથી ત્યાં સુધી તે મહાપુરુષોના સફળ્યોની પોતાના જીવનમાં આચરણીય

હિત્ય કોટીના શુદ્ધ શાસનમાં અટપુષ્પી પૂજા એ તો માત્ર બાહ્ય રૂપક છે વસ્તુતઃ પૂજના પુષ્પો તો આ છે:]

મહિસા સત્યમસ્તેયં ગ્રહચર્યમસંગતઃ ।

ગુરુમન્તિસ્તપો જ્ઞાનં સત્પુષ્પાણિ ચ ચક્ષતે ॥

મહિસા, સત્ય, અચોર્ય, ગ્રહચર્ય, અનાસક્તિ, ગુરુભક્તિ, તપશ્ચરણ અને જ્ઞાન એજ સાચાં પુષ્પો છે. આ પુષ્પોની પૂજા ક્યા મંદિરમાં થાય તે સત્યના પૂજારીઓ અમજી શકે તેમ છે. આજ જીવનમાં વણાઈ ગયેલી અને સાચી જીવન પૂજા છે. આચાર્યશ્રીએ પૂજનનું આ રહસ્ય હિંદી પુષ્પ જેવી સરળ અને સ્પષ્ટ સૌકીય વસ્તુને પણ પુષ્પ તો માત્ર રૂપક છે એમ દર્શાવે, તેનો બાવમય રહસ્યાર્થ સમજાવીને તથા દ્રવ્ય પૂજાને સાવધ દર્શાવે સાચો માર્ગ કયો છે ? તે સ્પષ્ટ દેખાડ્યો છે. આટલું જોવા પછી પણ કૃત્રિમ પૂજાસરિજને ઈષ્ટ હતી, પ્રતિપાદ્ય હતી એમ માની લેવું તેને આમદ અને અન-ભિજતાની પરાકાષ્ટા સિવાય બીજું શું દેહેવાય ? વિચારક વિદ્વાનો તેવા રૂઢ આમદ તરફ મધ્યસ્થ બાવ રાખે તેજ અબીષ્ટ અને પ્રશસનીય છે.

લખમશી શુદ્ધ ભક્તિથી તરબોળ થયેલા હૃદયે સહસા બોલી ઉઠ્યા:-“ શાસ્ત્રો પહેલાં અને પ્રેમ પછી. પ્રેમ અને ટીકાઓ શાસ્ત્રના સહસ્યને સમજાવવા માટેજ રચાયેલી હોવી જોઈએ. શાસ્ત્રથી જોણું વસ્તુ કરવાનો કે અર્થ મરડવાનો આશય ન જ હોવો ઘટે. પણ શું આ ગાથા શાસ્ત્રમાં નથી?”

લોંકાશાહ તુરંતજ દશવૈકલિક લાવીને હાજર થયા અને ધર્મની વાસ્તવિક વ્યાખ્યા જાતારી.

■ જૈન ધર્મ અહિંસામાં ખૂબ ભરોડા ગયો છે. આત્મિક દૃષ્ટિએ તે પશુ, પ્રાણી, સૂક્ષ્મ જંતુ, વનસ્પતિ અને જળમાં સુદ્ધા આત્મા માને છે. એક પુષ્પની પાંખડીમાં પણ ચિતન્ય ■ તેમ સ્ત્રીકારીને મનુષ્યને જેમ જીવન પ્રિય ■ તેમ સૌ કોઈ જીવોને પોતાનું જીવન પ્રિય છે. સૌ જીવોને અમય આપવામાંજ આત્મકથ્યાણ છે. શાન્તિના મૂળ છે, અને આનંદની પ્રાપ્તિ માટે સૌ જીવોને અલય આપો એમ જૈન દર્શન પુનઃ પુનઃ કહે છે. આથીજ જૈન દર્શનમાં બહિષ્કાર પામી ધર્મની સર્વ ધર્મો કરતાં વિશાળ સમાલોચના મળે છે.”

આમ જ્યારે લખમશી શેઠને સ્પષ્ટ સમજાવ્યું ત્યારે તેણે વિહ્વળતાથી પૂછ્યું કે, શું ધર્મ નિમિત્તે કંઈ સૂક્ષ્મ હિંસા થાય તેનું જૈનદર્શનમાં ધર્મ રૂપે સ્થાન નથી?

લોંકાશાહ બોલ્યા, “ જૈન ધર્મ તો શું પણ કંઈ પણ ધર્મમાં સૂક્ષ્મ હિંસાને ધર્મ તરીકે સ્વીકારી શકાય નહિ. જો કે વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ અને શુદ્ધિના નામે હિંસા થાય તો તે હિંસા શુભ્ય છે એવો પ્રચાર દેખાય છે ખરો, પરંતુ હું તો તેને ધર્મનો વિપ્રાર જ માનું છું. જે વેદધર્મની ધૃતિ માં હિંસાવર્ત્ત મૂકાવે

એમ જોવી હોય તે દિવાને હમન કરે તે જુલિયનના કી
ચીતે હોઈ શકે ! ”

લખમશી લાલચીત્ર ગઈ ગયા. અને જોડ્યા; “ ત્યારે
આપણે જેને જેન ધર્મના સુખ સ્વર્ગ જાણીએ ખીજી નેવા
સાધુઓ પોતે, શાસ્ત્રમાં ન લેવા છતાં કેટલીક સુખ વિસાઓમાં
અનુમોદન આપી રહ્યા છે, સંયમને બદલે સુખ પાસળીએ
પર જોડી આચાર્યો જની નિંદારા માળી રહ્યા છે, તપશ્ચર્યાને
બદલે ગમેછ લેદના અવકાશો પ્રત્યાની રહ્યા છે, શું આ
જેન ધર્મ છે ? ”

લોંકાશાહ— શાંત રાજી. આ બધું જેન ધર્મમાં
થયેલા વિકારનું પરિણામ છે. આ પરિસ્થિતિ નવીન નથી.
વારસાથી ઉતરી આવેલી છે અને આપણે એટલે શ્રાવકોએજ
તેને પોષી છે.

લખમશી જોડ્યા, “ એમ થવાનું કારણ ? ”

લોંકાશાહ જોડ્યા, જેન ધર્મમાં વિકાર પ્રાયઃ આસ-
પાસના ધર્મની વિદ્યુતિથી જ જન્મ્યો છે. વિકાર ન્યારે
પ્રવેશે છે ત્યારે પહેલાં તો તેનું સ્વરૂપ સુધાર જેવું લાગે છે.
ક્રમે ક્રમે તે વિકાર ઊંડો ઊંડો વધતો જાય છે. અને જેમ
જેમ નિમિત્ત મળતાં જાય તેમ તેમ તેનો પ્રકોપ વધતો જાય
છે. જેન ધર્મનું પણ તેમજ થયું છે. આ પ્રકોપને થમાવવા
માટે આપણા સુવિહિત આચાર્યો અને જ્યોતિર્ધરોએ તનતોડ
પ્રયત્ન કર્યો છે ખરો; પરંતુ એ પ્રકોપ મૂળથી બળી ગયો ન
હોવાથી કાળક્રમે વિવિધ સ્વરૂપે પલટીને આજે તે એક
વિકરાળ રાક્ષસ સમો લયંકર દેખાવ દે છે.

લખમશી બોલ્યા, “તેનો ઉપાય?”

લોંકાશાહ—તે વિદ્યારને મૂળથી જ નાબુદ કરવો જોઈએ.

લખમશી—તે એકલે હાથે કેમ જને!

લોંકાશાહ—સત્યના પ્રચારથી! સત્યની શક્તિ વિશ્વમાં વ્યાપક છે. જ્યાં જ્યાં તેનું એક આંદોલન જશે ત્યાં ત્યાં તેની સંતાનપરંપરા વિકસ્યે ને વિકસ્યે જશે. અસત્યનો પ્રકોપ જમી તેટલો પ્રબળ અને પ્રચંડ હશે તો પણ સૂર્યના પ્રકાશ આગળ આગિયાનો જ્યોતિની જેમ નિસ્તેજ અને હતો ન હતો થઈ જશે.

આ રીતે લખમશી લોંકાશાહના વિરોધીને બદલે પક્ષી સહાયક થઈ પડ્યા. પાટણ ગયા પછી તેમણે એક જગ્ગર આંદોલન શરૂ કર્યું. એ રીતે ઘણા ઘણા લોંકાશાહના વિરોધીઓ તેમના સંસ્પર્શમાં આવ્યા પછી તેમના જ સહાયકો બનતા ગયા અને અધિકારવાદને બદલે સ્વાતંત્ર્યવાદ વિકસવા લાગ્યો.

તેવાં અનેક દૃષ્ટાંતો પૈકીનું એક દૃષ્ટાંત અહિં ઉદ્ઘૃત કર્યું છે તે પરથી તે સ્થિતિનો ઠીક ઠીક ખ્યાલ આવશે.

એકદા અહ્મદવાડા, પાટણ, સુરત વગેરેના ચાર સંઘ અમદાવાદમાં આવી પૂજ્યા હતા અને ઘણા જ વરસાદ થવાથી તેમને ધારવા કરતાં ત્યાં વધુ રોકાવું પડ્યું. અમદાવાદમાં આવી પૂજતાંજ સંઘવીઓને ઘણા વખતની શ્રીમાન લોંકાશાહ ને જોવાની અને તેમની ચર્ચા સાંભળવાની ઈચ્છા હતી તે પૂર્ણ કરવા માટે પહેલીજ તકે તેઓએ તેમની પાસે જવાનું શરૂ કરી દીધું હતું. લોંકાશાહ સાથે પહેલી મુલાકાત તો તેમની કુતૂહલથીજ થઈ હતી. પરંતુ સાધુ વર્ગનું શૈથિલ્ય,

ચૈત્યવાદ અને અધિકારવાદના વિચારની સાંખી ચર્ચાઓ પછી જેમ જેમ તેમનું સમાધાન ગતું ગયું તેમ તેમ લોંકાશાહ પ્રત્યે તેમનું માન વધતું ગયું. લોંકાશાહમાં ખાસ કરીને એક એવો ગુણ હતો, કે તેઓ ગમે તેવી સાંખી ચર્ચામાં પણ શાંતિપૂર્વક સમાધાન કરી શકતા હતા. દોષ કે આવેશ તેમને કદી સ્પર્શી શકતો નહિ અને તેમની એકપણ દલીલ બુદ્ધિ અને શાસ્ત્રની વિરુદ્ધ નીકળતી નહિ. અપાર પાંડિત્ય અને વિદ્વતા હોવા છતાં એક અદના માણસને પણ તે બહુ સ્પષ્ટ સમજતય તેમ સરળ વાતોથી સમજતવી શકતા હતા. સત્ય ખાતર તે ગમે તેટલું શોષવા તૈયાર હતા, આથીજ તેઓ જડ ઘાલી બેઠેલા વિધારને ઘણા ટુંક સમયમાં હઠાવી શકવાની હામ ભીડી શક્યા.

ઉપરના ચારે સંઘના સંઘવીઓ નાગજી, દલીચંદ, મોતીચંદ અને શંભુજી લોંકાશાહના પ્રભાવથી આકર્ષાય છે અને લોંકાશાહને પૂજ્ય તરીકે માને છે. અને તે સંઘવીની પાછળ બોલે પણ મોટો સંઘ લોંકાશાહ પાસે જાય છે એવી જ્યારે સંઘ સાથે યાત્રાર્થે નીકળેલા સૂરિસમ્રાટ સાધુઓને ખબર મળી ત્યારે તેઓ અંદરે અંદર ખૂબ ધુંધવાયા. ખુલ્લો રીતે લોંકાશાહની વિરુદ્ધ બોલી શકે તેવું રહ્યું ન હતું. એટલે તેણે ખડાનું શોધી કહ્યું કે, “સંઘવીઓ ! સંઘના લોકોને ખરચી માટે હરકત થશે માટે હવે ક્યાં સુધી પડી રહેશો ? હવે તો સંઘને ચલાવો. ”

સંઘવીઓએ જવાબ આપ્યો, “મહારાજજી, વરસાદ ઘણો પડ્યો હોવાથી જીવની ઉત્પત્તિ ખૂબ થઈ ગઈ છે તેમજ કીચડ પણ ઘણોજ છે. માટે હમણાં કેમ ચાલી શકાય ! ”

સાધુઓએ કહ્યું, “વળી આવો ધર્મ તમને કોતો શીખવ્યો ? ધર્મના મહાકામમાં તે વળી આવી સુદમદિસા થાય તે ગણાવો હશે ! દિસાના પાપ કરતાં તીર્થયાત્રાનું ફળ સો, હજાર, લાખ અને તેથીયે અધિકગણું વિશેષ છે. બહુ નફા આગળ યોદી જોડે થ જાય તેનો દાંધ હિસાબ ગણાતો હશે ?”

સંઘવીઓ ખિત્ત દુદયે બોલી ઉઠ્યા, “શું આ સાધુઓના મુખથી નીકળતો અવાજ છે ? મહારાજો ! માફ કરો, હવે બહુ થયું. તમારા આવી રીતે વર્ષો થયાં જઘાવેલા પાટાઓએ ધર્મપ્રાણ લોંછાચાહની ચેતન-શક્તિએ મહાવીરનાં વચનોદારા ઉખેડી નાંખ્યા છે. હવે અમે ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજતા થઈ ગયા છીએ. મહારાજો ! ધર્મમાં અધર્મને લેશ પણ સ્થાન હોઈ શકે નહિ અને જે અધર્મ હોય તે ધર્મ જ ગણી શકાય નહિ. જમા અને ઉધારના ખાતાં ધર્મમાં નથી હોતાં; પણ પુણ્યમાં હોય છે. સમજ્યા કે નહિ ?”

આ ઉત્તર સાંભળતાંજ તે જઘા સાધુઓ નિરુત્તર બન્યા. તેમના મોંઠા ઢીલા પડી ગયાં. તેઓ લોંચ ખોતરવા લાગ્યા.

સંઘવીઓએ કહ્યું. મહારાજશ્રી ! વેળાસર ચેતી જાઓ, વેશ પહેરવાથી સમજીનું પૂજ્યત્વ હવે ટકી શકે તેમ નથી.

સંઘ ત્યાંથી બીજારાએ, તીર્થયાત્રા તીર્થયાત્રાને ઠેકાણે રહી અને તે જઘા શાવકો સૂત્રના પ્રચારક થઈ ગયા.

સૂત્ર પ્રચારક સંઘ

આ પ્રમાણે જૈન ધર્મની આ કાન્તિએ ખગમખાટ મચાવી મૂક્યો. આ પ્રસંગે લોંછાચાહના વિચારને અનુસરનારો

જોઈએ તો તે સુરભર પાણીમાં ડૂબી જાય છે. અરુણ સિવાયને અનુભવનારો જે સર્વ પ્રાણ સંસ્કારી સિંહ સંખ્યા નિશ્ચિત મળે એવો.

ચોંચાયાં નવાન આપો. “આઈઓ! વડાદાઓ! નમે ક્રીડા જે ને વાર આવી છે. પરંતુ જે સંસ્કારોને પ્રેરનાર સંસ્કાર, નરિવાન મહાપુરુષોની દરખાશો અને દરખાશો કદર દોષ છે. કારણકે તેઓ સચવા વિદ્યાનાં સંસ્કાર અર્થોને સમય સમય પ્રમાણે તેને ને ને સ્પષ્ટતા સાક્ષાત્કાર તપાસીને તેની પાસે મૂકે છે. કદાચ, કદિ અને વર્તમાને વિવેકના અભેદ પિંડાથી પ્રવેશના તેઓ સારી શક્યાનું આમર્થ્ય ધરાવે છે. તેવા મહાપુરુષોનું મંડળ તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી જે તે સત્યને કેન્દ્રિત કરવામાં આવે તો પછી સત્યાગ્રહને બદલે મતાગ્રહન વધે, અને હાલ કરતાં હાનિ વધુ થાય.”

અનુયાયીઓ બોલ્યા. “આપ સમર્થ છો, આપ અમારા પૂજ્ય છો, આપે અમને સત્યમાર્ગ બતાવી મહદ ઉપકાર કર્યો છે. જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરી છે. એ કાન્તિનાં આંદોલનો બધા ધર્મને પહોંચાડવા માટે આપ શક્તિમાન છો. આપજ નેતૃત્વ સ્વીકારો અને પંથ (Mission) ની સ્થાપના કરો.” લોકશાહને નવો મત સ્થાપવો નહોતો—

લોકશાહે કહ્યું. “ભાઈઓ! નવો મત સ્થાપવાની મને જરાય આકાંક્ષા નથી. પૂજા અને પ્રતિષ્ઠા સિવાય હું તેનું કશું ધ્યેય જોઈ શકતો નથી. મેં જે કંઈ કહ્યું છે અને કહી રહ્યો છું તે મારી પોતાની મૂડી નથી, પણ ભગવાન મહાવીરની મૂડી છે. હું તો માત્ર તેનો દલાલ છું; માટે જે સત્ય તમે

સમજ્યા છે તેને આચરવાનો પુરુષાર્થ કરો. શાસનની પ્રભાવતા ટેવજ વિચારથી નહિ થઈ શકે. તેને આચારમાં મૂકો. જગતને સુધારવા કરતાં-જગતની ત્રુટિઓ દૂર કરવા કરતાં પોતાની ત્રુટિઓ દૂર કરવામાં વિશેષ લક્ષ્ય આપો. આવા આંદોલનો જગતના એક ખૂણામાં હશે તો પણ તેની વ્યાપકતા વેગભરે જગતને ખૂણેખૂણે પહોંચી વળશે.”

આ સાંભળીને તે વખતે ત્યાં હાજર રહેલામાંના ૪૫ જણ તૈયાર થઈ ગયા અને લોંઠાગાદીને ચરણે ઢગી પડ્યા. તે પછી ગદ્ગદિત સ્વરે તેઓ બોલ્યા. “ઓ પરમ પિતા ! ધન્ય છે આપની નિખાલસતાને ! પરમ કૃપાળુ દેવ ! આપના શુભ હસ્તે જ અમેને જૈન ધર્મની દીક્ષા આપો.”

લોંઠાશાહે, મહાન સમૃદ્ધિ મહાન અધિકાર અને મહાન બંધનને ત્યાગ કરી તૈયાર થયેલા એ વૈરાગ્યવાન, હમાવાન અને દયાવાન આત્માઓને હૃદયીને જૈન ધર્મની દીક્ષાની હલક સ્થિતિનું અને યમનિયમોનું શાસ્ત્રદ્રાશ તેમને જ્ઞાન કરાવ્યું અને હજું કે, “આજે આરે કોરથી શિયિલ થયેલા સાધુ-ધર્મ વચ્ચે આશ્ચર્યન પર્યંત પાંચ મહાવતોને યથાર્થ પાળવાં એટલે કે મૂંઝગામણી પણ દુભાય તેવું ગન વાણી કે કર્મથી પોતે આચરણ દરવું નહિ કે કોઈ પાસે કરાવવું નહિ અને કરનારને અનુમોદન આપવું નહિ. સત્યની પણ આજ રીતે સ્વજતાં સુધી રહ્યા દરવી નિર્દોષ બિહા મેળવવી મન વચન અને દાવાથી પ્રજાવચ્ચંનું પાલન હરવું. અકિચન વૃત્તિથી રહેવું, અને એ મતો પાળવા માટે જ્ઞાનપાન વચ્ચે અને સાધનોમાં અત્યંત સંયમી જનવું હાથે પગે ચાલવું. રાત્રિસોજનનો

સર્વેશ ત્યાગ કર્યો. સંગમ અને તપશ્ચર્યાની પેલાનું છાત્ર સાત દાયકું ગત્યાની રેતું, કેશાદિ ત્યાગ કર્યું. આઠવી તપશ્ચર્યા કરતી, કોઈ પ્રગલ્ભ, કોઈ નિરૂપ, જનાં ન હોવાનું, ન જિનન થતું. આ જાતી જૈન ધર્મની પ્રતિજ્ઞાઓ પાલતી એ જાંડાની ધાર સમું કડિન મન છે. અનેક પ્રલોકનમાં આપનો આ વૈરાગ્ય કાયમ ટકી રહેવામાં આનન્દસામર્થ્ય અને સત્ય અપ્રમત્ત દયાની આપરંપરતા છે. કારણ કે પ્રકૃતિના નિય-માનુસાર પ્રતિકુળ નિમિત્ત મળતાંજ તે કંટાળીને જત્ય છે અને પ્રલોકન મળતાં તેનું યતન પણ શીલ થાય છે. ”

એ શુભદો જોડ્યા કે, “દયાળુ દેવ ! સાધક દયાને માટે આપ કહો છો તે બધું થવું સાવ શક્ય છે. પરંતુ અમો અમારું જીવન તો પૂર્ણ દ્રઢતા પૂર્વક સાધનામાંજ જરૂર નિર્વહન કરીશું. આ અમારો પ્રાણાન્ત નિશ્ચય છે. ” લોકા-શાહ તેના ઉત્તરથી હર્ષિત થયા. તેઓની આ યોગ્યતા જોઇ તેમને ખૂબ આનંદ થયો. જૈન ધર્મની દીક્ષાની સંપૂર્ણ વિધિ સમજાવી, અને તમારી સાધનામાં શાસન દેવો સહાય કરે એવો સ્થિર અને દૃઢ આશીર્વાદ આપ્યો.*

* કોઈ કોઈ સ્થળે એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે લોકાશાહ પોતે પણ દીક્ષિત થયા હતા. અને તેથીજ તેમનો અનુયાયી વર્ગ લોકામત તરીકે પાછળથી ઓળખાવા લાગ્યો. પરંતુ આ વાત બહુ પ્રતિષ્ઠાપાત્ર જણાતી નથી. આ વખતે લોકાશાહનું વય ખૂબજ વૃદ્ધ થઇ ગયું હતું. અને આ ૪૫ દીક્ષા થયા પછીના દ્વંકજ વખતમાં તેમનો દેહાન્ત થયો છે. એટલે તેઓની ત્યાગ દશા ઉલ્કટ હોવા છતાં ‘ગૃહસ્થ છતાં પાળે સન્યાસ’ એવા રહ્યા છે. દીક્ષા લઈ શક્યા નથી.

સંવત ૧૫૩૧ માં આ બિના બની. એ ૪૫ સાધકો સત્યની સાધના અને પ્રચાર કાર્યમાં બેઠાઈ ગયા. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આત્મચિંતન, વિચારમંથન; એ બેના સહાયક બળો હતા. દેહને જાન આપવાની સાથેજ આત્માને ખોરાક આપવાનું તે દરી ચૂકતા નહિ અર્થાત્ તેઓ સંયમના હેતુ પૂર્વકજ બધી ક્રિયાઓ કરતા હતા.

સંવત ૧૫૩૨ પછી એ ધર્મકાન્તિકાર ધર્મપ્રાણ અને જૈન ધર્મના માર્ટિન ક્યુથરનું જરાજીવું શરીર વિશીર્ણ થવા લાગ્યું અને ઠોઠ એક આંદલિયાની પૂર્ણ ખીલેલી જ્યોત્સ્ના વખતે શ્રીમાન લોકાચાર્ય દાજ ધર્મને પામ્યા. છેલ્લા શ્વાસ શુધી તેમના પ્રાણવાયુમાં ચૈતન્યનો પૂર હોલિયાં લેતાં હતાં. શરીર ફીણ થવા છતાં તેમનો ઉત્સાહ અતિમ સમય શુધી ફોણ થયો ન હતો. ભગવાન મહાવીરનાં વચનામૃતોથી તેનું ચૈતન્ય ચમકતું અને ચમકતું રહ્યું હતું. આ રીતે મહાવીરની ધૂન-મહાવીરનું રટણ કરતો કરતો તે આત્મા પોતાનું કાર્ય સમાપ્ત કરી તેના ચક્ષુ આઘી જતા હોય નહિ! તેમ તેના અનેક અનુયાયી વર્ગ વચ્ચે, સૌનાં આશ્ચર્ય સાથે એક દમ ખેંચી પોતાને પથે પ્રયાણ કરી ગયો, અને દિવ્ય સમાધિની દીર્ઘ નિદ્રામાં સૂનેલું એ ચમકતું શરીર મૃત્યુલોકમાં પડી રહ્યું. જનહંત જ્યોતિ ગઈ પણ તેની ચિનગારીઓ વિખરી વિખરીને સિત્ત જિન્ન સ્થળે પ્રકાશવા લાગી ગઈ. તેમાંથી અનેક કાન્તિનાં આંદોલનો ફેલાયાં તેની પાછળ અનેક કાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધરો પાક્યા અને એ રીતે એ કાન્તિનો યુગ-સુધા ગળાયો.

એ રીતે ભારતવર્ષમાં પાંચ લાખ જનતા અને સેંકડો સાધુ સાધ્વીજીઓ તથા સંખ્યાબંધ યતિઓ શ્રીમાન લોંકા શાહને પોતાના પરમ પિતા ગણાવી ગૌરવ લે છે. ભારતવર્ષમાં ભક્તિયુગનો ફાલ તેમની કાન્તિના આંદોલનથી પાક્યો હતો. સંખ્યાબંધ કાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધરો તેમની કાન્તિના ચિરાગે ફૂલ્યા ફાલ્યા છે અને હજીયે ફુલશે ફાલશે. આજે ફરી એ કાન્તિની ભૂખ ભારતવર્ષને આંગણે ફરી ફરીને તેવાજ રૂપમાં આવી ઉભી છે. લોંકાશાહને વીત્યે સાડા ચાર સૈકાના બહાણાં વાયાં છે. કોઈ યુગપ્રધાન પુરુષ-મહાત્મા ધર્મયોગી અને કર્મયોગી ગણાતા એ અહિંસા, સંયમ અને સત્ય ત્રિશસ્ત્રીથી આત્મસમરાંગણમાં એ સુલટને કોટે આ વીસમીસદી વિરમતા પહેલા ધર્મકાન્તિની નૂતન વરમાળ આરોપવા આતુર બનેલી એ શક્તિદેવી શીઘ્ર આવે! અને નવકાન્તિના સૃષ્ટા બનાવે! એ અમારી મનોલાવના પ્રકટ કરતાંની સાથેજ એ ભારતવર્ષમાં પ્રાચીન, મધ્યકાલીન, અર્વાચીન અને ભાવિ ધર્મકાન્તિના સૃષ્ટાઓને કોટિશઃ વંદન કરી વિરમીશું.

અર્વાચીન ઇતિહાસ.

શ્રીમાન લેંકાશાહથી માંડીને આજ સુધીના ઇતિહાસ ૧૧ પ્રકરણમાં બહુ સંક્ષિપ્ત રૂપમાં આપવાનું ધ્યેય રાખ્યું છે. દારણ કે જેમ પ્રાચીન અને મધ્યમયુગની પરિસ્થિતિને વાધી લેંકાશાહનાં ક્રાન્તિમય કાર્યની દૃષ્ટના આવે છે, તેમ રીતે ત્યારપછીના ઇતિહાસથી તે આજ સુધીની ણનેલી મુખ્ય ગિતાઓ બાણવાધી એક સિન્ન દિશાનો પણ વાચક ગર્ભને અનુભવ કરાવવાની આવશ્યકતા રહે છે. આથી શ્રીમાન લેંકાશાહની જીવન દિશાના દોર્ધ પૃથ્ઠ વાંચ્યા વગરના રહ્યા હોયે તો તેનો પણ ઉદ્દેશ આવશે.

ધર્મપ્રાણ લેંકાશાહને દોર્ધ પંથ સ્થાપવાની લેશમાત્ર ઇચ્છા ન હતી તે આપણે તેના જીવનથી બાણી શક્યા છીએ. તેમના ૪૫ સાધકોએ આ વાત વિચારી નહોતી મૂકી. તેમણે માત્ર સત્ય પ્રચારનું ધ્યેય રાખી વિન્નવિન્ન દિશાઓમાં વિહારગમન વહેતું મૂક્યું. એ ૪૫ સાધકોમાંના મુનિ સર્વાજી, મુનિ બાણજી, મુનિ તુન્નાજી અને મુનિ જગ-ભાણજી મહાન ઉપદેશકો હતા.

ક્રાન્તિની અસર

ધર્મપ્રાણ લેંકાશાહ પોતે તો અમદાવાદ છોડીને પ્રસંગ સિવાય પોતાના જીવન કાગમાં ગયા ન હતા પરંતુ ત્યાં બેઠા બેઠા તેમનાં આંદોલનો તો ચારે દેશ પ્રસરી ગયાં હતાં આ ૪૫ સાધકો ઠેરઠેર ફરી લેંકાશાહે આગમના પ્રદાશ દારા જે વસ્તુ આપી હતી તેને જનતામાં પીરસવા દાખ્યા આ રીતે લોકો લેંકાશાહના સિદ્ધાંતો અને તેની ધર્મ-ક્રાન્તિથી બહુ પરિચિત થવા દાખ્યા.

લગવાન મહાવીર અને લગવાન બુદ્ધના સમયે રૂઢિએ વહેમો, કુસંસ્કારો અને અધર્મના પરિહારથી જે આંદોલન વ્યાપક થયાં હતાં તેવી રીતે લોંકાશાહના વખતમાં પણ ખૂબ તે સ્વાભાવિક હતું. ધર્મના ઠેકેદારોનો અધિકાર જેવી રીતે જૈન ધર્મમાં હતો તેવી રીતે ઈતર ધર્મમાં પણ હતો. મૂર્તિપૂજના વિકારે જ્યારે જૈન ધર્મને છોડ્યો ન હતો તો ખીન્ન ધર્મોમાં પણ હોય તે સાવ સ્વાભાવિક છે. અને તેથી ક્રાન્તિની આ છુલ્લરીએ ધરતીકંપની જેમ જનતાને ખળભળાવી મૂકી.

હિન્દુ ધર્મમાં મૂર્તિપૂજનો વિરોધ અને જડપૂજના બદલે માનસી પૂજનું સ્થાન લોંકાશાહનાં આંદોલનથી વ્યાપ્ત થયું છે. ગૌદ્ધ ધર્મ તો ભારત વર્ષમાં પહેલેથીજ મૃતપ્રાય થયો હતો એટલે તેનું તો કહેવુંજ શું!

આ ક્રાન્તિની ચોમેર અસર જોઈ જૈન ધર્મના શિથિલ સાધુઓની ઈમારતો ખળભળવા લાગી અને આ બાબુ લોંકાશાહના અનુયાયી દળનો પ્રભાવ વધતો ગયો. એક ઐતિહાસિક ઉદ્દેશ્ય મળે છે કે, ધર્મપ્રાણુ લોંકાશાહ પાસે એક જ સાધકો ઉપરાંત પાટણના પ્રતિષ્ઠિત ૧૫૨ શેડિયાઓએ દીક્ષા લીધી હતી. અને તેમાં રૂપચંદ શાહ એક મહાન પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ હતી. દીક્ષા લીધા પછી દયા ધર્મના પ્રચારમાં તેમનો જખ્ખર ફાળો છે. લોંકાશાહ નિર્વાણધર્મ પામ્યા પછી તેમને સ્થાને તેમનો અનુયાયી વર્ગ રૂપકગિનેશ સન્માનનો હતો.

* આ રૂપકગિ પહેલાં ૭ સ્થવિરો થયા છે. તેમના નામ:-
૧ કાન્દુજ, ૨ બીદાજ, ૩ નુત્રાજ, ૪ બીમાજ, ૫ જગમાલજ
૬ સરવજ.

લોંકાશાહની આ કાન્તિએ ત્રીન ધર્મમાં ખૂબ ખજા-
નજાટ મલાવવાથી જે સંસ્થાવાસીઓમાં ચેતન્ય ન હતું તે
ધીમે ધીમે પસાઈ ગયા. પણ જેમાં દર્શકે ચેતન્ય હતું
તેઓએ પોતાનાં વ્યવહારનું આખું પરિવર્તન કરી નાખ્યું.
ઉત્સવ, આટંબરો અને અર્ચનમને બદલે આઠાર્ષ, સરગના
અને સ્વચ્ચારિત્રનો મગેલો બોધપોડ પોતાના જીવનમાં
ઉતારવા લાગ્યા. અને આ રીતે જે જે સાધુઓ એ ભારતના-
માં ભળ્યા તેમણે પોતાનાં ક્રિયોદ્ધારક મંડળનું નામ મચ્છ
તરીકે રાખ્યું. એવી રીતે તે સમયે અનેક મંડેલો જન્મ્યા
અને પોતાની પ્રાચીન શિષિદત્તાને છોડી સાધુ જીવનના
ધ્યેયને અનુકૂળી પ્રગળ પરિવર્તન કરીને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું
રક્ષણ કર્યું. આ મતોમાં કટુક મત, વીજમત, પાર્શ્વચંદ્રસૂરિનો
મત વગેરે વગરે નામો છે.

આ રીતે જેમ જેમ લોંકાશાહનું અનુયાયી દળ વધતું
ગયું તેમ તેમ તે એક સંપ્રદાય રૂપે પરિણમતું ગયું. જનતા
લોંકાશાહના દળને દયાગમ્ય તરીકે ઓળખતી. જ્યાં સુધી
ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહના આત્મીય ભક્તો હતા ત્યાં સુધી તે
પોતાની નેમ પર અટલ રહ્યા અને તે સંપ્રદાયમાં કદામહત્ત્વનાં
વિષ ન ભળવા દીધાં. પરંતુ તેમનો વારસો જેમ જેમ આગળ
વધતો ગયો તેમ તેમ તેમાં સાંપ્રદાયિકતા પેસવા લાગી.
સાંપ્રદાયિકતાનાં વિષ

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહે પંથ સ્થાપવાનો જે ભય પ્રદર્શિત
કર્યો હતો તે ભવિષ્ય અર્ધિ અશ્વરથઃ સાચું કરતું હોય તેમ
દેખાવા લાગ્યું અને જેમ જેમ તે સંપ્રદાયરૂપમાં થતો ગયો
તેટતેટલે અંશે ગોંધો રાખેલા પાણીની જેમ સત્યમાં વિકાર

થવા લાગ્યો. જ્યારે અનેક વિરોધોમાંથી આ સંપ્રદાય પ્રસાર થતો હતો ત્યારે વિશુદ્ધ આચારની રક્ષા પ્રતિ તેમનું લક્ષ્ય- બિન્દુ જે પ્રકારનું હતું તે ધ્યેયબિન્દુ હવે ભૂલાવા લાગ્યું. સત્યની રક્ષાને બદલે સંપ્રદાયની રક્ષાએ જોર પકડ્યું. સંપ્ર- દાયને નામે પૂજા અને પ્રતિષ્ઠા જેમ જેમ વધતા ગયા તેમ તેમ સાંપ્રદાયિક વૈભવ વધવા લાગ્યો.

પતનનો પ્રારંભ

આ વખતે સાધુઓમાં શૈથિલ્યનો પણ ધીમે ધીમે પ્રવેશ થવા લાગ્યો. શાસ્ત્રથી અવિહિત એવી અનેક વસ્તુઓનો વ્યવહાર અને સંગ્રહ શરૂ થયો અને તેમાંનાં કેટલાક તો અપરિચિત્તનું અને અકિંચનત્વનું સુદ્ધાં લાભ ભૂક્ષી અર્થોપા- ન્નમાં પ્રવૃત્ત થયા. જ્યારે અર્થપરિચિત્ત વધે ત્યારે અનેક પ્રકારનાં પતનો આડ્યાં આવે તે સાવ સ્વાભાવિક છે.

આ રીતે એ ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની ધર્મકાન્તિ પછી તેનાજ અનુયાયી-વર્ગમાં સડાનો પ્રવેશ ધીમે ધીમે થતાં ફરીપાછું સંસ્કૃતિ દોષનું-તેજ વિકૃતિનું વિકરાળ સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યું.

સમર્થ જ્યોતિર્ધરે

લોંકાશાહની ધર્મકાન્તિની અસરને સાવ નિર્મૂળ કરે તે પહેલાં સદ્લાગ્યે તેમના ત્રણ અનુયાયી કે જેમાંના એકનું નામ શ્રી ધર્મસિંહજી મુનિ, બીજાનું નામ શ્રી લવજીકવિ અને ત્રીજાનું નામ શ્રી ધર્મદાસજી મુનિ, શ્રી ધર્મસિંહજી વિ. સં. ૧૬૮૫, શ્રી લવજીકવિ વિ. સં. ૧૬૯૨ અને શ્રી ધર્મદાસજી વિ. સં. ૧૭૧૬ એટલે કે ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ પછી અઢી સૈકા બાદ થયા. તેઓએ લોંકાશાહનાં પુત્રોને ફરી

લોંકાશાહનું નામ થાહ દેવડાવી ઉજોધના કરી. લોંકાશાહ પછીના આ ત્રણે મહા પુરુષો ખરેખર ક્રિયોદ્ધારક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. જે રીતે બગવાન મહાવીરના વંશજો પરિ-
બ્રહ્મધારી અને શિથિલાચારી બનેલા તે વખતે મહાવીરના પયગમ્બર લોંકાશાહ આબ્યા હતા તેવીજ રીતે આ લોંકા-
શાહના વંશજો કે જેઓ લાંબે કાળે ત્યાગ, જ્ઞાનાભ્યાસ, પદોપકાર વગેરે ભૂલી માન, લોભ અને ખટપટોમાં પડી ગયા હતા, તેને ઉજોધવા માટે આ ઉજોધકો બાધૃત થયા. જો કે તે મહા પુરુષોનું આત્મભગ શ્રીમાન લોંકાશાહ જેવું નહિ હોય તેમ જણાય છે. કારણ કે લોંકાશાહે ધર્મમાં જે કાન્તિ મચાવી, જે સામર્થ્ય બતાવ્યું તેવું આમનામાં ન હતું અને તેથી તેઓ લોંકાશાહના બધા વંશજોને ઠેકણે લાવવાનું કામ સફળ રીતે પાર પાડી શક્યા નથી. તેમ છતાં તેમણે પોતાના જબરજસ્ત ત્યાગ દ્વારા જનતાને સત્યાસત્યનો ખ્યાલ કરાવ્યો છે એ વાત સાવ સાચી છે.

યતિ અને સાધુ

યતિ શબ્દ વળ ધાતુ પરથી નિષ્પન્ન થયો છે. તેનો અર્થ વાસ્તવિક રીતે તો સાધુ તરીકે થાય છે. એટલે લોંકાશાહ પછીના અઢી સૈકા તો યતિ સાધુ અને મુનિ એ બધા શબ્દો જોન સાધુઓ માટે એકજ મળ્યાતા. શ્રીમાન લોંકાશાહના વખતે જ્ઞાનજી નામના યતિ પરથી આ ખ્યાલ આવી શકે છે. પરંતુ ઉપરના ત્રણ મહાપુરુષોના વખતમાં યતિ શબ્દની પનોતિ ભેડી જાતાજી શિથિલાચારી દલકા વગેરે અર્થમાં એ શબ્દ વપરાતો થયો.

આપણે પહેલેથી જ કહી ગયા તેમ જો ત્રણ મહાપુ-

રૂપોએ આ સુધારો કર્યો હતો. તેઓ આખી સુધારી ન શક્યા. તેનાં જે ગુણ કારણો હતા. (૧) યતિઓના અધિકાર પોતાના ભક્તો પર ખૂબ વ્યાપક થયા હતા (૨) જ્યોતિષ, વેદક, જન્મમંત્ર ઇત્યાદિ વિદ્યા દ્વારા તેઓનો પ્રભાવ જૈન જનતા પર ઉંડી રીતે પડતો હતો એટલે (૩) આ પૂજા * અને વિલાસમાં ફોલોયતિ સમ્રાટોને આદર્શ ત્યાગ તરફ વાળી શકાય તેવી પરિસ્થિતિ ન હતી. એટલે જ એ સુધારકોને તે તરફ સત્ય વિરોધ પ્રગટ કરવા માટે અને વાસ્તવિકતાએ તો લોકાશાહની ભૂલેલી જનતાને ફરી એકવાર બોધ આપવા માટે તે ત્યાગીઓએ ભરથક પ્રયાસ કર્યો. તેમાંનાં પહેલા અને બીજા મહાત્મા ધર્મસિંહજી તથા લવ-જીજી તો યતિ વર્ગમાંથી જ નીકળીને બહાર પડ્યા છે અને બીજા એક ગૃહસ્થદશામાંથી શુદ્ધ જૈન ધર્મની દીક્ષાને અંગીકાર કરીને બહાર પડ્યા છે. આ રીતે અહીંથી જ સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર અંગોમાં એક અંગ વૃદ્ધિ પામ્યું. અર્થાત્ સાધુ સાધ્વી પછી અને શ્રાવક-શ્રાવિકાની પહેલાં એટલે કે ભરાબર મધ્યમ સ્થાને યતિવર્ગની યોજના થઈ.

* જો કે એ પૂજા અને વિલાસ હોવા છતાં આજે યતિ વર્ગમાં જે સડો દેખાય છે તેટલો તે વખતે ન હતો. ઉપરાંત તેઓ પરિવ્રજી છતાં પરોપકારી અને સહચારી રહેતા. તેથી તેઓએ જૈન ધર્મને પ્રજા વર્ગની દૃષ્ટિએ કદી નિંદાઓ નથી.

પરંતુ જૈન સાધુતાની અપેક્ષાએ સાધુતાના કડક નિયમોના આ પાલનનો સહજ સડો તેમનામાં હતો. તે સડો ક્યાં સુધી ઉડો ગયો અને તેનું પરિણામ કેટલું કડકું આવ્યું તે આજની યતિવર્ગની પ્રવૃત્તિ પરથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

મધ્યમ વર્ગની આવશ્યકતા

જો કે આ સ્થળે એટલો નિર્દોશ દરવો માર્ગદર્શક દર્મ પડશે કે પરિસ્થિતિ જોતાં ગૃહસ્થ સાધકો અને આદ્ય ત્યાગીઓની વચ્ચે એક મધ્યસ્થ વર્ગની તો આજે પણ આવશ્યકતા છે. તે વર્ગ અક્રિયન અને જવાબદારી બની શકાનાર હોયોને હાથ ધરી તો પોતાનું અને સમાજનું એક બન્નેનું હિત સાધી શકે જોન સમાજમાં આજે જે નૈતિક પોરણનું નાવ ઉલટી દિશામાં ચાલી રહ્યું છે તે મુકાન ઠેકાણે લાવી શકવામાં તે એક પ્રગતિ સદાયક બની શકે અને આવી આશા તે સમયના યતિવર્ગ પાસેથી સમાજ રાખી શકતો કદાચ રાખતો હશે? (પરંતુ તે પૂર્વ ન થવા પામી તે આજની યતિદશા પરથી બળી શકાય છે) એટલે હાલતો ગૃહસ્થ સંસ્કારી યુવાનો પાસેથી જો આશા રાખી શકાય તેમ છે. એવો વર્ગ સાધુઓ સાથે અથવા અનિવાર્ય વળતે બિન સ્થળે પણ દાર્મ કરી શકે. હાલતો તેમનું દાર્મ મર્યાદિત એટલે કે જોન જગત પૂરતું જ રહે.

આટલું પ્રાસંગિક દેહીને, હવે આપણે જે ત્રણ મહાપુરુષોએ ધર્મપ્રાણ લેંકાયાહના ક્યેય તરફ વળીને ફરીને એક વાર તટલાલીન સાધુઓ તથા યતિવર્ગમાં ધર્મની કાન્તિનો સૂર્યસમો ઉગ્ર નહિ પરંતુ ચંદ્ર સમો શીતળ પ્રકાશ ફેંક્યો અને બારતવર્ષમાં જે મહાપુરુષના અહીં હજાર જેટલા સાધુ-સાધ્વીઓ અને ચારધી પાંચ લાખ મુખીની શ્રાવકોની સંખ્યા વિદ્યમાન છે તે ત્રણ મહાપુરુષોના જ્યોતિર્ગય જીવનની અનુક્રમે સંક્ષિપ્ત નોંધ અહીં લઈએ.

ધર્મ મુવારક શ્રીમાન લવણકપિ

શ્રીમાન લવણકપિનું ગૃહસ્થજીવન મુખી અને સમૃદ્ધ હતું. સુરતના લક્ષાધિપતિ દશા શ્રીમાળી વણિક વીરજી વોરાની પુત્રી કુલબાઈના તે અંગપ્રસૂત હતા. એકના એક પુત્ર હતા. [તેમના પિતાશ્રીનો નામોદ્દેશ ચોક્કસ રીતે મળતો નથી.]

તેમના માતામહુ (નાના) વીરજી વોરા એક ધોરી શ્રાવક ગણાતા. શ્રીમાન લવણકપિનું બાલ્ય ત્યાંજ પસાર થયું હતું. આથી એમ જણાય છે કે કદાચ તેમના પિતાશ્રીનો તેમને બાલ્યવયમાંજ વિયોગ થયો હોય.

શ્રીમાન લવણકપિમાં બાલ્યકાળમાંજ ધાર્મિક સંસ્કારો ઠીક ઠીક વિકસ્યે જતાં હતાં. તેવામાં તેમના નાનાશ્રીના ગુરુ ચતિશ્રી વજાંગજીના ઉપદેશનું સિંચન થવાથી તેમની વૈરાગ્યવૃત્તિ તીવ્ર બની. પરંતુ તે ઈચ્છા તેણે તાત્કાલિક માટે સ્થગિત કરી ચતિશ્રી પાસે શાસ્ત્રાધ્યયન કરવું શરુ કર્યું અને આરિત્ર ધર્મને ચથાર્થ પાળી શકાય તેવી પૂર્વ તૈયારીઓ કરવા માંડી.

પ્રવ્રજ્યા અને કાન્તિ

વય અને જ્ઞાનની પરિપક્વતા આવ્યા પછી જૈન ધર્મની દીક્ષા લેવાનો તેણે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો; પરંતુ ચતિઓનું શૈથિલ્ય જોઈને તેના ચરણે પોતાનું જીવન અર્પતાં તેને ક્ષોભ થયો. પરંતુ તેમના નાનાશ્રીના અતિ આગ્રહવશાત તેણે પોતાના જ્ઞાન-ગુરુ શ્રી વજાંગજી પાસે દીક્ષા લીધી ખરી; પરંતુ તેમનું હૃદય ત્યાં ટકી શક્યું નહિ. લગભગ બે વર્ષ પૂર્ણ નહિ થયાં હોય ત્યાં તો તેમણે પરિવર્તન કર્યું. અર્થાત્ કે શુદ્ધ સાધુ-

ધર્મની સ્વયં દોષા લીધી. એ હતો સમય ૧૬૬૨ની સાલને.*
અન્ય મહાત્માઓનાં પરિવર્તન કરતાં આ પરિવર્તનમાં વિશેષતા
એ હતી કે તેઓ પોતાની સાથેના સાધક યતિઓમાંથી એ
યતિઓને-કે જેનાં નામ બાણુ અને સુખોણ હતા-શુદ્ધ
સાધુ ધર્મની દોષામાં લાવવામાં સફળ થયા હતા.

પરિવર્તનની અસર

લવણ ઋષિનાં આ પરિવર્તન પછી સમાજમાં ખૂબ
ખળખળાટ થવા પામ્યો હતો અને સાચ તેનાં એ કારણો
હતાં. (૧) ધોરી શાવકનો દૌહિત્ર યતિવેશમાંથી આવું પરિવર્તન
કરે તો લોકો તેના તરફ વધુ આકર્ષાય અને તેથી યતિ
સંસ્થાને હાનિ પહોંચે (૨) સુધારક ધર્મસિંહણ મુનિએ યતિ-
વેશનું પરિવર્તન કરી જનતામાં ભગતિ આણી હતી. અને
તે હાથ યતિ સમ્રાટોના હૃદયથી બૂંસાયો ન હતો. તેવામાં
વળી આ કારણ મળ્યું. ખીજા તો શું ? પરંતુ સંસાર પક્ષના
તેના મોસાળના કુટુંબીઓ પણ ધમધમી રહ્યા હતા. 'ર
ધર્મજનુન શું અધર્માચરણ નથી કરતું !'

ધર્મજનુન શું કરે છે ?

એજ પ્રસંગે વિચરતાં વિચરતાં ખબારમાં પહોંચેલા
શ્રીમાન લવણ ઋષિ ધર્મપ્રચાર કરી રહ્યા હતા. તેમના તપ-
સ્થરણ અને ત્યાગને લઈને જનતા તે તરફ દળવા લાગી.
અને તેમના વાર્તિક સિદ્ધાંતો તેમને રૂચવા લાગ્યા. આ વાતની
યતિઓને ખબર પડવાથી તેમને એટલું તો લાગી આવ્યું કે,
'આવું હવે કાસજજ દાદી નાખવું જોઈએ.'

*૧૬૬૨ પટાવસિમાં એમ પણ મળે છે કે તેમણે ૧૭૦૫માં
સાધુ ધર્મની દોષા લીધી હતી.

‘ પ્રિય પાઠક ગણ ! અધિકારવાદને ટકાવવા માટે મનુ કેવા કેવા અનર્થ કરી બેસે છે તેનો તો આ લેખમાળા પણ ઘણા પ્રસંગથી તમોને ખ્યાલ આવી ગયો હશે. લોકલેખણાનું સંવેદન એટલું બધું તીવ્ર હોય છે કે તેવા પ્રસંગો પોતાનાં સ્થાનની જવાબદારી મનુષ્ય છેકજ ભૂલી જાય છે. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આ બધો અનર્થ પાછો શારૂ નની પ્રલાવનાને નામે ચડાવાય છે. કેટલો શાસનદ્રોહ ! પોતાની તીવ્ર કાષાયિક પ્રવૃત્તિને પોષવા માટે આવો પ્રચાર કરવો કેવું ભયંકર પાપ ! ખરેખર ધર્મને નામે આવી ઝઘડાખો પ્રવૃત્તિ અતિ અતિ અસહ્ય છે. આ સડાનો તો તીવ્ર નાશ થવો જોઈએ. પરંતુ જો શ્રાવકોમાં વિવેકચક્રુભ્રમ તથા હો તો એ સડો વધત જ શી રીતે !

એ ચતિઓએ પોતાની આ દુષ્ટ લાવના પૂર્ણ કરવા માટે ખુદ વીરજી વોરાને (કે જે સંસારપક્ષે તેમના નાન થતા હતા તેને) ઉશ્કેર્યા. તેણે પોતાની લાગવગનો દુરુપયોગ કરી ખંભાતના નવાળને એક લાંબો પત્ર લખ્યો. અને તેમ ઘણું બુઝાણું લખી કાઢ્યું.

તિનિદાની પરાકાષ્ટા

નવાળના માણસોએ લવજી ઋષિને ડેલા પાસે બેસાડી રાખ્યા અને ફરતો ચોકી પહેરો રાખી દીધો. શ્રીમાન લવજી ઋષિએ એક શબ્દ સરખો ઉચ્ચાર્યો નહિ. ઉઠતું સહજ નપથ્વરજી માની નિથર આસન કરી ધ્યાનમાં આરૂઢ થયા. એક દૈન મુનિનાં આવા દૃઢ આત્મ બળથી પહેરો ભરતા ચોરી દારો પર ઘન્ટી સારી અચર થઈ. અને તે સમાચાર ખાનગી

રીતે ભેગમને મળતાં તેણે નવાળને સમજાવીને મુનિશ્રીને માન-સહિત મુક્ત કર્યા.

આ બનાવ બન્યા પછી તો હવેળ ઋષિની દીર્ઘ ચારે દોર દેલાવા લાગી, અને ઘણા શ્રાવકો યતિઓનાં કાંધા-માંથી છુટીને તેના દેહ બહાર થઈ ગયા.

યતિવર્ગનું વૈર આથી તો ઉલટું ખૂબ વધવા લાગ્યું, અને તે કાંઈપણ પ્રકારે તેનો બદલો લેવા માટે જોઈદમ્ભે તાકી રહ્યા હતા. જોઈદા અમદાવાદમાં ધીમાન હવેળ ઋષિ ગયેલા. ત્યાંના જોસવાળો વગેરે પૈકી ઘણાઓને તેમણે શાસ્ત્રોનું પરમ રહસ્ય સમજાવી પોતાના અનુયાયી બનાવ્યા હતા. અને તેમાંથી રૂઝ વર્ગની વયે સોમણ નામના દશા પોરવાળ વણિક ગૃહસ્થે દીક્ષા મુદ્દાં લીધી હતી.

જોઈદા ધીમાન હવેળ ઋષિ અને તેમના ત્રણ શિષ્યો સ્થાંડિલ ભૂમિથી પાછા ફરી રહ્યા હતા અને જોકે મુનિ આવતાં આવતાં જરા પાછળ પડી ગયેલા. આ અજાણ્યા મુનિને રસ્તો દેખાડવાને બદલે માર્ગમાં મળેલા કેટલાક યતિઓ પોતાના દેરાસરમાં લઈ જઈ તેને શુભ ઠરી દીધા. અને અતે તે દાયમને માટે શુભ થયા.

આ વાતની જ્યારે હવેળ ઋષિના બાકતોને ખબર પડી ત્યારે શ્રાવકો ઉશ્કેરાઈ ગયા અને ક્રોધ પણ રીતે તેનું વૈર વાળવાનો તેમણે નિર્ધાર કર્યો. આ વળતે લોકાકાશના તે સાચા સમુત્થ થીમાન હવેળ ઋષિએ પોતાના અંતઃકરણમાં વૈર વૃત્તિને ન આવવા દેતાં તેઓને સમજાવ્યું કે, બાઈઓ ! ન દિ વૈર વૈરેણ શાન્તિઃ ॥ વૈર દદી વૈરથી શાન્ત ધતું નથી. તેને શાન્ત કરવાનો ઉપાય સ્નેહ છે, વૈર નથી; અને જો પણ

ખિચારા પોતે દોષિત નથી. પ્રકૃતિના પ્રકોપો આવાજ હોય છે. જૈન દર્શનનું પરમ રહસ્ય સમજાવી એ મુનિરાજે આ રીતે પોતાના લકતોને શાન્ત કર્યાં. પોતાના વહાલા શિષ્યના આવા કારુણિક અંત પ્રસંગે પણ આવું વૈર્ય-આટલી શાન્તિ હોવી એ તેમના આત્મસામર્થ્યની-આત્મજ્ઞાનની-આત્મસાક્ષાત્કારની આબેહૂબ પ્રતીતિ છે. ધન્ય હો એ લોંકાશાહના પરમ અનુયાયીને.

આ જે પ્રસંગોથી એક બાજુ ધર્મના વિકારનું લયંકર દર્શન થાય છે અને બીજી બાજુ સાચા ધર્મનું સુધાદર્શન થાય છે. આ બન્ને પ્રસંગમાંથી શ્રીમાન લોંકાશાહના જીવન પ્રસંગ જેવું જ એક ધર્મ કાન્તિકારના હૃદયની યોગ્યતાનું સ્પષ્ટ દર્શન થાય છે.

આ સિવાય બીજા પણ તેમના જીવનમાં સંકટોના ઘણાં પ્રસંગો આવી ગયા છે. પરંતુ સુવર્ણને જેમ જેમ તપાવવામાં આવે તેમ તેમ સુવર્ણ શુદ્ધ થાય છે તેમ આ ઋષીશ્વરનો આત્મા પણ ત્રાસ, આપત્તિ અને સંકટોમાંથી પ્રસાર થતો જાય છે તેમ તેમ વધુને વધુ તેજોમય બનતો જાય છે. વર્તમાન વિગત

આ મુનિશ્રી જુરાનપુર સુધી દૂર ગયેલા અને પોતાના જીવન કાળમાં ધર્મ પ્રચારનું તેમણે મુંઢર કાર્ય કર્યું છે.

આવી રીતે દીર્ઘકાળ સુધી સંયમમય જીવન ગાળી શરીર જીર્ણ થયા પછી આહારાદિનો પ્રાણાન્ત ત્યાગ કરી એકદા તેઓ પોતાના જીર્ણ શરીરને છોડીને સ્વર્ગમાં સીધાવ્યા.

[તેમનો દેહાંત સમય ઉપલબ્ધ થતો નથી.]

તેમના પછી તેમની પાટે સોમજીઝગિ આવ્યા હતા

અને સોમશુક્રવિ પછી તેમને દાનશ નામે સિમ્ધ થયા. તે દાનશુક્રવિનો એક મોટો સમુદાય દક્ષિણ, માળવા ઇત્યાદિ પ્રદેશમાં વિચરે છે. તે સંપ્રદાયમાં ૨૫૫ પચ્ચીસેક જેટલા સાધુ-શ્રીઓ અને ૧૦૦ સો એક જેટલી આર્યાશ્રીઓ વિદ્યમાન છે.

આ સમુદાયમાં ધર્મીમાન અમુલ્લખશુક્રવિજીવ આચાર્ય પદવી પર પ્રતિષ્ઠિત છે. તેઓ જૈન શાસ્ત્રોના પ્રખર અભ્યાસી, [જેમણે સૂત્રની ખત્રિસીનો હિન્દી અનુવાદ કર્યો છે] વિદ્વાન, વિચારક અને ઘણીજ શાન્ત પ્રકૃતિના છે. શ્રીમાન લવશુક્રવિની મૂળ શાખા હજુયે ખંભાત અંત્રદાય તરીકે ઓળખાય છે અને તે સંપ્રદાયની પૂજ્ય પદવી પર હાલમાં શ્રી હગનલાલશ મહારાજ છે.

આ સંપ્રદાયમાં સાધુ સાધ્વી સમુદાયની સંખ્યા અઢપ્રમાણમાં એટલે કે લગભગ ૧૭ સત્તરની છે. લવશુક્રવિના સમુદાયની એક શાખા પંચજનમાં પણ છે. અને તે સંપ્રદાયમાં પૂજ્ય શ્રી સોદનલાલશ મહારાજ કે જેઓ દીર્ઘ તપસ્વી, બહુશ્રુતી અને પ્રાદ છે. તેમનું વય પણ વિશેષ છે અને વર્તમાન સમયમાં સ્થાનકવાસી સમુદાયમાં જે સાધુઓ વિદ્યમાન છે તે સૌ દરતાં તેઓ દીક્ષાવૃદ્ધ તરીકે ગણાય છે.*

મહાસતીશ પાર્વતીશ કે જે પ્રખર વિદુષી અને પ્રખળ ચર્ચાવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તે આજ સમુદાયના આર્યાશ્રી છે. આ સમુદાયમાં પંચોતેર સાધુશ અને સાઠ સિસ્ટર આપાશ્રીઓ વિદ્યમાન છે.

* જેમનું ના ૧૪-૬-૩૬ ના રોજ દેહાવમાન થયું છે.

• પંચજનસરી પૂજ્યશ્રી સોદનલાલશ મહારાજનું તા ૬-૭-૩૫ ના રોજ દેહાવમાન થયું છે.

૧ શ્રીમાન ધર્મસિંહજી

આ મહાપુરુષ કાકિયાગાકના દાસાર માન્યમાં આવેલા જ્ઞાનમનગર ગણેશના દશા શ્રીમાળી ચત્વિંશ જિનદાસના ધર્મ-પત્ની શ્રીવાળાઈની કુળે જન્મ્યા હતા. જાણપણથી તે સંસ્કારી હતા. તેમના માતા પિતાની ધર્મબાવના ખૂબ પ્રશસ્ત હતી. એકદા લોકાગચ્છી ઉગાથયે લોકાગચ્છાધિપતિ પૂજ્ય શ્રી રત્નસિંહજીના શિષ્ય શ્રી શીવજી મહારાજ પદા-રેક્ષા અને તેમના ઉપદેશની અગર અચાથી ૧૫ વર્ષની વયે વૈરાગ્યપૂર્વક પોતાના માતા પિતાની આજ્ઞા લઈ ચતિદીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા પછી તેમણે સાદું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. ભગવાન મહાવીરના મૂળસૂત્રો પર તેમને અથાગ પ્રેમ હતો. સ્વાધ્યાયનો તેમને ખૂબ શોખ હતો.

ઉદ્દ્યોધન

એકદા તેઓ સૂત્રગાથાઓનું ચિંતન કરતા હતા. તે ગાથાઓમાં મુખ્યત્વે સાધુધર્મના ચમનિયમોનું વર્ણન હતું. એકાએક તેમને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે ચાલતા હતા તે

† શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજે સાધુ ધર્મની દીક્ષા સં. ૧૭૦૬ માં લીધી હતી તેવો પણ પટ્ટાવલિમાં ઉલ્લેખ મળે છે. તે અપેક્ષાએ શ્રીમાન લવજીઋષિ પછી તેમનું જીવન વર્ણવ્યું છે.

‡ તેમનો જન્મ સંવત મળતો નથી પરંતુ વિ. સં. ૧૬૮૫ માં ચતિધર્મની દીક્ષામાંથી ફરી સાધુધર્મની દીક્ષા લીધી છે. એટલે ચતિધર્મ છોડતી વખતે તેમની પીઠવૃત્તિ અને સામર્થ્ય જોતાં તે વય ૩૦ થી ૪૦ વર્ષની વચ્ચે હોવી જોઈએ તેમ અનુમાન થાય છે. અને તે અનુમાનથી તો વિ. સંવત ૧૬૫૦ ની આસપાસનો એ સમય ગણી શકાય.

માર્ગ સૂત્ર પ્રદર્શિત સાધુમાર્ગ કરતાં સાવ નિરાળો દેખાતો જણાયો અને તેથી તે સરળ આત્માને ખૂબ પક્ષાત્તાપ થયેલ પોતાના દીક્ષાગુરુ યતીશ્વર શ્રી શીવજી મહારાજ આગળ આવોને તેમણે વિનયપૂર્વક કહ્યું કે, “મહારાજ ! સૂત્રની આ ગાથાઓનો કૃપા કરીને અર્થ કહેા.”

શુરુજીએ અર્થ કહી બતાવ્યો ત્યારે તેમણે નમ્રતાથી હૃદયાર્થ ક્રે “આપણે તો આવા મુનિધર્મ પ્રમાણે અત્યારે વર્તતા નથી માટે ને દૂકડા માગી ખાવા માટે લેખ ન ધર્યો હોય તો મુનિધર્મ શુદ્ધ રીતે પાળવો જોઈએ. આપ સરખા વિદ્વાન મહાપુરુષ જો શુદ્ધ મુનિધર્મ ન પાળે તો ખોજે સામાન્ય મુનિવર્ગ તો ક્યાંથીજ પાળવાની પ્રેરણા મેળવે ? આપ સિંહ સમા છો તો તેવાજ બનો અને આપણા પિતા લોહાશાહને સદ્ગુણ બનાવેા.”

યુવાન મુનિશ્રીનાં વચન સાંભળી શુરુજી બહુ ખુશી થયા અને થોડા વખત પછી શુદ્ધ સાધુ ધર્મની દીક્ષા લેવાનું આશ્વાસન આપીને તે વખતે તો ધર્મસિંહજી મુનિને રવાના કર્યા; પરંતુ જ્યારે ધર્મસિંહજી મુનિને સમજાયું કે, શુરુ શ્રી સંપ્રદાયની પૂજ્યપદવીનો મોહ વગેરે છોડી શકે તેમ નથી ત્યારે તેમણે વિનયપૂર્વક શુરુશ્રીની રજા માગી, સ્વયં સાધુ-ધર્મની દીક્ષા લઈ, એકાકી વિહરવાનો પોતાનો નિર્ણય તેમની પાસે બહાર કર્યો.

પરિવર્તન અને પરમાર્થ

આવા મુવિહિત મુનિને રજા આપવામાં તેમના શુરુશ્રીને ખૂબજ દુઃખ યતું પરંતુ તેનો હૃદ નિર્ણય અને આત્મગુણ જોઈ તે પરિસ્થિતિને અને સાચા સાધુધર્મની આરાધનામાં

એક બાબુ પ્રલોભનો એક બાબુ અનેક સંકટો વચ્ચે પસાર થવામાં કેટલી તૈયારી જોઈશે તેનો ચીતાર આપીને સાધુધર્મ પાળવાની આજ્ઞા આપી; * અને આશીર્વાદ પણ આપ્યો.

સાધુધર્મની દીક્ષા લીધા પછી તેમણે પોતાના જીવનકાળમાં ઠીક ઠીક ઉપદેશ આપવાનું કામ કર્યું છે. અને યતિસંસ્થા સામે ટકી રહેવા માટે તેમણે જ્ઞાન પણ ઠીક ઠીક મેળવ્યું છે. તેઓએ સત્તાવીસ સૂત્રો પર તો [સંસ્કૃત ટીકાઓ પરથી] ગુજરાતી ટીકાઓ લખ્યા છે. આ એક જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ પર તેમનો ઉત્તમ ઉપકાર ગણી શકાય. જૈન ધર્મના સૂત્રોની મૂળ ભાષા પર જેમનો પૂરતો કાબુ ન હોય તેવા સાધકો માટે તો એ પરમ સહાયક વસ્તુ નીવડી છે. પંજાબ, માળવા, મેવાડ વગેરે ઘણે સ્થળે જેઓ ગાહુ અભ્યાસી હોતા નથી તેવાં સાધુ-સાધ્વીઓ હજી પણ તેનો લાભ લે છે. આ ટીકાઓમાં ખાસ વિશેષતા એ છે કે સૂત્રના મૂળ અર્થને અનુકૂળ અને સંક્ષિપ્ત અર્થ રૂપે ગુજરાતી ભાષામાં તે લખાયેલા છે.

---

* એ આજ્ઞા આપતાં પહેલાં એક આકરી કસોટી કરેલી તેમ તેમના અનુયાયીઓ તરફથી એક ઉલ્લેખ મળે છે કે, દરિયાખાન નામનું એક સ્થળ હતું અને ત્યાં એક યક્ષ (કેટલાક પીર પણ કહે છે) રહેતો હતો અને રાત્રીના જો કાઈ તે સ્થળમાં જાય તો તેને ભરખી લેતો હતો. આ સ્થાનમાં એક રાત્રીવાસ ગાળી આવવાની તેમને તેમના ગુરૂએ ફરમાવેલ કરેલી અને ત્યાં તે પોતાના આત્મ-બલથી ટકી શકેલા. આ ઉપરથી જ્યારે તેમણે સાધુદીક્ષા લીધી ત્યારે તે ગચ્છનું નામ દરિયાપુરી રાખવામાં આવ્યું છે. એવી દંતકથા છે.

આ સિવાય તેમણે કેટલાંક સૂત્રો પર દુકી અને મત્રો પણ બનાવેલાં છે. આ પુસ્તકોની સંખ્યા લગભગ ૧૨ ઉપરાંતની છે. આ બધું જોતાં તે એક વિદ્વાન અને શાસ્ત્ર-શીલ સાધુ પુરુષ થઈ ગયા તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ સિવાય તેમના જીવન માટે સુંદર પ્રકાશ પાડે તેવી વસ્તુ તો તેમની અપાર આત્મશક્તિ જ છે.

આત્મઓજસ

વિદ્વાન અને પૂજ્ય તરીકે ગણાતા યતિના એક શિષ્ય તરીકે તેમના અનુયાયી વર્ગ તરફથી કેટલું માન અને પૂજા હોય તે એક બાબત પણ સમજી શકે તેવી વસ્તુ છે. છતાં એવું માનવંતુ સ્થાન છોડીને કેવળ આદર્શ ત્યાગની દૃષ્ટિએ તે બધાંને તિલાંજલી આપી અને તેને બદલે તેવી પરિસ્થિતિમાં એકાકી રીતે સ્વયં સાધુધર્મની દીશા લીધી એ તેણે એક અમીરી છોડીને કીરી આરાધવા જેવું ઠહિન કાર્ય કર્યું છે કે જેની કદરના ઠરવી અશક્ય થઈ પડે છે. આ મહાત્માનો દેહાંત સમય વિ. સં. ૧૭૨૮ ના આસો મુદી ૪ નો છે.

લોકાચાર્ય પછી થયેલા વીરમાં આ મહાપુરુષનું સ્થાન આ દૃષ્ટિબિંદુથી સહજ રીતે ઘણું જાયું આવી રહે છે અને તેમના જીવનમાંથી તેમના અનુયાયીઓને ઘણું શીખવાનું મળી રહે તેમ છે. એ ધર્મસિંહજી મહારાજની આજે લગભગ ૨૩ મી પાટ ચાલે છે અને તે પાટે પૂજ્યશ્રી ઉત્તમચંદ્રજી મહારાજ છે, કે જેઓ એક નિખાલસ હૃદયના અને નમુનેદાર સાધુ છે. તેમના સમુદાયમાં લગભગ ૨૦ વીસેક મુનિરાજો ને ૬૦ સાઠેક આર્યાજીઓ છે. આ સમુદાય હજી પણ શ્રી દરિયાપુરી સંપ્રદાયને નામે ઓળખાય છે અને

ગૂજરાત તથા કાઠિયાવાડના અમુક પ્રદેશમાં વિચરે છે. આ સમુદાય નાનાજ રૂપમાં અને એકજ શાળાનાં રૂપમાં આજ લગી ચાલ્યો આવે છે. આ લોકાશાહ પછીના મહાન ધર્મ સુધારકનો અત્યારમુધીનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ છે.

ધર્મસુધારક શ્રીમાન ધર્મદાસજી

શ્રીમાન લોકાશાહ પછી તેમના અનુયાયી વર્ગમાં પેઠેલ વિકાર સામે ધર્મજાંડ જગાડનાર આ પણ એક મહાત્મા હતા. યતિવર્ગનો સડો જોઈ તેમને ઘણું લાગી આવેલું, અને તેથી તેઓ એક સાચા સાધુની શોધમાં લાગેલા.

સરખેજ ગામના ભાવસાર કુટુંબમાં તેમનો જન્મ થયેલો. તેમના પિતાનું નામ જીવન કાળીદાસ. પરિપક્વ વય અને વિચાર થયા પછી ત્યાગમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવા માટે તેઓ ધર્મસિંહજી અને લવજીઋષિને મળેલા; પરંતુ ત્યાં પણ તેમનું ચિત્ત ઠંથું નહિ.

ચારિત્ર્યજળથી તેમણે સ્વયં ૧૭૧૬ ની સંવતમાં અમદાવાદ મુકામે શહેર બહારની પાદશાહની વાડીમાં [સિંજ સાધકો સાથે જૈન ધર્મની] દીક્ષા લીધી હતી.

ઉપરના બન્ને મહાત્માઓ પૈકી આ મહાત્માના જીવનમાં ખાસ વિશેષરૂપે એક વસ્તુ સાંપડે છે કે તેઓ એક પ્રખર ઉપદેશક હતા અને સિદ્ધ સિન્ન પ્રદેશમાં ફર્યા હતા. આ રીતે એ ત્રણે સમર્થ મહાપુરુષોનો જેમ જેમ જનતામાં પ્રકાશ ફેલાતો ગયો તેમ તેમ યતિવર્ગનો અને ચૈત્યવાદી સાધુઓનો મહિમા ઘટવા લાગ્યો. પોતાની પૂજા અને પ્રતિષ્ઠા ઘટવાથી ચૈત્યવાદી વર્ગના સાધુઓમાં કંઈક જાગૃતિ આવી. અને તેઓએ પોતાના ગરબોમાં ચારિત્ર્યવિષયક સુધા-

રજા કરી. પરંતુ ચતિવર્ગે તો વિલાસને માર્ગે ઘસડાતોજ ગયેલ તેની ઉન્નતિ તો છેવટ સુધી થઈ શકી નહિ.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના રતનાકરમાંથી ચૂંટી કાઢેલાં રત્નો સમાન એક-એ-પાંચ-દસ નહિ પરંતુ હદ શિષ્યો થયા. (તિમાંના ઉપ તો મહા પંડિતો હતા) અને તે બધા વિદ્વાન સાધુઓએ માત્ર એક સંક્રુચિત પ્રદેશમાં ન પૂરાર્થ રહેતાં ભારતવર્ષના સિન્ન સિન્ન વિભાગોમાં પાઠ-વિહાર કરી દૂર સુદૂર જતાં માર્ગમાં અનેક સંકટો-વિપત્તિઓ શક્તિ જૈન ધર્મને દેલાઓ અને બાદશાહી રાજ્ય પછી જે પ્રજામાં વહેમ, દુહિ, તથા દેવીપૂજાને નામે હિંસાઓ વગેરેનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્તું હતું તે પાપમાંથી જનતાને બચાવવાનો લશ્ચક પ્રયત્ન કર્યો. શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજનું એક મોટા શિષ્ય સમુદાય વચ્ચે મહારાજ ભુજની પ્રસિદ્ધ ધારા-નગરીમાં સં. ૧૭૭૦ ની આસપાસ દેહાવસાન થયું.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના હદ શિષ્યો પૈકી માત્ર એકજ બૂજરાજ દાહિયાવાડમાં રહેવા પામ્યા હતા. બાકી બધા મારવાડ, મેવાડ, પંજાબ, તમિલ પ્રાન્ત વગેરે અનેક પ્રાંતોમાં અપ્રતિબંધ વિદ્યારથી ફરી બાવીસ ટોળાના નામથી પ્રખ્યાતી મેગપી શક્યા હતા.

બાવીસ કદાનકવાસી સમ્રાટને ૩/૪ જેટલો સમાજ માત્ર એ એક મહાપુરુષથી ધર્મદાસજી મહારાજનાંજ સત્તાન-રૂપે આજે અસ્તિત્વ ધરાવી રહ્યો છે.

શ્રી મૂળપંદજી મહારાજનો મંત્ર

બૂજરાજ અને દાહિયાવાડમાં વિચરી રહેલા તેનના એક શિષ્ય શ્રી મૂળપંદજી મહારાજે અમારાવાડમાં રહી મૂજરાજમાં

ધર્મ દેલાઓ હતા. તેમને મુખ્ય અને પદ્મવર સાત શિષ્યો હતા. લિંગડી, ગોંડળ, ખરવાળા, ચૂડા, ધાંગદા અને કચ્છી વગેરે મુખ્ય છ સંઘાડાઓની સ્થાપના તેમના શિષ્યોએ જ કરેલી હતી. પછી તો આજે તેમના પણ પેટા સંપ્રદાયો-જેમકે સાયલા, જોટાદ વગેરે વગેરે મોબુદ છે.

આ બધા લિન્ન લિન્ન સંઘાડાઓ જ્યારે સ્થાપિત થયા હશે ત્યારે તેનું કારણ એ હોવું જોઈએ કે એક મોટા દળને એકજ નાયક ન સંભાળી શકે તેથી પોતાના આસ્થિ-શીલ વિદ્વાન અને પ્રૌઢ શિષ્યોને તેમના ગુરુદેવોએ સ્વયં નાયકપદ સોંપીને સુપ્રત કર્યા હશે અને એ વળતે શાસન એકજ પ્રવર્તતું હશે. જેટલા મતના સંસ્થાપકો થયા છે તેઓનો લગભગ આજ આશય હોય છે. પરંતુ તેના અનુયાયીઓ એકાદ પેઢી થયા પછી આ વાતને છેકજ વિસરી જાય છે, તેથી તેઓ પરસ્પર વડીલ જેવા રહેડ સૌજન્યને સાચવી શકતા નથી. આથીજ એ સંપ્રદાયોમાંથી પણ પેટા સંપ્રદાયો નીકળે છે. જેવા કે-જોટાદ, સાયલા, કચ્છ નાની પક્ષ, લીંગડી નાનો સંપ્રદાય વગેરે વગેરે એક સામાન્ય અને નજીવા કારણથી જુદા પડી ગયા છે.

તેરાપંથી

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના સમુદાયનાજ એક રૂગનાથજી મહારાજના શિષ્ય શ્રી લીખમજી નામના એક મુનિએ જુદા પડીને એક તેરાપંથ નામનો પંથ સંવત ૧૮૧૫ ના ચૈત્ર વદી ૯ ને શુક્રવારે સ્થાપિત કર્યો છે. ૧૩ સાધુઓ સંપ્રદાયમાંથી જુદા પડ્યા હોવાથી તે તેરાપંથ કહેવાય છે.

તેઓ જુદા પડ્યા હશે તે વખતે ગમે તે કારણ હોય;

પરંતુ વર્તમાનકાળમાં એ સમુદાયમાં જે દયા અને દાનથી વિરુદ્ધ દૃઢિધર્મ પ્રવર્તે છે તે ધર્મ બુદ્ધિગમ્ય ધર્મ શકે તેવો નથી.

હું નથી માનતો કે અત્યારે જે સિદ્ધાંત પર તે સમુદાય ચાલો રહ્યો છે તે સિદ્ધાંત પર તે સંપ્રદાયના સંસ્થાપકે સ્થાપના કરી હોય. કાશ્મી કે સારન વર્ષના નાના મોટા દરેક ધર્મનું મૂળ દયા અને દાનના સિદ્ધાંતો પરજ નિર્ભર છે, પણ આ સંપ્રદાયમાં તો તે બંને ધાર્મિક અંગેનોજ પરિહાર કરવાના સિદ્ધાંતો સેવાય છે.

તે પક્ષના શાધુજીઓ અને સાધ્વીજીઓની સંખ્યા ૧૨૫ થી ૧૫૦, ની છે અને એક પૂજ્યની આજ્ઞામાં તે બધા વિચરે છે. તે પક્ષ મારવાડમાં ચાલે છે.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના અનુયાયી સંઘાડાઓ પૈકી જે ગૂજરાત અને દાકિયાવાડમાં વિદ્યમાન છે તે પૈકી જિંજડી સંઘાડો સૌથી મોટો ગણાય છે. સંવત ૧૮૪૫ માં ઈચ્છાજી સ્વામીએ આ સંઘાડાની સ્થાપના કરેલી. તે ઈચ્છાજી સ્વામીના શુરુમાઈ શ્રી શુલાબચંદજી મ. ના શિષ્ય શ્રી વાલજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી હીરાજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી દાનજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી અજરામરજી સ્વામીએ આ સમુદાયને ધણો પ્રકાશમાં આપ્યો છે.

હોંબરીની પ્રતિષ્ઠા

તેઓ જામનગર તાગાના પદાણા ગામના વિદ્યા ઓસવાળ હતા. તેઓ યોગ, વ્યાકરણ, તર્કશાસ્ત્ર, સાહિત્ય ઇત્યાદિ વિદ્યાઓના અને જૈન સૂત્રોના પ્રગાઠ અભ્યાસી અને અપ્રતિમ વિદ્વાન હતા. તેમની પ્રતિષ્ઠા ખૂબ તેજસ્વી હતી. તે મહાપુરુષે વિ. સં. ૧૮૧૯ ની સાલમાં દીક્ષા લીધેલી અને

સં. ૧૮૪૫ માં આગર્થ પત્રી એવી. તેમના પેલાન
સં. ૧૮૭૦ માં પત્રી. તેમના પત્રનમાં ને આગર્થ એક ગણ
અર્થ પત્રિય અને પ્રતિગણપત્ર આશિયશીલ તરીકે ખ્યાલ
સાધુજન હરી ગયા ને.

આજકુપી તેમની પ્રતિગણી આનન્દગણી અમુદાગણી
લીંગી સંપ્રદાય માનવંતુ આન નોગવે છે. ને સમુદાયમાં
અત્યારે શ્રીય સાધુજ અને સાદ મિત્તેર આગર્થગણી સુતરાન
ઠાઠિયાવાડ અને હરિજમાં નિગરે છે. શ્રી અન્નરામજી
મ. શ્રી માંડીને એ સમુદાયમાં ઉચ્ચકોટિના જ્ઞાન-પ્રતિગણ અને
વ્યવસ્થાનો વારસો અગંગ રીતે આજ કુપી આજો આવે છે.
હાલમાં પૂજ્યશ્રી સુદાન્યંદ્રજ મહારાજ કે જેઓ અદુશુત
અને પંડિત છે તેઓ તે સંપ્રદાયના પૂજ્ય તરીકે જિરાજ છે
અને તે સંપ્રદાયની દાર્યવ્યવસ્થાનો ભાર શતાવધાની પંડિત
શ્રી રત્નચંદ્રજ મહારાજ અને ઈવિવર્થ પંડિત શ્રી નાનચંદ્રજ
મહારાજ વહન કરે છે.

ગોંડલ સમુદાય

ગોંડલ સંપ્રદાયમાં નાની અને મોટી એવી બે શાખાઓ
છે. મોટા સમુદાયમાં શ્રી જસાજ મહારાજ અને તપસ્વીજ
માણેકચંદ્રજ મહારાજનો પરિવાર છે. આ સમુદાયમાં પૂજ્ય
પદવી પર હાલ ડોઈ જિરાજમાન નથી. આ સમુદાયમાં
પુરુષોત્તમજ મહારાજ એક પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન સાધુ
ગણાય છે. આ આજના સંપ્રદાયમાં મળીને ૧૫-૨૦ સાધુજ
અને ૬૦-૭૦ સાધ્વીજઓ અને નાના સંઘાણીના સંપ્રદાયમાં
માત્ર મહાસતીજની ૨૫) પચીસેકની સંખ્યા છે.

બરવાળાં સંપ્રદાયો

બરવાળા સંપ્રદાયમાં બહુ જોણ પ્રભાવમાં સાધુ અને સાધ્વીજીઓ છે. શ્રી સંપ્રદાય હુમ થઈ ગયો છે. માંગલા સંપ્રદાયની પણ લગભગ તોજ દયા છે.

૬૨૭ સંપ્રદાય

સાયલા સંપ્રદાયમાં પણ ઘોઘાજ મુનિજીઓ છે અને તે સંપ્રદાયના પૂજ્ય તરીકે શ્રી સંવલ સ્વામી બિરાજે છે. ૬૨૮ સંપ્રદાય બાક કોટિને નામે જોળખાય છે. કાનજ સ્વામી નામના મોટા અને શાન્ત સાધુજી તે સંપ્રદાયના પૂજ્યપદે બિરાજે છે. * જો સંપ્રદાયમાં લગભગ વીસે સાધુજી અને ૩૫-૪૦ સાધ્વીજીઓ હાલ વિદ્યમાન છે. તેઓ લગભગ ૬૨૭-૬૪૧માં વિચરે છે. તે સમુદાયના સાધુજીઓમાં પણ કોઈ કોઈ વિદ્વાન અને વિચારક પણ છે.

નાનો ફોટો

આજ પક્ષમાંથી નાનીપક્ષ તરીકે જોળખાતો સંપ્રદાય પણ ૬૨૭માં વિદ્યમાન છે. આ પક્ષમાં પંદરેક સાધુજી અને ખચીસેક સાધ્વીજીઓ વિચરે છે. તેઓની માન્યતા તેરા-પંથને મળતી આવે ખરી આ સાધુ-સાધ્વીજીઓ સૂત્રના દબાઓ અને રાસ સિવાય બીજું સાહિત્ય વાંચવામાં ધાર્મિક માન્યતાને બાધ આવતો હોય તેમ માને છે. અને ખાસ વિશેષતાએ છે કે તેઓ જોક્ષ આચાર્યના શિષ્યો તરીકે રહે છે.

આ સંપ્રદાય લઘુ હોવા છતાં આ રીતિને લઈને વ્યવસ્થા મુંદર રીતે જળવાઈ રહેલ છે. ઉપરાંત આ પક્ષના સાધુઓ

* પૂજ્ય શ્રી કાનજ મ. નો તા. ૧૪-૬-૩૫ ના રોજ ૨૫-ર્જવાસ થયો છે.

મૂળ આગમ જમી ગિયણ ધનિર પુસ્તકોદિની નાંચનપ્રતિ
બહુધા સેવતા નથી.

ગોટાદ સંપ્રદાય.

ગોટાદ સંપ્રદાયમાં મુનિશ્રી મૂળચંદણ મહારાજ અને
માતૃકચંદણ મહારાજ હાલમાં મુખ્ય સાધુ તરીકે ગણાય છે.
મૂળચંદણ મહારાજ શ્રુત જ્ઞાન ધારુ સારું ધરાવે છે અને
માતૃકચંદણ મહારાજ મિલનસાર સ્વભાવના, શાંત, વિદ્વાન
સાધુ છે. તેમના સંપ્રદાયમાં સાધુશ્રીની કુલ સંખ્યા લગભગ
પાંચ સાતેક હશે.

લિંબડી નાના સમુદાય.

લિંબડી નાના સમુદાયમાં આઠેક સાધુશ્રીઓ અને વીસેક
સાધ્વીશ્રીઓ વિચરે છે. તે સંપ્રદાયમાં પૂજ્યસ્થાને શ્રી મોહન-
લાલજી *મહારાજ બિરાજમાન છે. તેઓ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનના બહુ
ઉડા અભ્યાસી છે. તે સંપ્રદાયમાં પંડિત મુનિશ્રી મણિલાલજી
મહારાજ બહુશ્રુતી હોવા ઉપરાંત જૈન શાસ્ત્રમાંના ન્યોતિપ-
નું પણ સારું જ્ઞાન ધરાવે છે.

આ રીતે એ મૂળચંદણ મહારાજના ગણનો ઇતિહાસ
પૂર્ણ થાય છે.

માળવા, મેવાડ, મારવાડ, પંજાબ, સંયુક્તપ્રાન્ત વગેરે
પ્રદેશોમાં પૂજ્યશ્રી ધર્મદાસજી મહારાજનો બહોળો સમુદાય
વિચરે છે અને જુદા જુદા સંપ્રદાયોમાં વિલક્ષ્ત છે. તે સાધુ
સમુદાયની પૂર્ણ વિગત અત્યારે મારી પાસે ન હોવાથી હું
અહિં આપી શક્યો નથી. તે માટે દિલગીર છું.

ધર્મ કાન્તિકાર અને ધર્મપ્રાણુ શ્રીમાન લોંકાશાહ પછી

* જેઓ સંવત ૧૯૯૨ ના કારતક વદ ૧૧ ના રોજ સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે.

આ પ્રમાણે સ્થાનકવાસી સમુદાયના એ ત્રણ મહાન જ્યોતિર્ધરો થયા. આજે ભારત વર્ષમાં સ્થાનકવાસી મુનિરાજો તરીકે સાધુત્વની માનવંતી દશામાં સ્થાન ધરાવતા ૨૦૦૦ ઉપરની સંખ્યામાં સાધુસાધ્વીજીઓ સિત્ત લિન્ન પ્રદેશમાં આજ પશુ વિચરી રહ્યા છે.

ભારત વર્ષના જૈનોનો ૧/૩ ભાગ એટલે કે ૪ થી ૫ લાખ જેટલી બહોળી જનતા તેમના પવિત્ર સિદ્ધાંતોને આજે અનુસરી રહી છે.

એ ત્રણ જ્યોતિર્ધરોના અનુયાયી શ્રમણવરોનો આજે ૩૦ સંપ્રદાયો (વિભાગો) માં સમાવેશ થાય છે અને તેઓ પોતપોતાના સંપ્રદાયની આમન્યા અને ભગવાન વીરના પ્રરૂપેલા નિયમો તરફ દૃઢ ચિત્ત રાખી માળવા, મારવાડ, મેવાડ, દક્ષિણ, પંજાબ, કુ પી, જમનાપાર, કાઠિયાવાડ, શુજરાત, કચ્છ ઇત્યાદિ પ્રદેશોમાં વિચરે છે અને પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનશુદ્ધિ, ત્યાગચક્રિત અને તેજસ્વિતાદિ સાધનો દ્વારા જુદા જુદા કાર્યક્ષેત્રોમાં અને જુદી જુદી ભવિ વચ્ચે રહી ઉપદેશનો પ્રચાર કરે છે.

પોરવાલ, અથવાલ, બટેલવાલ અને જોવી અનેક જોસવાલની પેટા જાતિઓ, વલિકજાતિનો મોટો વર્ગ, ભાવસાર, હહાર, મુતાર, સોની, કુભાર, રજપુત અને બીજી ઘણી સર્વર્વ કામ તથા કેટલાક જુદા જવાયા અંત્યજો જેન ધર્મ પાળે છે તેમાં આ શ્રીરક્ષાનો મોટો ફાળો છે.

ધાર (કે જ્યાં શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજનો દેહોત્સર્ગ થયો છે) માં ઉપર વર્ણવેલા પ્રકારોમાંની ઘણી ખરી કામ ચુલ્લ રીતે જેન ધર્મ પાળતી આજે પણ મળી આવે

છે. તેજ રીતે ઘણું સ્થળોએ આવા જૈન ધર્મ પાળનારાઓને મેં નજરે નજર જોયા છે. તેનાં કારણો આ છે:—

આ સંપ્રદાય નિયમોના પાલનમાં હમેશાં બહુ કડક રહેતો આવ્યો છે અને સદ્ભાગ્યે તે કોઈ એક સ્થળે ગોંધાઈ રહેતો નથી. તેને પરિણામે આ સંપ્રદાયના સાધુઓ ભારતના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગમાં અનેક કપો સહીને વિચરે છે અને જેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રવાહબદ્ધ વહેતો રહ્યો છે તેટલા પ્રમાણમાં નિર્મળ રહી શક્યો છે.

આ સંપ્રદાય ધર્માલ, ધર્તિંગ અને આડંબરથી પૃથક્ રહેવાથી તેમાં હજી સહનશીલતા, તપશ્ચર્યા અને જિજ્ઞાસુ બુદ્ધિના ગાઠ સંસ્કારો રહી ગયા છે. પણ મારે અહીં કહેવું જોઈએ કે જેટલો, ક્રિયા, પરાયણતા, સહિષ્ણુતા, તપશ્ચર્યા અને જિજ્ઞાસુ બુદ્ધિથી તેણે લાલ ઉઠાવ્યો છે તેટલું નુકસાન પણ તેને વેઠવું પડ્યું છે.

આજે તે અનેક સંપ્રદાયોમાં વિલક્ષ્ણ છે તે વિષે કોઈનેય કહેવાનું ન હોય; કારણ કે આટલો મોટો સમુદાય પૃથક્ પૃથક્ આચાર્યોના હાથ તળે હોય તોજ તે સુવ્યવસ્થિત રહે એ વાત નિઃસંદેહ છે. પરંતુ વિભાગો જ્યારે લેઢબુદ્ધિનું સ્વરૂપ પકડે છે ત્યારે તે આખું ધ્યેય માર્યું જાય છે. આ સમુદાય માટે પણ ઘણું સ્થળે તેવું જનવા પામ્યું, તેથી તેની કડક ક્રિયા પરાયણતાનો “અમે હિંસા અને બીજા દીક્ષા, પાસત્યા” એમ બીજાને બતાવવામાં ક્રિયાનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો અને પરિણામે દેશી, પરદેશી અને એવા લેદો સર્જવામાં એ ક્રિયાશક્તિ ખરચાવા લાગી. આ લેદોએ તેની કડક ક્રિયા, ઉચ્ચવિદ્યાર, જિજ્ઞાસુ બુદ્ધિ અને અવિચ્છિન્ન ઉપદેશ ધારા

લાભને બદલે હાનિમાં પરિવૃત્તિ થાય છે. હાનિ સ્વરૂપે જ ઠેર ઠેર પહોં પડવા શરૂ થયા અને તેની બધી શક્તિ પક્ષ જમાવવા માટે જ વેડફાવા લાગી.

સામાન્ય વિચાર લોક કે મતલોહ પડ્યો કે તુરતજ એક નરો પેટા સંપ્રદાય અને પક્ષ પડી જાય. આથી જ સામુદાયિક સંસ્થાઓ, સમાજની જાવિ પ્રબલને ચેતન પૂરતાં જ્ઞાન સાધનો તથા સાહિત્યસર્જન તરફ દુર્લભ્ય સેવાવા લાગ્યું. તેવામાંજ સફળાચ્છે સમાજ વિકાસના સાધનોની વિચારણા માટે પ્રત્યેક સંપ્રદાયોને એક સૂત્રબદ્ધ કરવા માટે અને કોઈ રચનાત્મક કાર્ય હાથ ધરવા માટે સમગ્ર સાધુ સંઘોના સંમેલનનું નક્કી થયું.

એ આખા જૈન સમાજ માટે એક અપૂર્વ પ્રસંગ હતો. ભગવાન મહાવીર પછી શ્રમણવરોનું સંમેલન પ્રથમ થયું પટ્ટણમાં, બીજું થયું મથુરામાં, ત્રીજું થયું વલ્લભીપુરમાં. વલ્લભીપુરનો વીર સ્વતંત્ર દેશનો સમય અને ત્યાર બાદનો આ સમય એટલે ભગભગ ૧૫૦૦ વર્ષ પછીનું આ શ્રમણ સંમેલન.

આખા સમાજના શ્રમણ સંમેલનની વાતો પ્રસરી ત્યારે સૌને આ દેશના બહારની વસ્તુ લાગતી હતી. ક્યાં પંજાબ ને ક્યાં કશ્મીર કે કાઠીયાવાડ ? ક્યાં દક્ષિણ અને ક્યાં ગુજરાત ? એ બધા મુનિવરો એકત્ર મળી શકે એ સૌને અસંભવિતજ લાગતું હતું. પરંતુ તે અજમેરના આંગણે બરાયું. તે હતો આખા સમાજનું જાવિ ઘટવાનો અદ્વિતીય પ્રસંગ.

આ પ્રસંગના નિમિત્તબૂત હતા આ તરફ શ્રમણવરોના મુકુટ સભા એ પંજાબના વીર શ્રમણ કેશરી ને સોહન-

લાલજી મહારાજ અને આ તરફ હતા એ ધર્મવીર દુર્લભજી-
ભાઈ જેવા શ્રાદ્ધવરો.

ઐતિહાસિક સ્થળ બન્યું એ અજમેર કે જે અજમેરને
આંગણે એક તરફ પ્રત્યેક સંપ્રદાયોમાંથી ચૂંટાયેલાં રત્નો સમા
૭૬ પ્રતિનિધિઓના અગ્રેસરત્વ નીચે શ્રમણ-સંમેલન થઈ
સંઘના (મૂળ ધ્યેય કાયમ રહી દ્રવ્ય ક્ષેત્ર દાળ લાવ પ્રમાણે)
નવાં બંધારણો ઘડાવા લાગ્યા અને બીજી તરફ શ્રીયુત હેમ-
ચંદભાઈના પ્રમુખપણા નીચે શ્રાવક વર્ગની કોન્ફરન્સ ગોઠવાઈ.

આ સમયે અજમેર ખરેખર અજર અમર બનતું
દેખાયું. જ્યાં નજર નાંખો ત્યાં જૈન ને જૈન, જાણે આખું
અજમેર જૈનમય બન્યું હોયની. ત્યાં માનવ પ્રેમનો સાગર
ઉલટ્યો હતો. ઉત્સાહ, લાવના અને લક્ષિતની ત્રિવેણીમાં સૌ
સ્નાન કરી પવિત્ર બનતા. જૈનેતર નરનારીઓનો સમૂહ આ
ઉત્સવમાં મહાલતો અને ઉચ્ચારતો કે:-શું આ જૈન પુરી છે?

જ્યાં ભારતના પ્રત્યેક પ્રદેશમાંથી એ ઉતરી આવેલો
૫૦ હજાર જેટલી મોટી સંખ્યાવાળો માનવ સમુદાય મળ્યો
હોય એ દૃષ્ય કેટલું અદ્ભૂત હોય ! જૈન ઇતિહાસમાં આ
પ્રસંગ તો સુવર્ણાક્ષરે લખાયો.

પરંતુ અહિં એક દુઃખદ ઝિનાની નોંધ લેતાં કહેવું
પડે છે કે આવો ઉપયોગી સમય એ માત્ર એકજ
પ્રસંગે ઝુટવી લીધો. છતાં બહુ ચિંતવતાં મને લાગ્યું છે કે
એ પ્રસંગ પણ કોઈ હેતુપુરઃસર હતો, તેમાંથી તો સમાજને
માર્ગદર્શક એવી અનેક વસ્તુઓ સાંપડી છે. પણ તે સમયે
તો લાવનાઓનાં વહેતાં પૂરે સૌ મુનિવરો વિખરાયા.

રાત્રિના કે દિવસના જે કંઈ સમય મળ્યો તેમાં ઘણાં

ઉપયોગી નિયમો ઘણા. પરંતુ બહુ ચિંતવન કરવાના અવ-
કાશના અભાવે તેની દૃઢતામાં ખામી રહી ગઈ; એટલે બાદ્ય
દૃષ્ટિએ જોતાં સમગ્રતા મળી ન જ ગણાય. પરંતુ એટલું તો
ચોક્કસ છે કે તે પ્રસંગ એ દોષને દૂર કરી દર્શન અર્પિતો ગયો
છે. આજે પણ એ મુનિ મુનિ વચ્ચેનાં રનેહ, એવા અને સાંજન્યો
સાંભરતાં જ હર્ષાદ્યો વહે છે. ધન્ય હો એ અપૂર્વ પળ !

સંમેલનના ફાયદા—

અજમેર સંમેલનના પરિણામે જ મુનિવરોને જરૂર પડ-
ના દેશો જોવા મળ્યા. એક બીજા અંગ્રદાયો વચ્ચે રનેહની
સાંકળો બંધાઈ. કાવડો કાવડો મળ્યા અને સાધુઓ સાધુઓ
મળ્યા. જ્ઞાન અને અનુભવોની ખૂબ આપ લે થઈ.

શાંત, પ્રીત અને શાસ્ત્ર વિચારદ પૂજ્યશ્રી મુક્તાલાલજી
મહારાજ તથા પૂજ્યશ્રી જગદીરલાલજી મહારાજ જેવા માહ-
વાના ધુરંધર આચાર્યોના દર્શન થયા. પંતળના યુવાચાર્યજી,
ઉપાધ્યાયજી, ગદીજી તથા આગમોદારક પૂજ્યશ્રી અમોલખ-
જીજી મહારાજ, પ. મુનિશ્રી આનંદજીજી મ., પૂજ્યશ્રી
હસ્તીમલજી મહારાજ તથા મરુધર છ રંગદાયના સેવાની
મૂર્તિરામા એ મુનિ પુંગવે, શુભરાત, કચ્છના યુવાચાર્ય નાગ-
ચંદ્રજી મહારાજ, શાસ્ત્રજ પ. મુનિશ્રી મણિલાલજી મ.,
ચતાવધાની પં. મુનિશ્રી રત્નચંદ્રજી મહારાજ, ઠવિવર્ધ મુનિશ્રી
નાનચંદ્રજી મહારાજ વગેરે તથા અનેક વિદ્વાન મુનિવરોની
જ્ઞાન ચર્ચાઓ, પંતળ અને પેલા જમના પારના પ્રદેશોમાં
વિચિત્રતા એ લાડીલા વક્તાઓ અને વિદ્વાનોની સાહિત્ય ચર્ચાઓ
તથા મુનિ મંડલોનો સંસર્ગ જન્ય અનુભવેલો એ શાંત રસ;
એ હતો એક માત્ર સંમેલનનો જ પ્રભાવ અણધાર્યું ને
અણ ચિત્તવ્યું અમારું અજમેર ગમન, આર્યસમાજિસ્ટ તથા

ઈતર ધુરંધર વિદ્વાનો, સાક્ષરો અને પંડિતોના આગ્રહથી અજમેરના સુપ્રસિદ્ધ દયાનંદ હોલમાં થયેલા શતાવધાનના પ્રયોગો અને અદ્ભુત બુદ્ધિમત્તાથી આશ્ચર્યચકિત થઈને, રા. બ. ઝોઝા વગેરે પંડિતો દ્વારા અપાયેલી ભારત રત્નની પદવી તેમજ તેને અંગે જેન સમાજ પર આર્થ સમાજ તથા ઇતર જનતાનો વ્યાપેલો સફલાવ અને ત્યારબાદ જૈપુર થઈ આગ્રાગમન થયું. આગ્રામાં ઠેરઠેર થયેલાં કવિરાજનાં લઘ્ય અને ગ્રેરક વ્યાખ્યાનોનો ઠેરઠેર પ્રભાવ અને ત્યાંથી આળાયે માલવા દેશનો ચિરસ્મરણીય અનુભવ લઈને પુનઃ ગૂજરાતનું પ્રયાણ એ પણ સંમેલનનું જ એક નિમિત્ત.

શતાવધાની પંડિત રત્નશ્રીમાન રત્નચંદ્રજી મહારાજનું જૈપુરનું ચાતુર્માસ્ય, આગમોદ્ધારક મંડલનું મિલન, ત્યાંનો ઉદ્દેષણનીય શતાવધાનોત્સવ, દિલ્હી તરફનું ગમન અને ત્યાં તેઓશ્રીને મળેલું ભારત રત્નનું ગિરુદ અને ત્યાંથી એ પંતળના કેસરીસમા યુવાચાર્યના આગ્રહથી પંતળ તરફનું તેમનું પ્રયાણ, અમૃતસરમાં અનેક વળતથી તેમના પાંડિત્ય અને શાન્તિની પ્રશંસા સાંભળીને મળવા માટે તીવ્ર અભિલાષા ધરાવતા પૂજ્યશ્રી સોહનલાલજી મહારાજ સાથે તેમની થયેલી અદ્ભુત મુલાકાત અને ઉદ્દેષણનીય અમૃતસરનું ચાતુર્માસ્ય એ પણ સંમેલનનો જ પ્રતાપ.

નિખાલગતાની હવંત મૂર્તિ અને આગમોદ્ધારક પૂજ્ય શ્રી અમોલ્ય ઋષિજી મહારાજનું દક્ષિણથી મારવાડ તરફ ગમન તથા શ્રુતના આગર સમા વિદ્વદ્વર્ગે શ્રી ઉપાધ્યાયજી સાથે તેમનું વિદાર-પ્રયાણ અને દિલ્હીનું ચાતુર્માસ્ય તથા પૂજ્ય-શ્રીને જેન દિવાકરની પદવી એ પણ સંમેલનનાજ પ્રસંગથી.

બગવાન મહાવીરના વિહારગમન પછી એ માર્ગે ઉપસ્થિત થતા અનેક સંકટો વેઠી સીધદેશના પાટનગર સમા હરાંચી શહેરમાં પ્રથમ પદાર્પણ કરી જીન ધર્મનો પ્રભાવ દેલાવનાર અને અદ્વિતીય સાર્વદેશીય જોષ આપી પ્રસિદ્ધ થયેલા મુનિશ્રી કુલચંદ્ર મહારાજનું હરાંચી જેવા દેશમાં પ્રવેશી તે દેશનું નવોદ્ધારન, એ પણ સંમેલનનો પ્રભાવ.

મને સાથે સાથે એ પણ દહી લેવા દો કે આપણા ભાઈ-બંધ સમાજના સૂરિયુંગવેનું સંમેલન અને નિયમેનો ઉદ્ધારોદ્ધ થવાનું પ્રભાવ નિમિત્તભૂત પણ એ અજરઅમરપુરી-અજમેરનું અપૂર્વ સંમેલન.

પરંતુ આ તો વિખરાયેલા પ્રભાવનીજ વાત થઈ. જ્યારે તેની એકસૂત્રતા થાય ત્યારેજ તે પ્રભાવનો પૂજ જામે અને તોજ સમાજનો સામુદાયિક ઉદ્દેશનીય અભ્યુદય થાય.

સાધુ સંમેલને નિયમો ઘડ્યા અને શ્રીમતી કૌન્દરસ દેવી એટલે સંઘની નેત્રીને કાર્ય સોંપાયું. હવે તેનું યથાર્થ પાલન કરવું એ તો અતુર્વિધ સંઘનેજ રહ્યું. આમાં મારા બંધુ-મુનિવરોની જવાબદારીજ હું વિશેષ માનું છું. તે સંમેલનના નિયમો મુનિવરોના શુભ હસ્તેજ ઘડાયાં છે.

કોઈ સ્થળે શ્રાવકોની ત્રુટિ હોય કે આશ્રમ હોય તો તેને મુધારી ધ્યેય સામે જોવુંજ રહ્યું. એક નિર્ણય કારણને આગળ ધરી તે તરફ ઉપેક્ષા સેવવામાં લાભ કરતા હાનિ વિશેષ છે કે જે ધર્મપ્રાણ લોકશાહની કાન્તિને પચાવનારા ઉદાર સાધુઓ તો ન જ સાંખી શકે.

આટલો પ્રાસંગિક ઉદ્દેશ ક્યાં પછી હવે ધર્મપ્રાણ લોકશાહના ખાસ અંગજ વર્ગના સંબંધમાં થોડું દહી લઉં.

એ ધર્મપિતા લોંકાશાહનો ખાસ અંગજ ચતિવર્ગ
ધીમે ધીમે ઘસાર્ધ જતાં આજે તેમનું નામાવશેષ રહ્યું છે.
વડોદરા, જેતારણ અને જામનગર તે શ્રી પૂજ્યોના ગાદી-
સ્થાનો છે. હાલમાં તો છૂટા છવાયા તેમના શિષ્યો ભિન્ન ભિન્ન
સ્થળે બહુ જુગ સંખ્યામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

આ રીતે એ જૈન યુગના માર્ટિન લ્યુથર લોંકાશાહના
વંશજોનો આધુનિક સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૂર્ણ થાય છે.

આ લાંબી લેખમાળા સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આશાવંત
હૃદય રોકાતું નથી, એ કહેવા મથે છે કે વીર લોંકાશાહના
કાન્તિમય જીવનના ફળગા સાવ જુઝાયા નથી. હજુયે તે
અંદર જલ્યા કરે છે. તેની જ્યોતિ અવિચ્છિન્ન છે પણ તેના
ઉપર ક્યાંક ક્યાંક રાખના ઢગલા જામી ગયા છે. એ ઉપરની
રાખની ઢગલીઓ ઉમેડીને કોઈ તેનો સપુત જાગે અને ફરી
ધર્મકાન્તિ જગાવે, એ આજોયે જૈન સમાજ ઈચ્છી રહ્યો છે.

ઓ ધર્મ પિતાના સપુતો ! કોઈ આવો, ચૈતન્ય અને
સમદ્રૃષ્ટિ સાથે લાવજો અને આજના જૈન ધર્મના માર્ટિન
લ્યુથરને ળનાવજો. આજના લોંકાશાહે શું કરવાનું છે તે તમોને
પણાર છે ના ! આજના યુગનું કાન્તિદોષ જૈન સમાજને
અવિનશ્ચળ ળનાવવાનું છે. શ્વેતાંબર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી
વગેરેનાં ભેદોને સાંપ્રદાયિક અતિરેકતામાં ન લઈ જતાં શિદ્ધ
ભિન્ન પદ્ધતિ આ જગ્યાડોરને આજે એક રત્નમાળામાં ઘોડવે
એવા લોંકાશાહ, તેમજ છે.

આવો, આવો, લોંકાશાહ,

આવો કાન્તિકાર

આવો કાન્તિ જન્માવો.

ૐ શાન્તિ.

